

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЛІЩУК АННА СЕРГІЇВНА

УДК 94: [351.77+351.85](477.43/.44) «1965/1985» (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГУМАНІТАРНА СФЕРА ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ
КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ: ОСНОВНІ ПРОЦЕСИ,
ДОСЯГНЕННЯ І НЕВИРІШЕНІ ПРОБЛЕМИ (1965-й – 1985-ті рр.)
(НА МАТЕРІАЛАХ ВІННИЧЧИНИ І ХМЕЛЬНИЧЧИНИ)**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати
власних досліджень. Використання
чужих ідей, результатів і текстів
мають посилання на відповідне
джерело _____ А. С. Поліщук

Науковий керівник:
Мельничук Олег Анатолійович,
доктор історичних наук, професор

Вінниця – 2017

АНОТАЦІЯ

***Поліщук А. С.* Гуманітарна сфера областей України в умовах кризи радянської системи: основні процеси, досягнення і невирішені проблеми (1965-й – 1985-ті рр.) (на матеріалах Вінниччини і Хмельниччини). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – Історія України (032 Історія та археологія). – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2017. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2017.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню основних процесів, досягнень та невирішених питань гуманітарної сфери Вінницької і Хмельницької областей у 1965 – 1985-х рр. У результаті розв'язання поставлених в роботі завдань вивчено комплекс регіональних питань гуманітарної сфери, а саме, освіти, культури та охорони здоров'я, у порівнянні із загальноукраїнськими показниками.

У дисертації проаналізовано стан наукової розробки теми, її джерельну базу та визначено методологію дослідження. З'ясовано, що у радянський період автори торкалися даної теми і зазначених напрямів соціальної політики на Поділлі, але в контексті досягнень радянської влади в розбудові народного господарства і виконання рішень партійного керівництва. Переважна більшість досліджень радянського періоду – це невеликі статті або розділи книг, присвячені досягненням, інколи проблемам соціального розвитку областей Поділля. Здебільшого вони ідеологічно заангажовані, адже дослідники висвітлювали розвиток соціальної політики з позицій правлячої Комуністичної партії. У період незалежності України з'явилося достатньо ґрунтовних досліджень з історії подільського краю, але вони присвячені окремим напрямом соціальної політики, зокрема охороні здоров'я, вищій освіті, культурі, здебільшого по окремим областям. Втім, на сьогодні не

підготовлено праці, в якій одночасно висвітлювалися б три пріоритетні складові гуманітарної сфери у зазначені роки в регіоні.

Джерельна база дисертації представлена широким спектром документів і матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Хмельницької області. Серед архівних джерел, які були залучені для дослідження, значну частину складають документи архівних фондів радянських, партійних, зокрема центральних республіканських, обласних і районних (місцевих) органів влади, що вперше вводяться до наукового обігу. Залучені опубліковані матеріали включають у себе законодавчу базу, статистичні данні, хронологічно-фактологічні й тематичні довідники, покажчики, періодичну пресу, данні з офіційних сайтів сучасних установ гуманітарної сфери. Завдяки широкій джерельній базі вдалося охопити різні аспекти проблеми, з'ясувати особливості соціальної політики радянського керівництва на Поділлі у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.

Методологічний інструментарій включає в себе загальнонаукові, спеціальні історичні та інтегровані (міждисциплінарні) методи. Ідентифікація подій тогочасної реальності базується на принципах історизму, об'єктивності, науковості в контексті системного та комплексного підходів. На основі зазначених принципів і підходів, а також методів пізнання дійсності було проаналізовано основні показники соціальної політики радянської держави в сфері освіти, культури і охорони здоров'я на Поділлі.

У дисертації охарактеризовано особливості, механізми та результати державної політики у сфері дошкільної та середньої шкільної освіти в регіоні. Згідно цього зазначено, що упродовж 1965 – 1985 рр. тут високими темпами зростала кількість дошкільних навчальних закладів (д.н.з.) і дітей, які їх відвідували. Так, на Вінниччині чисельність д.н.з. зросла в 3,8, а дітей в них у 3,9 рази. На Хмельниччині чисельність д.н.з. збільшилося в 2,3 рази, а дітей у них майже в 2,7 рази. Проте плани відкриття нових д.н.з. не

виконувалися, насамперед, у селах, унаслідок цього упродовж усього періоду не всі діти регіону мали можливість відвідувати дошкільні навчальні заклади. Зустрічалися села регіону в яких ясла-садки були розміщені в непридатних приміщеннях, без елементарних умов для утримання дітей.

Простежено розвиток мережі шкільних закладів регіону, з'ясовано їх матеріально-технічну базу та забезпечення кадрами. Підкреслено, що найбільша кількість шкіл у Вінницькій і Хмельницькій областях спостерігалася на початку 1960-х рр., як і загалом по Україні. Хоча найвищі темпи їх будівництва припадали на другу половину 1960-х – початок 1970-х рр., що було зумовлено певними досягненнями косигінської економічної реформи в роки VIII п'ятирічки. Оскільки нові школи поглинали кілька старих, загальні темпи зростання їх кількості не спостерігалися.

На відміну від загальноукраїнської тенденції, у другій половині 1960-х на Вінниччині і Хмельниччині не відбувалося й зростання чисельності учнів, у подальші роки їх кількість зменшується. Це пояснюється процесами міграції, урбанізації та зменшенням народжуваності.

Висвітлено основні тенденції розвитку вищої та середньої спеціальної освіти на Поділлі, з'ясовано, що за кількістю студентів ВНЗ Вінниччина й Хмельниччина мали найкращі показники з-поміж аграрно-індустріальних областей України. Темпи зростання чисельності студентського контингенту у досліджуваній період в обох областях були значно вищими, ніж середні по Україні. Їх пік на Вінниччині припав на 1970–1975 рр., а на Хмельниччині – на 1965–1970 рр. Цьому сприяло відкриття у ті роки нових ВНЗ, факультетів і спеціальностей. У 1980–1985 рр. зростання кількості студентів ВНЗ Поділля призупинилося внаслідок зменшення народжуваності і депопуляції населення.

З'ясовано становище щодо забезпечення населення регіону закладами культури, охарактеризовано кадровий потенціал та специфіку роботи працівників культури. Виявлено, що загальноукраїнська тенденція характеризувалася зменшенням кількості клубних закладів по республіці до початку 1970-х рр., незначним їх зростанням упродовж 70-років і черговим

зменшенням у першій половині 1980-х рр., і на Вінниччині упродовж 1965–1985 рр., а на Хмельниччині до початку 1980-х рр. кількість клубних установ постійно зростала невисокими темпами. На початку 70-х років ХХ ст. за їх кількістю Вінницька область посідала одне з перших місць у республіці.

Діяльність працівників культури носила ідеологічний характер, спрямований на формування у громадян соціалістичного світогляду та денаціоналізацію суспільної свідомості. Вона була підпорядкована пропагандистським кампаніям і акціям КПРС. Частина культпрацівників була в культурі випадковими людьми, але справжніми «ідеологічними бійцями партії».

Досліджено процес залучення населення Поділля до художньої самодіяльності й театрального мистецтва. З'ясовано, що незважаючи на заідеологізованість культурної сфери в радянській Україні періоду 1965–1985 рр., підготовку в культосвітніх навчальних закладах насамперед ідеологічних працівників, переважна їх частина, ставши фахівцями, зберігала тісний зв'язок із традиціями і культурою свого народу. Завдяки цьому на Поділлі не тільки зберігалися традиційні народні свята, а й організовувалися та в подальшому ставали традиційними нові міські, районні, обласні і республіканські фестивалі самодіяльного мистецтва, зокрема, «Подільські візерунки» і «Зорі над Бугом». Це сприяло залученню частини населення до художньої самодіяльності, створенню в регіоні чималої кількості самодіяльних колективів, десятки з яких отримали звання народних.

Жителі Поділля, за винятком міст Вінниці і Хмельницького, мали обмежені можливості щодо відвідування професійних театрів. Регіон за кількістю професійних театрів значно відставав від середніх показників по Україні, проте на Поділлі створювалися аматорські театральні колективи, деякі з них отримали звання народних.

З'ясовано масштаби розбудови мережі кінотеатрів, театрів, музеїв і бібліотек у містах і селах, відзначено особливості їх відвідування сільським і міським населенням. Відзначено, що упродовж 1965–1985 рр. у двох

областях Поділля масово зростала кількість недержавних музеїв, відкритих на громадських засадах, за підтримки колгоспів, підприємств і навчальних закладів. Найвідоміші з них, зокрема ті, що присвячені визначним діячам регіону, продовжують діяти й нині. У піднесенні культурно-освітнього і професійного рівня трудящих важливу роль відігравали бібліотеки, які надавали допомогу в розвитку освіти, ліквідації неписьменності та малограмотності населення, підготовці кадрів спеціалістів народного господарства. В середині 1960-х рр. кількість клубних закладів на Поділлі, як і в Україні загалом, скоротилася порівняно з початком 1960-х рр. Серед цих закладів культури кількісно переважали сільські клуби, що становили до 90% усіх клубних установ. До початку 1980-х рр. спостерігалось незначне зростання, а потім – знову падіння їх кількості у регіоні. Що ж стосується їх загальної кількості в усій Україні, то вона, на відміну від Поділля, постійно зменшувалася упродовж усього досліджуваного періоду.

Висвітлено особливості реорганізації системи охорони здоров'я на Поділлі. З'ясовано, що цей процес через нестачу державних коштів виявив недоліки як в організації медичної допомоги, так і в профілактиці. Зокрема, на місцях не одержували належне і своєчасне діагностування та лікування хворі на органи дихання, серцево-судинну систему, злоякісні новоутворення. Нові методи діагностики і профілактики впроваджувалися повільно, не у повній мірі використовувалися наявні можливості для подальшого поліпшення охорони здоров'я і медичного обслуговування населення.

Подано якісну та кількісну характеристику мережі лікувальних та допоміжних медичних закладів Поділля. Загалом, відзначено, що з середини 1960-х рр. на Поділлі зокрема, як і в Україні загалом, була запроваджена централізована система управління аптечною справою. Основна її ланка – центральні районні аптеки, яким підпорядковувалися сільські аптеки, аптечні філіали, кіоски, пункти. Районні аптеки підпорядковувалися обласному аптекоуправлінню. У 1976–1980 рр. Вінницьке аптечне управління було серед десяти обласних аптечних управлінь України, що досягли найкращих

результатів. У І-му кварталі 1985 р. Хмельницьке аптечне управління було переможцем республіканського соціалістичного змагання Міністерства охорони здоров'я УРСР. Водночас обласні аптечні управління регіону допускали непоодинокі порушення розподілу і забезпечення ліками місцевих аптек.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вони суттєво доповнюють сучасні знання з історії України та Подільського краю другої половини ХХ ст. Основні положення та оригінальний фактологічний матеріал дисертації придатні для підготовки нормативних лекційних курсів і посібників із соціальної історії України. Окрім того, теоретичні узагальнення, що містяться у дисертації, можуть бути використані під час сучасного реформування гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини.

Ключові слова: соціальна політика, освіта, культура, охорона здоров'я, музеї, бібліотеки, школи, аптеки, Вінницька та Хмельницька області.

ANNOTATION

Polischuk A. S. Humanitarian sphere of Ukrainian regions in conditions of the Soviet system crisis: main processes, achievements and unsolved problems (1965 - 1985) (based on materials of Vinnystya and Khmelnytsky regions). – Manuscript.

Dissertation on the Candidate of Historical Sciences (Doctor of Philosophy) Degree in specialty 07.00.01 – History of Ukraine (032 History and archeology). – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsubynsky. – Vinnytsia, 2017. Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University, Kamianets-Podilsky, 2017.

Dissertation is devoted to the complex investigation of mail processes, achievements and unsolved problems of humanitarian sphere on the territories of Vinnytsya and Khmelnytsky regions in 1965 – 1985. As the result of scientific research the whole complex of regional humanitarian sphere aspects such as education, culture and healthcare in comparison with all-Ukrainian general indexes have been studied.

State of scientific elaboration of the topic, its resource base and investigation methodology have been analyzed. It's been determined that during the Soviet period some authors touched upon the topic and definite directions of social policy in Podillya region but strictly within the context of the Soviet power achievements in the sphere of national economy and accomplishing of political government solutions. The most of the Soviet period investigations are insignificant articles and subchapters of books dedicated to great achievements and rarely problems of Podillya region social development. The most of these works are politically engaged because the researchers were supposed to highlight the matters of social policy development from the viewpoint of ruling Communist Party. Since Ukraine regained its independence plenty of solid and grounded works in Podillya's history have appeared but they were devoted to separate directions in social policy, in particular, healthcare, higher education, culture etc. Nevertheless any significant

investigations highlighting three priority constituent parts of humanitarian sphere in Podillya region in definite period of time haven't been published yet.

Dissertation's resource base is presented by wide spectrum of documents and materials from the Central State Archive of Ukrainian Civil Unions, the Central State Archive of Supreme Government Bodies and Management of Ukraine, the State Archive of Vinnystya region, the State Archive of Khmelnytsky region and others. Among the archive resources which were used for our research, the main part comprise documents from archive funds of the Soviet and Communist Party government bodies, in particular, central republican, regional and local government bodies, which haven't been introduced into scientific research use before. The given published materials include legislative framework, statistical data, chronological, factual and thematic reference books, handbooks, periodicals, information available at the official web-sites of humanitarian sphere institutions. Due to wide resource base we succeeded in embracing various aspects of this problem and managed to find out the peculiarities of the Soviet government's social policy in Podillya region in the first half of the 1960s – the first half of the 1980s.

Methodological tools include general scientific, special historical and integrated (interdisciplinary) methods. Identification of events is based on the principals of historicism, objectivity, scientific character in the context of system and complex approaches. On the ground of these principles, approaches and methods of reality cognition the author succeeded in analyzing the main indexes of the Soviet state's social policy in the sphere of education, culture and healthcare in Podillya region.

Peculiarities, mechanisms and results of state policy in the sphere of preschool and secondary education in Podillya region have been analyzed in the dissertation. Now one can state that during 1965-1985 rapid quantity increase of preschool educational institutions could be observed as well as rapid quantity increase of children attending them. Thus in Vinnytsya region the increase of preschool educational institutions quantity comprised 3.8 times as well as increase in children comprised 3.9 times. In Khmelnytsky region the increase of preschool

educational institutions quantity comprised 2.3 times, as well as children quantity increase comprised almost 2.7 times. At the same time the plans for opening new preschool educational institutions weren't realized mainly in small villages and as the result not all children had the possibility of attending preschool educational institutions. There were plenty of villages where kindergartens were arranged at edifices lacking elementary facilities and absolutely unsuitable for children.

Regional schooling network development, their material-technical equipment and pedagogical staff potential have been traced. It's been underlined that the largest number of schools in Vinnytsya and Khmelnytsky regions may be observed in early 1960s. Although the highest rates of school building were accounted for the second part of the 1960s – the early 1970s. The fact was conditioned by certain achievements of Kosygin's economical reforms of the VIII five-year plan. Whereas one new school could absorb several old ones, general rates of school quantity increase couldn't be observed.

Unlike general all-Ukrainian tendency, pupils' quantity increase didn't occur in the second part of the 1960s in Vinnytsya and Khmelnytsky regions. On the contrary, the pupils' quantity had been decreasing for several subsequent years which may be explained by migration and urbanization processes as well as the fall in the birth rate.

Main tendencies of development of regional higher and secondary special education have been highlighted. It has been also found out that in quantity of higher school students Vinnytsya and Khmelnytsky regions had the best indexes among the other agricultural and industrial regions of Soviet Ukraine. Students' contingent increase rates in both regions significantly surpassed the corresponding all-Ukrainian rates. In Vinnytsya region the peak of this rate fell into 1970-1975, in Khmelnytsky region – into 1965-1970. Such high rates were conditioned by establishing new higher educational institutions, faculties and specialties. In 1980-1985 higher school students' increase slowed down because of the fall in the birth rate and consequent depopulation.

Situation concerning provision of the region with institutions of culture as well as staff potential and cultural sphere employees' work specific have been also characterized. It has also been found out that the all-Ukrainian tendency was characterized by general decrease of cultural recreation centers' quantity in early 1970s, their insignificant increase during 1970s and subsequent fall in the first half of the 1980s. During the investigated period both in Vinnytsya and Khmelnytsky regions the quantity of cultural recreation centers was increasing constantly but slowly. At the beginning of 1970s Vinnytsya region held one of the leading places in Ukraine.

Cultural workers' activity bore ideological character which was aimed at formation of socialistic outlook and denationalization of social consciousness. Their work was subordinated to propagandistic campaigns and actions of CPSU. Certain amount of cultural workers were come-and-go people within the scope of culture but they were real inveterate «ideological devotees of the Communist Party».

Podillya's population involvement process into artistic amateur and theatrical art has been investigated. It's been also found out that despite of excessive ideological engagement of cultural sphere in the Soviet Ukraine within 1965-1985 and the tendency of preparation of cultural and educational staff mostly for ideological work the most of them, having graduated from educational institutions, became specialists who saved tight connection with traditions and culture of their folk. Thereby Podillya people succeeded in preserving traditional folk holidays and even managed to organize new urban, rural, district, regional and republican festivals of folklore art which with the laps of time turned into new traditional cultural events such as «Podillya Ornament» and «Stars over Buh». These events fostered involvement people into artistic amateur, establishing a great deal of artistic amateur collectives, dozens of which received the title of «national» afterwards.

Podillya region dwellers, except for towns of Vinnytsya and Khmelnytsky dwellers, had limited possibilities for attending professional theatres. The region significantly lagged behind the number of professional theatres in comparison with other regions of Ukraine, but nevertheless plenty of amateur theatres were established, some of them with the lapse of time were awarded national titles.

We also determined the development scale of cinemas, theatres, museums and libraries network in towns and villages as well as peculiarities of their attendance by country-side and city dwellers. It has been mentioned that during 1965-1985 on the territories of both Vinnytsya and Khmelnytsky regions a number of non-state museums were established. These museums were supported by local councils, collective farms, enterprises and educational institutions. The most famous of these museums were dedicated to outstanding regional activists, some of them are open up to now. Libraries played a very important role in increasing of cultural, educational and professional level of working people. They helped in developing educational system, liquidation of illiteracy, training of professionals for national economy. In the mid-1960s the number of cultural recreation centers both in Podillya region and generally in Ukraine decreased in comparison with the early 1960s. Village clubs predominated among those cultural recreation centers comprising about 90% of their general quantity. Up to the early 1980s their insignificant increase could be observed but later they decreased in number again. As for their total quantity in Ukraine, their decrease could be observed during the whole period under discussion.

Peculiarities of healthcare system reorganization in Podillya region have been also highlighted. We found out that due to lack of funding this process showed serious disadvantages both in healthcare organization and illness prevention practice. In particular, the patients suffering respiratory system diseases, cardiovascular system diseases, malignant neoplasm diseases, didn't receive timely diagnostics and proper treatment. New methods of diagnostics and prevention of diseases were implemented very slowly, while available possibilities and facilities for further improvement of healthcare and medical service weren't used fully.

Qualitative and quantitative characteristic of healthcare and medical service institutions network in Podillya region have been presented. It has been generally remarked that beginning with the mid-1960s centralized system of pharmacy business management was established both in Podillya region and Ukraine in the whole. The main constituent part of this system was presented by large central district pharmacies

which had smaller subsidiary village drug-stores and pharmacy points in their submission. District pharmacies were submitted to the central regional pharmacy management office. In 1976-1980 Vinnytsya regional pharmacy management office was one of the ten regional offices of Ukraine which achieved the best results. In the first quarter of 1985 Khmelnytsky regional pharmacy management office became the winner of the all-republican socialist competition under the auspices of Ministry of Healthcare of Ukrainian Soviet Socialist Republic. At the same time, regional pharmacy management offices admitted numerous violations as for distribution and provision of local village drug-stores with medicines.

The practical significance of the results obtained in the dissertation is that they substantially complement modern knowledge in the history of Ukraine and Podillya region in the second part of the XX century. The main provisions and the original factual material of the dissertation are suitable for the preparation of normative lecture courses and manuals on social history of Ukraine. In addition, the theoretical generalizations contained in the dissertation can be used during the modern reformation of the humanitarian sphere of Vinnytsya and Khmelnytsky regions.

Key-words: social policy, education, culture, healthcare, museums, libraries, schools, pharmacies, Vinnystya region, Khmelnytsky region.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

№ з/п	Назва праці	Назва видання та його вихідні відомості, що дозволяють ідентифікувати та відрізнити це видання від усіх інших	Кількість друкованих аркушів	Прізвища співавторів
1	2	3	4	5
<i>Публікації у наукових фахових виданнях та виданнях, уведених до міжнародних науко метричних баз:</i>				
1	Розвиток мережі клубних закладів на Вінниччині у середині 60 – 80-х рр. ХХ ст.	Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2013. – Вип.49. – С. 185-187.	0,29	-
2	Розвиток мережі освітніх установ на Вінниччині у середині 60 – 80-х рр. ХХ ст.	Часопис української історії / За ред. док. іст. наук, проф. А. П. Коцура. – Київ, 2013. – Вип. 27. – С. 46-50.	0,375	-
3	Розвиток кіномистецтва у містах та регіонах Вінниччини 60 – 80-х рр. ХХ ст.	Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Вип. 35 / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 376-379.	0,33	-
4	Розвиток комунального господарства Подільського краю у середині 60-80-х рр. ХХ ст.	Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т.11. – С. 60-65.	0,33	-
5	Пенсійне забезпечення населення Подільського краю в середині 60-х – 80-х роках ХХ ст.	Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. – Вип. 22. – С. 148-153.	0,45	-
6	Сфера охорони здоров'я мешканців Поділля у середині 1960 – 80-х рр.	Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 7. – С. 193-196.	0,45	-
7	Реалізація соціальної	Наукові записки	0,375	-

	політики радянської держави на Поділлі у середині 1960 – середині 1980-х рр. XX ст. за матеріалами державних архівів України	Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч.1. – С. 227-230.		
8	Житлово-побутові умови подільського села в середині 1960-х – 1980-х рр.	Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 14. – С. 220-222.	0,29	-
9	Становлення соціально-побутової сфери на Поділлі у середині 60-80-х рр. XX ст.	Інтелігенція і влада Одеського національного політехнічного університету Серія: Історія / Збірник наукових праць. – Одеса: Вид-во Одеського національного політехнічного університету, 2014. – Вип. 31. – С. 126-142.	0,625	-
10	Розвиток аптечної мережі в Україні (на прикладі Вінницької та Хмельницької областей) у 1965 – 1985 рр.	Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2017. – 218-223.	0,54	-
<i>Публікація у закордонному виданні:</i>				
11	Охорона материнства і дитинства на Поділлі в 1960 – 1980-ті рр. XX ст.	Zbiór raportów naukowych. «Współczesna nauka. Nowe perspektywy». (30.01.2014 – 31.01.2014) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – С. 9-16.	0,375	-
<i>Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:</i>				
12	Соціальна політика радянської держави 1965 – 1985 рр. XX ст. у працях науковців	Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: зб. наук. пр. – Вип. 3 / редкол.: Р. С. Гуревич (голова) [та ін.]; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 323-325.	0,29	-
13	Державна політика радянської влади з надання пільг соціально незахищеним	Глухівські наукові читання – 2013: Зб. матер. III Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав за якими	0,208	-

	верствам населення Вінниччини середини 1960 – 1980 рр. XX ст.	судиться малоросійський народ», (15-17 лист. 2013 р., Глухів) / редкол.: О. І. Курок (гол.), В. П. Зінченко (заст. гол.), Я. М. Гирич (заст. гол., відп. ред.): Мін. освіти і науки України; Управл. молоді та спорту Сумськ. обл. держ. адмін.; Управл. освіти і науки Сумськ. обл. держ. адмін.; Брянськ. держ. ун-т ім. І. Г. Петровського; Курськ. держ. ун-т; Мозир. держ. ун-т; Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. – Київ.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2013. – С. 66-67.		
14	Розвиток дитячих дошкільних закладів на Вінниччині у середині 60-80-х рр. XX ст.	Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.): Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 155-158.	0,166	-
15	Державна політика щодо соціального захисту інвалідів у 1960 – 1980-х рр. XX ст.	Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. – Вінниця, «Нілан-ЛТД», 2014. – Вип. 12. – С. 36-40.	0,25	-

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
1.1. Стан наукового висвітлення проблеми	24
1.2. Джерельна база дослідження	38
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	46
Висновки до розділу	51
Розділ II. РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ	70
2.1. Державна політика щодо розвитку дошкільної та середньої шкільної освіти: особливості, механізми, результати	70
2.2. Розвиток мережі шкільних закладів регіону, їх матеріально-технічне забезпечення та кадровий склад	86
2.3. Основні тенденції розвитку вищої та середньої спеціальної освіти на Поділлі	95
Висновки до розділу	105
Розділ III. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ ТА ДОЗВІЛЛЯ	118
3.1. Становище в сфері забезпечення населення регіону закладами культури. Кадровий потенціал та специфіка роботи працівників культури	118
3.2. Залучення населення Поділля до художньої самодіяльності й театрального мистецтва	131
3.3. Розбудова мережі кінотеатрів, театрів, музеїв і бібліотек у містах і селах, особливості їх відвідування сільським і міським населенням	143
Висновки до розділу	165
Розділ IV. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	181
4.1. Реорганізація системи охорони здоров'я та особливості її проведення на Поділлі	181
4.2. Розвиток мережі та формування матеріально-технічної бази лікувальних та допоміжних медичних закладів. Намагання подолати масові захворювання	186
4.3. Забезпечення регіону медичним персоналом, поширення санітарно-гігієнічних знань, вмінь і навичок серед населення регіону	211
Висновки до розділу	221
ВИСНОВКИ	233
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	243
ДОДАТКИ	291

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АПЗ – амбулаторно-поліклінічні заклади
- ВР – Верховна Рада
- ДАВО – Державний архів Вінницької області
- ДАХМО – Державний архів Хмельницької області
- (д.д.н.з.) – дошкільні дитячі навчальні заклади
- ЗСО – загальна середня освіта
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КПУ – Комуністична партія України
- КФІ – кабінети фармацевтичної інформації
- МДУ – механізми державного управління
- Міськком – Міський комітет
- МНОП – методи наукової організації праці
- НОП – науково-обґрунтованого планування
- Обком – обласний комітет
- ОБНТ – обласний будинок народної творчості
- Райком – Районний комітет
- ССНЗ – середні спеціальні навчальні заклади
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- ТЧХУ – Товариства Червоного Хреста України
- УРЕ – Українська радянська енциклопедія
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ФАП – фельдшерсько-акушерські пункти
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
- ЦК – Центральний комітет
- ЦДЮБ – Центральна дитячо-юнацька бібліотека

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Здобуття Україною незалежності дало змогу науковцям значну увагу приділити вивченню питань, що в радянські часи були виключно монополією партійних істориків. З-поміж них – гуманітарна сфера та соціально-гуманітарна політика держави, спрямована на створення можливостей і умов для максимальної самореалізації кожної особистості, формування в неї внутрішньої потреби і здатності брати участь в економічному, політичному і культурному житті держави та громадянського суспільства.

Важливість теми дослідження обумовлена необхідністю подальшого вивчення історії Вінницької і Хмельницької областей у контексті історії України радянської доби, а також зростанням суспільного інтересу до соціально-гуманітарних перетворень і проблем досліджуваних областей у зв'язку з орієнтацією України на європейську інтеграцію та необхідністю покращення життєвого рівня населення регіону зокрема, і всієї країни загалом.

Специфіка теми полягає у тому, що області дослідження – це традиційно аграрний регіон, а радянська держава до середини 1960-х рр. фактично не приділяла уваги соціально-гуманітарній політиці на селі. Тому, важливо простежити наскільки суттєвими були зміни в цій політиці з 1965 р. – у так звані роки «неосталінізму» або період «застою». Адже тоді безоплатна освіта та медичне обслуговування були предметом особливої гордості радянського керівництва та подавались офіційною пропагандою як безумовні переваги перед країнами капіталістичного світу. Тому важливо виявити справжні досягнення, а разом з тим, вказати й на проблеми та недоліки у цій сфері.

Тема даного дослідження обмежена трьома галузями гуманітарної галузі: освіта, культура та охорона здоров'я. Під час висвітлення кожної із них акцент зроблено на таких показниках соціально-гуманітарної політики як створення необхідної матеріально-технічної бази, масовості щодо охоплення або залучення населення, забезпечення кадрами, а також якості і результатів наданих послуг.

Зв'язок роботи з науковими темами та програмами. Дисертація виконана в рамках теми науково-дослідної роботи кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Поділля в контексті історії України». Робота органічно пов'язана з науково-дослідною темою кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів до сьогодення» (номер державної реєстрації 0110U004634).

Мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на основі виявлення, узагальнення історичних джерел, критичного аналізу, здобутків історіографії, дослідити основні процеси, досягнення та невирішені питання гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини у 1965–1985-х рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, її джерельну базу та методологію дослідження;
- охарактеризувати особливості, механізми та результати державної політики у сфері дошкільної та середньої шкільної освіти на Поділлі;
- простежити розвиток мережі шкільних закладів регіону, з'ясувати їх матеріально-технічну базу та забезпечення кадрами;
- висвітлити основні тенденції розвитку вищої та середньої спеціальної освіти на Поділлі;
- розкрити становище щодо забезпечення населення регіону закладами культури, охарактеризувати кадровий потенціал та специфіку роботи працівників культури;
- показати обсяги залучення населення Поділля до художньої самодіяльності й театрального мистецтва;
- з'ясувати масштаби розбудови мережі кінотеатрів, театрів, музеїв і бібліотек у містах і селах, відзначити особливості їх відвідування сільським і міським населенням;

- висвітлити особливості реорганізації системи охорони здоров'я на Поділлі;

- подати якісну та кількісну характеристику мережі лікувальних та допоміжних медичних закладів Поділля, оцінити їх внесок у протидію масовим захворюванням населення.

Об'єктом дослідження є гуманітарна сфера Вінниччини й Хмельниччини у 1965–1985-х роках.

Предметом дослідження є процеси реалізації соціальних заходів у гуманітарній сфері: розбудова, розвиток та функціонування закладів, установ, товариств, колективів освіти, культури та охорони здоров'я Вінницької і Хмельницької областей в окреслений період.

Хронологічні межі роботи охоплюють другу половину 1960-х – першу половину 1980-х рр. XX ст. Вибір як нижньої, так і верхньої хронологічних меж обумовлений зміною керівництва радянської держави та започаткуванням низки реформ, що мали внести суттєві корективи в соціально-гуманітарну політику держави. Часові рамки дослідження охоплюють так званий період «застою», або «неоконсерватизму», що мав свою специфіку в гуманітарній сфері різних регіонів України.

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані матеріали охоплюють територію Вінницької і Хмельницької областей, що становить понад 60% регіону Поділля.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні комплексу регіональних питань гуманітарної сфери у порівнянні із загальноукраїнськими показниками. Зокрема, вперше:

- розкрито особливості проведення реформ та їх регіональні результати в сфері охорони здоров'я, культури та освіти, зокрема щодо укрупнення районних і дільничних лікувальних закладів, розбудови мережі аптек, створення централізованих бібліотечних систем двох областей;

- проведено порівняльний аналіз обласних і загальноукраїнських показників щодо розвитку мережі, рівня матеріально-технічного і кадрового забезпечення закладів культури, освіти і охорони здоров'я;
- здійснено порівняльний аналіз обласних і загальноукраїнських показників щодо чисельності дітей у дошкільних і шкільних навчальних закладах у містах і селах у розрахунку на одну тисячу дітей; кількості студентів та учнів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів – на 10 тис. жителів адміністративних одиниць та України;
- висвітлено взаємозв'язок між демографічними змінами і соціальними показниками в гуманітарній сфері Вінниччини і Хмельниччини;
- показано рівень освіти учнів у сільських і міських, вечірніх і заочних школах двох областей, а також особливості діяльності народних (громадських) університетів і шкіл освіти, здоров'я і культури, а також Товариства Червоного Хреста.
- з'ясовано чинники і простежено показники зростання і зменшення чисельності відвідувачів кінотеатрів, театрів, народних музеїв, бібліотек та участі населення областей у художній самодіяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони суттєво доповнюють сучасні знання з історії України та Подільського краю другої половини ХХ ст. Основні положення та оригінальний фактологічний матеріал дисертації придатні для підготовки нормативних лекційних курсів і посібників із соціальної історії України.

Окрім того, теоретичні узагальнення, що містяться у дисертації, можуть бути використані під час сучасного реформування гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини.

Особистий внесок здобувача в розробку наукової проблеми визначається самостійним її опрацюванням. Усі узагальнення, положення та висновки дослідження є авторськими і ґрунтуються, в переважній більшості, на раніше не досліджених першоджерелах.

Апробація результатів роботи. Основні положення й результати роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Загальну концепцію дослідження відображено у доповідях і повідомленнях автора на II Регіональній науково-практичній конференції студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (Вінниця, 10-12 грудня 2012 р.); I Всеукраїнській конференції молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (Вінниця, 17-18 квітня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Краєзнавство і вчитель – 2013» (Харків, 22 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Хотинщина в центральноевропейській історії XVII» (м. Хотин, грудень 2013 р.); Глухівських наукових читаннях 2013 р.; Третій міжнародній інтернет-конференції для молодих учених і студентів (м. Глухів, грудень 2013 р.); VI Волинській Всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (м. Житомир, 15 – 16 листопада 2013); Zbiór raportów naukowych. «Współczesna nauka. Nowe perspektywy». – Warszawa (30.01.2014 – 31.01.2014); Десятий Всеукраїнський симпозиум з проблем аграрної історії (м. Черкаси 1 – 3 жовтня 2014 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено у 15 наукових статтях, із яких 10 – опубліковані у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України в галузі «історичні науки», 1 – у закордонному виданні, і 4 публікації, які додатково відображають результати дисертаційної роботи.

Структура дисертації обумовлена її змістом, метою та дослідницькими завданнями та побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Основний текст (з анотаціями та посиланнями після розділів) викладено на 242 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 309 сторінок. Список використаних джерел і літератури налічує 560 найменувань.

Розділ I

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукового висвітлення проблеми.

Політика радянської влади в соціально-гуманітарній сфері на Вінниччині і Хмельниччині була в центрі уваги як радянських, так і сучасних вітчизняних вчених. Огляд наукового доробку із цієї тематики дає змогу поділити праці попередників на два періоди: радянський і період незалежності України. В рамках кожного із них виділяємо також дві групи досліджень – ті, що безпосередньо присвячені досліджуваним областям Поділля і Південно-Східної Волині, і загальні праці з історії України, в яких автори так чи інакше торкалися проблем соціально-гуманітарної політики радянської влади на Вінниччині і Хмельниччині. Крім того, в рамках кожного періоду розглядаємо праці, присвячені розвитку освіти, культури та охорони здоров'я, а також – демографічним питанням, що дає змогу ґрунтовніше розкрити проблему.

У радянський період одним із перших відомих дослідників регіону, який у другій половині 1960-х рр. торкнувся даної тематики, був М. Д. Бубновський. У своїй праці «Півсторіччя Радянського Поділля» [1] автор присвятив всього один невеликий розділ досягненням соціально-гуманітарної політики радянської влади на Поділлі, насамперед у культурно-освітній сфері. Дослідник навів дані про загальну чисельність вчителів регіону з вищою і середньою освітою на 1967 р., кількість педагогів, яким присвоєно почесне звання «Заслужений вчитель УРСР». Він також побічно висвітив розвиток середньої спеціальної і вищої освіти. Праця М. Д. Бубновського містить цікаву інформацію про мережу культурно-освітніх закладів (будинків культури, клубів, бібліотек) Поділля, а також чисельність гуртків художньої самодіяльності і їх учасників [1, с. 62-63]. Усі успіхи в даних сферах автор приписує перемозі «Великого Жовтня». Водночас М. Д. Бубновський не показує розвиток охорони здоров'я в регіоні.

Наступна відома в радянські часи праця з даної теми також присвячена Поділлю – «Оновлення подільського села» [2]. Вона з'явилася тільки на початку 1980-х рр. Її автор В. Ф. Темний, у контексті виконання рішень XXVI з'їзду КПРС і травневого пленуму ЦК КПРС, звернув увагу на створення на початку 1980-х рр. у селах Вінницької області сільських культурних комплексів. Дослідник називає чинники, що сприяли їх виникненню, характеризує їх структуру, особливості діяльності та значення.

В. Ф. Темний торкається також питань розвитку освіти, поширення знань, охорони здоров'я та культури сільських поселень Поділля.

Дослідник українського селянства радянської доби В. С. Петренко чимало уваги приділив розвитку культурної сфери в сільській місцевості Поділля. Зокрема, він описав діяльність закладів культури Хмельниччини у 1981–1982 рр. [3].

Журналістка С. Кабачинська статтю «Спільними зусиллями» присвятила культурному комплексу с. Лісоводи на Хмельниччині. Автор висвітлила культурне життя села, показала ставлення керівництва місцевого колгоспу «Україна» щодо забезпечення житлом та створення умов праці для місцевих працівників культури [4].

З радянських часів і понині визначним дослідником соціально-гуманітарної сфери сільської місцевості як Поділля, так і України є І. В. Рибак. Він присвятив цій проблемі низку праць, зокрема «Состояние сел Хмельницкой области» [5] та «Социально-бытовая сфера украинского села: проблемы и трудности (1921–1971 гг.)» [6].

Для досліджень І. В. Рибак і в радянський період був характерний реалістично-критичний підхід у висвітленні соціально-гуманітарного розвитку сіл Хмельниччини. Прикладом є його стаття у співавторстві з Г. В. Бондаренком «Соціальний розвиток сіл Хмельниччини (1976–1987 рр.)». У ній дослідники акцентували увагу на недоліках цієї сфери, зокрема – на відсутності шкіл і фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП) у більшості малонаселених сіл області, а також на тому, що чимало сільських клубних закладів не

опалювалися у зимовий період, а населення окремих районів області не мало можливості постійно приймати телепередачі [7].

Соціальну перебудову сіл Вінниччини першої половини 1980-х рр. вивчали також Л. Ф. Жовнір, М. П. Жовнір і В. Г. Гуменюк. Так, Л. Ф. Жовнір та М. П. Жовнір, розглядаючи питання удосконалення соціальної інфраструктури сільської місцевості Вінницької області у першій половині 1980-х рр., акцентували увагу на кількості місць у шкільних і дошкільних закладах, чисельності лікарняних ліжок й амбулаторно-поліклінічних закладів (АПЗ), що були введені в експлуатацію в роки XI п'ятирічки в селах Вінниччини [8].

Підготовку робітничих кадрів у професійно-технічних школах на Вінниччині другої половини 50–80-х рр. ХХ ст. досліджувала О. М. Вересова [9].

Чимало статей про розвиток музеїв регіону було опубліковано у 70-і роки ХХ ст. З-поміж них варто назвати авторів, які присвятили свої праці музеям села Тиманівки – П. П. Новиков [10], М. Москаленко [11] та В. О. Сидоренко [12].

Діяльність музею відомого народного месника У. Кармелюка вивчав В. П. Вовкодав [13].

Низка авторів-краєзнавців присвятили дослідження музеям поетів і письменників. Так, Ю. Грош висвітлив історію заснування та роботу музею С. Руданського [14], В. М. Деменко – музею-кімнати М. Вовчка [15], а першому в Україні меморіальному музею поета Івана Кулика – М. О. Слободян [16].

Історію створення меморіального комплексу та музею на честь героїв Другої світової війни – уродженців Вінниччини В. Порики і М. Прокоп'юка – досліджували, відповідно, М. Гненний [17] та Я. Крочек [18].

Стан справ у бібліотечній сфері України другої половини 60-х – першої половини 70-х років ХХ ст. досліджувала Т. П. Самойленко. У статті «Упорядкування і створення єдиної мережі масових бібліотек УРСР (1959–1974 рр.)» [19] автор розкрила процес реформування бібліотечної сфери а розвиток охорони здоров'я Вінницької області в радянський період досліджував П. В. Луковников [20], а аптечної служби Вінниччини у 60–80-і рр. – О. Н. Жученко, Я. І. Лівшиць [21] та В. П. Шершун [22, 23, 24].

Рівень забезпечення Вінницької області фармацевтичними кадрами у першій половині 1980-х рр., порівняно з іншими областями України, дослідили О. Л. Гром і Н. Б. Ярко в статті «До питання структури фармацевтичних кадрів аптечної системи УРСР» [25].

Для висвітлення показників соціальної політики регіону важливими є демографічні показники. Так, зміни демографічної ситуації в Хмельницькій області упродовж зазначеного періоду вивчали Ю. І. Байдюк, Ю. С. Латер та М. І. Каньоса [26], а у Вінницькій області – Р. Н. Кривенко [27]. Дослідники показали співвідношення міського й сільського населення обох областей упродовж 1965-1985 рр., з'ясували причини зменшення чисельності працездатного населення Вінниччини й Хмельниччини.

Динаміку та географію народжуваності населення в радянській Україні й Подільському регіоні наприкінці 1950-х – у 1960-і рр. вивчали В. П. Піскунов і В. С. Стешенко [428], зміни в соціально-економічній структурі населення республіки і регіону – В. Ф. Бурлін і А. Л. Перковський [29]. Загальні зміни демографічної ситуації у 70-х рр. ХХ ст. були простежені у колективній монографії «Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 рр.)» [30].

Е. М. Лібанов, Є. М. Палій у роботі «Демографическое развитие Украинской ССР в 70-80-х годах и его перераспределение» зазначили, до якої з демографічних зон України входили області Поділля, охарактеризували її, а також поріг демографічної старості в регіоні, та вказали населені пункти Вінниччини і Хмельниччини, де населення зростало високими темпами [31].

З-поміж колективних узагальнюючих праць, із яких було взято інформацію для даної теми дисертації, належать: «Історія міст і сіл Української РСР» й Українська радянська енциклопедія (УРЕ). Вони містять чимало даних про різні аспекти соціальної політики на теренах Вінницької та Хмельницької областей у досліджуваний період, зокрема у сфері освіти, культури та охорони здоров'я.

Так, із 26 томів колективної праці «Історія міст і сіл Української РСР» два томи присвячені, відповідно, історії та розвитку міст і сіл Вінницької й Хмельницької областей до початку 70-х років ХХ ст. Кожен із томів надає інформацію про

будівництво й відкриття в населених пунктах областей нових шкіл, будинків культури й клубів, музеїв і кінотеатрів, лікарень і поліклінік [32, 33].

Другий том Української Радянської Енциклопедії (УРЕ) містить цікаву інформацію про розвиток кіномистецтва у Вінниці, зокрема про кількість кінотеатрів і кіноустановок в обласному центрі [34]. Водночас дванадцятий том останнього видання «Украинской Советской Энциклопедии» (УСЭ) включає історичні, а також статистичні дані по Хмельницькій області на 1985 р. щодо кількості закладів і фахівців з охорони здоров'я (поліклініки, лікарні, амбулаторії, санаторії, будинки відпочинку, лікарі), середньої і вищої освіти (школи, училища, технікуми, інститути), культури (театри, музеї, філармонії, художники, народні ансамблі тощо) [35].

У добу незалежності України продовжували працювати дослідники радянських часів, а також з'явилися нові, збагативши історію краю новими різноплановими працями. Значну роль у цьому зіграв регіональний центр дослідження історії Поділля, що був створений у 1995 р. як один з філіалів Інституту історії України Національної академії наук України (НАНУ).

У цей час з'являється праця І. В. Рибака «Зіньків в історії Поділля» [36]. Один із розділів книги присвячено м. Зіньків у радянську добу. Автор висвітлює діяльність відомих жителів міста, зокрема лікарів, вчителів, майстрів народної творчості. Дослідник розділяє роки «неосталінізму» на два періоди: до середини 1970-х рр. і після. Він порівнює їх не тільки у плані добробуту місцевих жителів, а й рівня культури, освіти, демографічних процесів тощо.

Серед визначних дослідників Подільського краю новітньої доби, які всебічно вивчають історію Хмельниччини, варто назвати П. Я. Слободянюка. Вчений в низці праць чимало уваги приділив періоду другої половини 60-х – першої половини 80-х років ХХ ст. Серед перших і ґрунтовних досліджень П. Я. Слободянюка стаття «Культурно-освітня робота в системі пануючої ідеологізації 1950–1980-х років (на матеріалах Хмельницької області)» та монографія «Культура Хмельниччини» [37, 38]. У них дослідник висвітлює особливості діяльності закладів культури та їх колективів, зокрема художньої

самодіяльності, театральних, інструментальних, фольклорних, в умовах панування комуністичної ідеології. Автор також наводить дані про кількість діючих та побудованих нових клубів, бібліотек, кінотеатрів, музичних і художніх шкіл у селах і містах Хмельниччини. Достатньо уваги дослідник приділив художньо-мистецькому життю, зокрема діяльності мистецьких навчальних закладів, бібліотек, музеїв, архівів, а також – діячам культури Хмельниччини. Хоча П. Я. Слободянюк і наводить чимало кількісних показників з метою, за його ж словами, порівняти розвиток культури області в різні історичні періоди, проте сам безпосереднього порівняння не здійснює.

Важливою для розкриття теми дослідження є історико-краєзнавча монографія І. С. Винокура «Край Кам'янецький» [39]. У ній автор розкрив розвиток соціально-культурної сфери одного з найрозвиненіших районів Хмельниччини – Кам'янець-Подільського. Дослідник наводить дані про будівництво у 60–80-і роки ХХ ст. нових шкіл і закладів культури, створення і діяльність фольклорно-етнографічних колективів художньої самодіяльності та відомих діячів культури району і області, зокрема аматорівлюбителів кіно.

Історію діяльності, склад, головні творчі риси, зв'язок із фольклором Подільського краю і творчістю місцевих поетів одного з найвидатніших ансамблів народної музики Хмельниччини – «Троїстих музик» висвітлили І. Г. Маринін і В. Ф. Олійник у монографії, присвяченій народно-інструментальному мистецтву південно-західного Поділля [40].

Про розвиток освітньо-культурних закладів Хмельницької області у 1965–1970 роках на початку 1990-х рр. писав В. А. Радіоненко [41]. Автор обґрунтовує чималу увагу радянської влади до культурно-освітньої сфери, незважаючи на незначні кошти, які вона виділяла на її розвиток. Дослідник подав дані щодо кількості збудованих на 1970-і рр. культурних закладів області, зокрема будинків культури, клубів, шкіл, бібліотек, а також показав недоліки щодо їх матеріального забезпечення.

Питання розвитку освіти та культури на Поділлі в радянську добу, зокрема на Хмельниччині, вивчали О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький, М. І. Алещенко, Л. В. Баженов, О. П. Григоренко, Р. І. Сілін та інші. Так,

О. М. Завальнюк і О. Б. Комарніцький у монографії «Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського:...» чимало уваги приділили діячам освіти і культури міста, а також історії Кам'янець-Подільського національного університету [42, 43, 44]. В історичному нарисі «Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2003 рр.)» дослідники показали розбудову університету у 1960–1980-і рр., простежили зростання студентського й викладацького контингентів університету, відкриття нових факультетів [45].

Визначним краєзнавцем-дослідником Поділля й, передусім, Хмельниччини є Л. В. Баженов. Однією з перших була його робота «Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали» [46], яка носить одночасно історіографічний і джерелознавчий характер, а тому може слугувати й джерелом для вивчення історії краю. В ній автор навів чимало даних про розвиток освіти й культури Поділля.

У наступних дослідженнях Л. В. Баженов висвітлював діяльність відомих істориків-краєзнавців регіону [47], освітянських закладів, науково-громадських організацій і товариств, що виникли на Поділлі у 1960–1980-і рр., зокрема «Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства». Вчений проаналізував творчу спадщину й діяльність товариства, роботу всіх Подільських краєзнавчих конференцій, що відбулися за його участі як упродовж 1965–1985 рр., так і в наступні роки. Автор подав інформацію про учасників конференцій, теми їх доповідей, а також збірники матеріалів, де вони були опубліковані [48, 49].

Характерні риси та історичний розвиток педагогічної освіти Хмельниччини, її громадсько-педагогічний рух у XX ст., виникнення та діяльність Кам'янець-Подільського національного університету ім. Огієнка й педагогічного училища ім. Хмельницького, а також діяльність видатних педагогів краю висвітлено в колективній монографії сучасних дослідників Національної академії педагогічних наук – «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область» [50]. Серед авторів праці: М. І. Алещенко, В. П. Андрущенко, П. С. Атаманчук, Л. В. Баженов, М. І. Бахмат, О. М. Завальнюк та інші.

Дослідники також простежили взаємозв'язок між розбудовою навчальних закладів і кількістю студентського контингенту упродовж 60–80-х рр. ХХ ст.

Окрему статтю М. І. Алещенко присвятив підготовці кадрів Кам'янець-Подільським сільськогосподарським інститутом у 1960–1980-х рр. [51], у якому звернув увагу на відкриття в 60–70-х рр. ХХ ст. нових факультетів, спеціальностей та на зростання кількості випускників інституту.

О. П. Григоренко, досліджуючи історію та етапи розвитку Хмельницького національного університету, чимало уваги приділив 60–80-м рр. ХХ ст., коли вищий навчальний заклад носив назву – Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування [52, 53].

Історію Вінницького будівельного технікуму висвітлив у своєму дослідженні В. В. Шатило [54].

Розвитку середньої освіти м. Хмельницького у 50–80-і рр. минулого століття присвятив дослідження М. В. Демидко [55]. Автор звернув увагу на зміну шкільної мережі обласного центру, зокрема співвідношення вечірніх (змінних), початкових, восьмирічних і середніх шкіл у другій половині 1960-х – 1970-х роках, порівняно з 50-и та першою половиною 60-х рр. ХХ ст. Дослідник показав, які наслідки мало впровадження на початку 1970-х рр. загальної обов'язкової середньої освіти, а в 1984 р. – чергової освітньої реформи для роботи шкіл, рівня освіти та зміни співвідношення різних видів шкіл. М. В. Демидко простежив зміну кількості учнів у школах і класах упродовж зазначених років.

Розвиток освітньої сфери у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області висвітлила фахівець із даної галузі Н. В. Гурська у статті «Становлення освіти у Кам'янець-Подільському районі» [56]. Автор звернула увагу здебільшого на позитивні моменти в освіті району: показала розбудову матеріальної бази дошкільних і шкільних закладів освіти: будівництво нових дитячих садків, шкіл, інтернатів, житла для вчителів. Крім того, вона проаналізувала кадровий потенціал освіти району.

Висвітлюючи історію розвитку системи освіти в Калинівському районі на Вінниччині, О. Кукурудза і Є. Олещенко [57] не залишили поза увагою період

«застою». Автори сфокусували увагу на рівні кадрового і матеріального забезпечення закладів освіти району у 1965–1975 рр., порівнюючи освітню галузь району у ці роки з другою половиною 1950-х та першою половиною 1980-х років. Вони визначили чинники, що призвели до зменшення чисельності школярів у 1965–1985 рр. у порівнянні з 1950-и роками.

Умови функціонування сільських шкіл Вінниччини і Хмельниччини у досліджуваній період стали предметом вивчення молодих краєзнавців. Наприклад, Т. Ніч, досліджуючи становлення і розвиток освіти в селі Жабокрич Крижопільського району Вінницької області, показала матеріальне й кадрове забезпечення місцевої школи у 1960–1980-і рр. [58].

О. Ружик, висвітлюючи історію та легенди села Щиборівки Красилівського району Хмельницької області, з'ясовує причини закриття сільських шкіл у 1970-х рр. [59].

Чимало різноманітної інформації, зокрема про відкриття та функціонування навчальних, зокрема медичних закладів, і культурно-освітніх установ Вінниці, міститься в історичному нарисі про Вінницю [60]. Водночас зазначених напрямів і проблем торкався провідний науковий співробітник Хмельницького краєзнавчого музею С. Єсюнін у своїх дослідженнях, присвячених м. Хмельницькому – «Місто Хмельницький: погляд крізь роки» [61] та «Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси» [62].

Чимало праць висвітлюють розвиток різних видів бібліотек і бібліотечної системи регіону. Однією з найбільш ґрунтовних є стаття сучасних дослідників С. Карван і Н. Синиці «Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення» [63]. Автори торкаються питання спорудження нових сільських бібліотек і джерел зміцнення їх матеріальної бази у 60-х роках ХХ ст., висвітлюють особливості розбудови й удосконалення роботи сільських бібліотек у другій половині 1960-х рр. С. Карван і Н. Синиця значну увагу звертають на процес, результати і значення реформування бібліотечної системи у 1970-і рр. в районах і містах області, вказують на загальну кількість бібліотек області, їх профільну

приналежність, а також – на недоліки матеріального забезпечення. Насамкінець, дослідники висвітлюють нові методи і форми роботи бібліотек у 1980-і рр.

Історії розвитку сільських бібліотек Хмельниччини у 60–90-і роки ХХ ст. присвятив одну із статей О. П. Григоренко [64]. Сільські бібліотеки автор називає місцем змістовного відпочинку поряд із сільськими будинками культури. Він звертає увагу на охоплення бібліотечним обслуговуванням сіл області, рівень відвідування бібліотек жителями різних районів, а також забезпечення бібліотек фахівцями з вищою і середньою освітою.

Г. Буяновська та В. Тарчевська, вивчаючи історію та форми роботи Хмельницької обласної бібліотеки для юнацтва, акцентували увагу на часі її заснування та формування колективу [65].

Про виникнення і функціонування Вінницької обласної наукової медичної бібліотеки та розбудову мережі медичних бібліотек при районних та міських лікарнях області у досліджуваній період подана інформація у статті Г. В. Берладина [66].

Відомий на Хмельниччині дослідник В. С. Прокопчук присвятив монографію бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету, проаналізувавши діяльність і розвиток установи у 1960–1980-і рр. [67]. Водночас В. С. Білоус у невеликій статті висвітлив історію бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету [68] у 60–80-і рр. ХХ ст. Автор звернув увагу на позитивні зміни у розбудові матеріально-технічної бази бібліотеки: формування фонду книгозбірні, видання бібліографічного покажчика, удосконалення процесів бібліотечно-бібліографічного обслуговування тощо.

Ще один історик-краєзнавець Поділля В. Мазурик дослідив у окремій статті відкриття у 1970-і рр. першого в країні сільського будинку книги й водночас книжкового магазину у с. Тиманівці Тульчинського району [69]. Дослідник звернув увагу на чинники, що сприяли такій рідкісній для села події.

Розкрити державну політику в розбудові бібліотечної системи країни і регіону у досліджуваній період допомагає стаття О. Онищенко, Л. Дубровіної «Бібліотечна справа в Україні наприкінці 50-х років – у 80-х роках ХХ ст.» [70].

З-поміж найбільш ґрунтовних досліджень з історії охорони здоров'я регіону праця П. Я. Слободянюка – «Медицина Поділля» [71]. Багата на статистичні архівні дані й фактичний матеріал, вона розкриває інформацію про рівень медичного забезпечення населення, зокрема про будівництво лікарень, поліклінік, санаторіїв, чисельність медичного персоналу. У ній автор акцентує увагу на досягненнях і недоліках охорони здоров'я на Поділлі, проте нічого не говорить про рівень охорони здоров'я регіону порівняно з іншими регіонами й областями України.

Особливості проведення реформи в сфері охорони здоров'я у Кам'янець-Подільському районі (друга половина 1960-х рр.), зокрема реорганізацію дільничних лікарень, висвітлено в статті Я. М. Цугелевича «Охорона здоров'я Кам'янець-Подільського району» [72]. Крім того, автор навів дані про кількість лікарень, ФАП, лікарів і середнього медичного персоналу району тих років.

Результати і значення реорганізації санітарно-епідеміологічної служби Кам'янець-Подільського району вивчав О. В. Криничний [73].

Створення та функціонування оздоровчих курортів (санаторіїв, профілакторіїв) й водночас туристичних центрів Хмельниччини досліджували М. І. Мошак і Ю. О. Лисюк [74, 75].

Описуючи історію селища міського типу Сатанів Городоцького району Хмельниччини, молодий дослідник А. Ярошевський чимало уваги приділяє виникненню місцевих курортів-профілакторіїв, де використовували лікувальні води подільських товтрів [76].

І. В. Савицька, аналізуючи добробут громадян України у 1964–1985 рр., висвітлює якість лікувальної допомоги, культуру медичного обслуговування, рівень оснащення медичних закладів новою медапаратурою, а також зростання ролі і значення профілактичної медицини і соціальної гігієни, зокрема й у Вінницькій та Хмельницькій областях [77].

В іншій статті «Сфера охорони здоров'я громадян України у 1964 – 1985 рр.» [78] І. В. Савицька порівняла забезпеченість медичними кадрами області України, вказавши окремі дані по Хмельницькій та Вінницькій.

Соціальної політики радянської влади в сільській місцевості Поділля так чи інакше торкалася І. А. Шиманська [79], висвітлюючи позитивні й негативні процеси в соціально-побутовому розвитку подільського села.

До таких праць належить і ґрунтовне дослідження уже згаданого визначного вченого-краєзнавця І. В. Рибачка у співавторстві з І. А. Скворцовою – «Подільське село під владою компартійної номенклатури: поселенська мережа, населення, виробнича та соціальна сфера (1961-1991 рр.)» [80]. Автори з'ясовують причини депопуляції сільського населення областей регіону, акцентують увагу на недоліках матеріального забезпечення системи охорони здоров'я та освіти, називають кількість сіл регіону, що не мали в радянський період шкіл, і кількість сільських лікарень, що не відповідали санітарно-гігієнічним нормам.

Колективна монографія В. С. Ядухи, В. Д. Гаврішко, Л. В. Бернадської, Т. Г. Гілберта та І. М. Шоробури, присвячена історії й сучасності Хмельниччини, включає параграфи про охорону здоров'я, динаміку зміни чисельності населення, розвиток культури, демографічну ситуацію, становище в освітній сфері області. Проте більшість поданих у монографії даних стосується переважно сучасності. Лише в контексті розгляду демографічних змін та промислового розвитку області автори торкаються 70–80-х років ХХ ст. [81].

Важливими для розуміння соціальних процесів і результатів соціально-гуманітарної політики радянської влади у 60–80-і рр. ХХ ст. на Хмельниччині є праці О. П. Григоренка «Сімидесятирічний шлях становлення та розвитку Хмельницької області» [82] та «Сільська молодь Хмельниччини. 1960–1990 роки» [83]. У першій автор характеризує 1960–1980-і роки як період нагромадження невирішених проблем і застійних явищ в житті суспільства, що призвело до кризової ситуації. О. П. Григоренко наголошує на економічних перетвореннях в області за радянських часів, що спричинили зміни у співвідношенні сільського й міського населення Хмельниччини. У другій праці дослідник акцентує увагу на причинах, масштабах та особливостях міграції сільської молоді Хмельниччини до міст.

Тенденції в зміні співвідношення сільського й міського населення двох областей Поділля упродовж 1950–1980 рр. простежила І. А. Скворцова [84].

З праці П. Я. Слободянюка «Шлях до світла: сторінки електрифікації Поділля» дізнаємося про історію створення Хмельницької області, її адміністративно-територіальний поділ, зокрема кількість районів, селищ та міст. Дослідження також містить дані про площу, чисельність населення, зокрема міського й сільського, його густоту, а також розвиток промисловості й сільського господарства області [85].

Незначну кількість інформації про розвиток телебачення та областей Поділля в радянський період містять й інші праці дослідника – «Подільські телекомунікації...» та «Енергетика Поділля...» [86, 87].

Економічні, етнокультурні і соціальні аспекти адміністративно-територіального устрою Поділля та України, зокрема динаміку змін, які відбувалися упродовж територіального реформування 1960-х рр., висвітлив у монографії В. М. Олуйко [88].

Досліджуючи культурну й соціальну політику радянської влади на селі у межах всієї України, аналогічних проблем Вінниччини і Хмельниччини у 1960–1980-і роки торкається Г. Г. Кривчик. У статті – «Протириччя культурного розвитку українського села» [89, 90] і в докторській дисертації «Соціальний розвиток українського села в 60 – 80-ті рр. ХХ ст.» [91] автор з'ясовує характерні для сіл причини плінності й нестачі культпрацівників, особливості їх роботи на селі, включаючи ідеологічний напрям.

Виробничо-побутові умови життя і праці сільської молоді в контексті всієї України висвітлює О. П. Григоренко у монографії «Молодь і соціально-економічні відносини на селі» [92].

Отже, у радянський період автори торкалися даної теми і зазначених напрямів соціальної політики на Поділлі, але в контексті досягнень радянської влади в розбудові народного господарства і виконання рішень Комуністичної партії та уряду СРСР. Характерною рисою радянської історіографії було те, що перші праці з даної теми були написані безпосередньо сучасниками. Як

наслідок, вони не охоплювали зазначені хронологічні рамки даного дослідження. Це пояснюється як часовими обмеженнями, зокрема унаслідок припинення існування СРСР, так і незначною актуальністю для радянської історичної науки досліджень регіонів України.

Переважає більшість досліджень радянського періоду – це невеликі статті або розділи книг, присвячені досягненням, інколи проблемам соціального розвитку областей Поділля. Здебільшого вони ідеологічно заангажовані, адже дослідники висвітлювали розвиток соціальної політики з позицій правлячої Комуністичної партії. Недоліків традиційно не торкалися. Щоправда, існували й певні винятки реалістично-критичного підходу до оцінювання дійсності, але вони з'явилися тільки у другій половині 1980-х рр.

Як наслідок, поза увагою радянських авторів залишилося чимало проблемних питань, зокрема результати і значення реформ, рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення в сфері освіти, культури і охорони здоров'я краю; розбудова мережі закладів дошкільної, середньої та вищої освіти, рівень освіти в сільських і міських школах тощо. А головне – не порівнювалися результати соціального розвитку і соціальної політики в регіоні з аналогічними середніми показниками по Україні чи з іншими регіонами республіки.

У період незалежності України з'явилося достатньо ґрунтовних досліджень з історії подільського краю, але вони присвячені окремим напрямкам соціальної політики, зокрема охороні здоров'я, вищій освіті, культурі, здебільшого по областях.

На сьогодні не підготовлено праці, в якій одночасно висвітлювалися б три пріоритетні напрямки соціальної політики радянської влади у зазначені роки в регіоні.

Як історіографія радянської доби, так і періоду незалежності не має спеціальних досліджень, у яких висвітлювався б стан гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини у період «застою» на фоні та у порівнянні з гуманітарною сферою України загалом.

1.2 Джерельна база дослідження.

З огляду на те, що досліджувана тема не знайшла належного висвітлення у роботах попередників, автор зосередила увагу на опрацюванні та залученні до дисертації архівних джерел. Основу джерельної бази дослідження склали різні за характером походження та змістом джерела. Насамперед це неопубліковані архівні документи та опубліковані друковані матеріали.

До неопублікованих належить переважна більшість документів архівних фондів радянських, партійних, зокрема центральних республіканських, обласних і районних (місцевих) органів влади, що вперше вводяться до наукового обігу. Завдяки їм вдалося охопити різні аспекти проблеми, з'ясувати особливості соціальної політики радянського керівництва на Поділлі у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.

Використані архівні документи можна поділити на дві групи:

а) нормативно-директивні: постанови, накази, розпорядження, вказівки центральних і обласних органів влади;

б) діловодна документація: протоколи, стенограми засідань, листи, звіти по областях, доповідні записки, порівнювальні довідки.

Основу неопублікованих джерел склали матеріали і документи, що зберігаються у чотирьох архівах України: Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України, м. Київ), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України, м. Київ), Державному архіві Вінницької області і Державному архіві Хмельницької області.

Дисертанткою було опрацьовано двадцять два архівних фондів, що налічують 39 описів і 186 справ.

Основний інтерес становлять матеріали фондів ЦДАВО України, які містять як опубліковані, так і неопубліковані нормативно-директивні документи Верховної Ради, уряду республіки, міністерств, відомств, громадських об'єднань тощо. Так, документи Верховної Ради УРСР (Ф. 1) сприяли висвітленню законотворчого процесу в радянській Україні, а також

функцій і діяльності різних гілок влади щодо впровадження низки заходів у соціально-гуманітарній сфері міст і сіл регіону.

Важливими для аналізу проблеми стали документи фонду міністерства соціального забезпечення УРСР (Ф. 348) та фонду Ради Міністрів (Ф. 2). У них містяться як нормативно-директивні документи (постанови, накази, директивні вказівки), так і діловодна документація (протоколи та стенограми засідань уряду, його листування з місцевими органами влади, звіти по областях, численні доповідні записки про стан виконання рішень та порівнювальні довідки по всій країні).

Документи ЦДАГО України зосереджені головним чином у фонді ЦК Компартії України (Ф. 1) і містять протоколи засідань Політбюро, Президії і Секретаріату ЦК КП(б)У, більшість з них донедавна зберігалася у так званих «окремих папках». Власне, ці документи і розкривають суть соціально-гуманітарних перетворень радянської влади у досліджуваній період.

Залучені до дослідження матеріали державних архівів Вінницької та Хмельницької областей дали змогу проаналізувати впровадження соціально-гуманітарних заходів на регіональному рівні. Завдяки їм висвітлено механізми, форми і методи, а також наслідки соціально-гуманітарних перетворень радянської влади на Поділлі.

У Державному архіві Вінницької області (м. Вінниця) було опрацьовано фонд Партійного архіву Вінницького обкому Компартії України та фонд Вінницького обкому КП України (Ф. 136). У них містяться нормативно-директивні документи та діловодна документація, зокрема, звіти обласних партійних органів про виконання соціальних програм, а також листування Вінницького обкому з республіканською владою.

Фонди Виконавчого комітету Вінницької міської ради народних депутатів (Ф. 151) і Виконавчого комітету Вінницької обласної ради (Ф. 2700) містять матеріали (довіді, звіти, повідомлення) про розвиток освітньо-культурних закладів, зокрема мережі кінотеатрів, про окремі недоліки в будівництві об'єктів соціально-культурного призначення, а також матеріали, пов'язані з

медичним обслуговуванням населення області: зміна кількості лікарняних ліжок, лікарів, створення спеціалізованих лікарень та відділень.

У фондах Вінницької окружної інспектури народної освіти (Ф.256) та управління освіти державної адміністрації Вінницької області (Ф. 4897) представлено інформацію про різні аспекти освітньої галузі: недоліки й досягнення реформ, кількість і розширення мережі освітніх закладів в конкретних містах і селах, формування їх матеріально-технічної й кадрової бази.

У фонді «Вінницька обласна планова комісія» (Ф. 3966) зберігаються документи директивного та планового характеру, матеріали перевірок, листування з вищими органами влади, звіти за виконану роботу, що відображають діяльність влади міст, робітничих поселень та сіл у соціальній галузі.

У Державному архіві Хмельницької області опрацьовано фонд 908 – Хмельницького обласного відділу народної освіти. Він містить довідки, доповідні записки, висновки і пропозиції, кварталні та місячні звіти про будівництво і функціонування дошкільних закладів, інтернатів, їх медичне обслуговування та матеріально-технічне забезпечення, а також харчування й літнє оздоровлення дітей різного віку.

Матеріали фонду № 6119 – «Хмельницьке обласне управління професійно-технічної освіти» були використані для висвітлення процесу розбудови загальноосвітніх заочних і вечірніх шкіл, а також вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

Дані, пов'язані з медичним обслуговуванням населення Хмельниччини, зміною кількості лікарняних ліжок, лікарів, спеціалізованих лікарень та відділень, були взяті з фонду Відділу охорони здоров'я виконавчого комітету Хмельницької області Ради депутатів трудящих (№ 1263), а з фонду Хмельницького обласного аптечного управління (№ 3354) – інформацію щодо розвитку аптечної справи і поліпшення медикаментозного обслуговування населення і лікувальних установ області.

Фонди державного управління і Ради народних депутатів Кам'янець-Подільської і Хмельницької області, зокрема (№ 3439) музично-драматичного

театру імені Петровського (№ 3602), Будинку народної творчості (№ 4646), управління кінофікації та театру ляльок (№ 6147) сприяли висвітленню процесу розвитку мережі клубних закладів і театрів на Хмельниччині, їх форм і методів роботи, кадрового складу, матеріально-технічної бази, санітарно-побутових умов і навіть змісту культурно-масової роботи.

Джерельну базу дослідження з архівних матеріалів гармонійно доповнюють опубліковані документи органів влади різних рівнів, довідково-бібліографічні видання, публікації в засобах масової інформації тощо. За характером походження і змістом матеріалу вони поділені на шість груп:

а) законодавчі акти; б) статистичні матеріали, зокрема офіційної та відомчої статистики; в) хронологічно-фактологічні й тематичні довідники, г) бібліографічні покажчики й путівники; д) періодична преса; е) електронні сайти установ і організацій.

До першої групи віднесено передусім збірники документів, що включають постанови і рішення уряду і партії, програмні та директивні документи Компартії, резолюції з'їздів КПРС і пленумів ЦК КПРС. З-поміж них: «Турбота партії і керівництва про благо народу», «Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1986)», «Комуністична партія в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК».

Завдяки матеріалам цих збірників документів вдалося з'ясувати й висвітлити основні напрями соціальної політики держави та її головну стратегію. Постанови, накази, розпорядження, резолюції та рішення, що опубліковані в цих збірниках, стосуються всіх сфер життя країни та суспільства, зокрема й соціальної.

Щоправда, з'їзди КПУ і пленуми ЦК КПУ не приймали самостійних рішень, а констатували уже наявні, прийняті на з'їздах і пленумах КПРС. Крім того, в них часто ідентифікувалися одні й ті самі рішення і публікувалися неповні їх тексти.

Під час написання дисертації були використані статистичні дані соціально-гуманітарної політики, що містяться у збірниках, довідниках та щорічниках по областях регіону і Україні загалом.

За характером та спрямованістю інформації цю групу джерел можна поділити на загальні, які охоплюють різні сфери життєдіяльності, та галузеві структури.

Більшість статистичних довідників видавалися в радянський період, зокрема присвячені 50-й і 60-й річницям утворення Радянського Союзу [93, 94], а також довідник «Українська РСР у цифрах ...» [95, 96, 97, 98, 99] за 1970–1980-і рр. Завдяки вміщеній у них інформації було досліджено процес розбудови закладів освіти і культури.

З низки статистичних щорічників «Народне господарство Української РСР» [100, 101, 102, 103, 104, 105, 106] за 70–80 роки ХХ ст. були взяті дані про кількість дитячих садків, ясел, шкіл та наявність у них дітей.

З галузевих статистичних збірників і довідників таких як «Народна освіта і культура у Вінницькій області» [107, 108], зокрема за 1981 та 1991 рр., «Народна освіта, наука і культура в УРСР» [109], «Народна освіта УРСР» [110], «Народное образование, наука и культура УССР за годы десятой пятилетки» [111] чимало інформації було взято про кількість учнів загальноосвітніх шкіл, а також студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів в областях Поділля і України.

У них також наведені дані про різні аспекти впровадження в життя соціальної політики, зокрема витрати з державного бюджету на соціально-культурні заходи, будівництво державою, колгоспами і радгоспами закладів культури, освіти, охорони здоров'я, кількісні показники відвідувань кінотеатрів і театрів населенням окремих областей, стан освіти, охорони здоров'я, чисельність населення тощо. Зокрема, чимало матеріалу про розвиток охорони здоров'я в областях Поділля містить статистичний збірник «Охорона здоров'я і соціальне забезпечення в УРСР» за 1973 рік [112].

Однак варто зазначити, що в статистичних збірниках, довідниках і щорічниках часто публікувалися ретельно відібрані цифрові дані, які вирівнювали та прикрашали дійсний стан справ у країні в цілому та в регіонах.

У період незалежності з'явилася група так званих хронологічно-фактологічних і тематичних довідників. Наприклад, хронологічний довідник «Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2015 р.» [113] дав змогу простежити відкриття й розширення навчальної діяльності училищ, технікумів, ПТУ, а також заснування відомих за межами Вінницької області колективів художньої самодіяльності, зокрема тих, що отримали звання «народний».

За допомогою хронологічного довідника «Вінниччина в датах» [114] вдалося простежити у досліджуваній період відкриття в області лікарень, поліклінік, музеїв, бібліотек, інститутів, училищ, технікумів, а також створення відомих колективів художньої самодіяльності.

Цінними є низка тематичних довідників: «Вінниччина бібліотечна» [115], «Вінниччина музейна», «Вінниччина фольклорна» та «Вінниччина клубна». Наприклад, останній містить цікавий матеріал про діяльність сільських працівників культури і творчих колективів усіх районів області [116].

Тематичний довідник «Вінниччина музейна» [117], що включає в себе коротку інформацію про державні та народні музеї Вінницької області – різних відомств, зокрема Міністерства культури і туризму України, сприяв висвітленню історії виникнення музеїв краю, їх фондкових колекцій та експозицій. Довідник містить перелік громадських музеїв області, що виникли у досліджуваній період.

Простежити розвиток фольклорних творчих колективів області в радянський період дозволяє тематичний довідник «Вінниччина фольклорна» [118].

Інформація про відкриття і діяльність окремих вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, зокрема Вінницького сільськогосподарського інституту, містяться у сучасному довіднику «Вінницький національний аграрний університет, 1982–2012: становлення і розвиток» [119], а про створення і функціонування Вінницького торговельно-

економічного технікуму – у аналогічному довіднику Вінницького торговельно-економічного коледжу [120].

Цінними для дослідження виявилися довідково-бібліографічні, зокрема науково-допоміжні бібліографічні покажчики літератури, а також путівники по областях. Завдяки першим вдалося провести пошук літератури і даних про видатних діячів Вінниччини досліджуваного періоду. Так, інформацію про заклади освіти та їх визначних керівників і викладачів було взято з довідково-бібліографічного довідника «Хто є хто на Вінниччині...» [121, 122], що включає розділи «Освіта та наука Вінниччини», «Культура Вінниччини».

Завдяки науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Музейное строительство в УССР (1917–1987)» [123] був здійснений пошук літератури про музеї Вінницької і Хмельницької областей, що виникли та функціонували в окреслений період.

Бібліографічний довідник відомих дослідників В. С. Прокопчука і Т. К. Прокопчук «Дунаєвиччина в іменах» [124, 125] містить короткі статті з біографії найвідоміших уродженців Дунаєвського району: державних діячів, Героїв Радянського Союзу та Соціалістичної Праці, вчених, письменників, артистів, композиторів і художників. Подібним є бібліографічний словник М. Дороша «Хмельницькі світовиди» [126]. Він складається з трьох розділів. Перший присвячений історичним постатям Хмельниччини, другий – героям праці, а третій – визначним представникам літературно-мистецького напрямку.

Путівник по Хмельниччині дозволяє ознайомитися з визначними місцями області [127].

Під час написання дисертації були також використані публікації періодичної преси того часу, яка поділяється на два види – газети та журнали – республіканських і місцевих видань. Так, для висвітлення роботи дошкільних закладів, а також початкових шкіл Вінниччини у 1970–1980-і рр. були використані статті з таких фахових республіканських журналів як: «Дошкільне виховання», «Початкова школа», «Радянська школа». З-поміж газет – «Радянська освіта». В основі їх тематики лежить освітня спрямованість.

Розкрити становище в сфері охорони здоров'я регіону сприяли публікації в журналах «Здоров'я», «Фармацевтичний журнал», «Фельдшер и акушерка». Серед газет – «Медична газета». Зокрема, з низки публікацій у «Фармацевтичному журналі» за 60–80-і роки ХХ ст. дізнаємося про здобутки й проблеми діяльності мережі аптек на Поділлі, про забезпеченість регіону фармацевтичними кадрами, про розвиток аптечної мережі, створення кабінетів фармацевтичної інформації, рівень забезпечення населення ліками тощо.

Про досягнення колективів художньої самодіяльності регіону чимало інформації взято з публікацій у журналах «Соціальна культура», «Радянська культура». Про різні аспекти соціально-культурного життя подільського села тих часів повідомлялося у всеукраїнській газеті «Сільські вісті».

Більш інформативною є регіональна преса, зокрема публікації в газетах: «Вінницька правда», «Радянське Поділля», «Комсомольське плем'я», «Корчагінець», «Вінниччина», «Колгоспні вісті», «Робітнича газета». Так, про дозвілля жителів села дізнаємося з газети «Колгоспні вісті», а з газети «Корчагінець» – про успіхи колективів і майстрів художньої самодіяльності Хмельницької області другої половини 70-х років ХХ ст.

Ще одним джерелом дослідження стали електронні сайти установ і закладів Поділля. Так, із сайту Вінницької міської ради було взято інформацію про кількість, відкриття, добудову та закриття ЗОШ м. Вінниці у досліджуваній період [128], з сайтів обласних центрів народної творчості – дані про народні інструментальні самодіяльні колективи області та історію їх створення [129], а з сайту Хмельницької централізованої бібліотечної системи – інформацію про будівництво і відкриття закладів культури, освіти та охорони здоров'я м. Хмельницького [130].

Чимало інформації про музеї Поділля було взято з їх електронних сайтів, зокрема меморіального музею В. В. Порика [131], а про музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк – з електронного сайту «Моя Вінниця» [132].

Частина матеріалу про історію формування бібліотечної мережі міст, районів і областей Поділля, зокрема про створення Хмельницької міської централізованої

бібліотечної системи м. Хмельницького [133], Гайсинської районної централізованої бібліотечної мережі [134] та історію розвитку Ярмолинецької бібліотеки [135] у досліджуваній період взято з електронних сайтів.

Під час написання роботи були використані електронні сайти сучасних ВНЗ таких як: Київського національного торговельно-економічного університету [136], Подільського державного аграрно-технічного університету [137], сайти медичних і педагогічних коледжів, зокрема Могилів-Подільського [138] і Чемеровецького [139]. Вони містять інформацію про історію відкриття та розбудову вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, нових філіалів, факультетів і спеціальностей, а також – зростання контингенту їх студентів у містах Поділля, насамперед Вінниці, Кам'янець-Подільському та Хмельницькому на рубежі 1960–1970-х рр.

Отже, джерельну базу дослідження склали архівні фонди радянських, партійних органів та установ, що здійснювали керівництво у гуманітарній сфері; опубліковані союзні та республіканські нормативні акти, що регулювали відносини у цій галузі; матеріали офіційної та відомчої статистики; збірники документів і матеріалів, періодичні видання тих часів – журнали, газети, бюлетені.

Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики розвитку гуманітарної сфери в умовах кризи радянської системи на прикладі Вінницької та Хмельницької областей. Значна їх частка вперше введені автором до наукового обігу.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.

Для з'ясування широкого кола питань щодо розвитку гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини у 1965–1985 рр. була використана відповідна теоретико-методологічна база. Завдяки їй вивчено та проаналізовано

значну кількість джерел у галузі освіти, культури, дозвілля та охорони здоров'я зазначених областей у порівнянні із загальноукраїнськими статистичними даними.

Під час висвітлення процесів гуманітарної сфери, зокрема щодо створення необхідних умов для здобуття освіти, поліпшення охорони здоров'я, розвитку культури і проведення дозвілля громадян, використовувався історичний підхід (принцип). Це дало змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів, подій і явищ у хронологічній послідовності та у процесі їх розвитку – від виникнення чи зародження до занепаду чи зникнення, з висвітленням основних етапів.

У межах історичного підходу застосовано порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний та проблемно-хронологічний методи дослідження. Так, для з'ясування досягнень і недоліків розвитку гуманітарної сфери двох областей у зазначені роки бралися для порівняння середні статистичні дані соціально-гуманітарної сфери по республіці загалом, а в окремих випадках – такі ж показники даної сфери у сусідніх областях і навіть провідних держав світу. Це дозволяло зробити висновки щодо досягнень і недоліків гуманітарної сфери та встановити їх причинно-наслідкові зв'язки.

Проблемно-хронологічний метод сприяв виокремленню проблемних блоків і синхронному розгляду окремих подій у межах окресленого історичного періоду. Він став визначальним у побудові нами структури дослідження. Постановка проблеми і розкриття її сутності в контексті хронологічної послідовності зумовили дослідження таких напрямів соціальної політики як сфера освіти, культури й охорони здоров'я населення.

Для осмислення культурно-історичного процесу у соціально-гуманітарній сфері, крім принципу історизму, були використані цивілізаційний і формаційний підходи (принципи). Завдяки їм розвиток гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини розглянуто крізь призму особливостей радянської доби, з урахуванням існуючого державного устрою, суспільно-політичного ладу, економічного розвитку.

Насамперед нами враховувалися загальні підходи і соціальні пріоритети радянського керівництва під час реалізації соціальних заходів у гуманітарній сфері. Бралися до уваги: вплив на її розвиток економічних реформ другої половини 1960-х рр., особливостей періоду «застою», розвитку народного господарства, демографічних змін і міграційних процесів, а також ліквідації так званих «неперспективних сіл» в областях регіону.

Все це допомогло виявити загальну спрямованість гуманітарної стратегії держави у відповідних галузях, її тенденції, досягнення, проблеми і недоліки на теренах кожної адміністративно-територіальної одиниці.

Крім того, було враховано, що СРСР як тоталітарній державі притаманне патерналістське ставлення партійних органів усіх рівнів до громадян. Держава вважала своїм обов'язком турбуватися про задоволення повсякденних потреб людей, переважна більшість яких, за винятком колгоспників до середини 60-х років ХХ ст., працювала на державних або одержавлених підприємствах. Партійно-державне керівництво розподіляло наявні в країні ресурси згідно з розробленою нею ж системою соціальних пріоритетів, до яких також відносили задоволення медичних, освітніх і культурних потреб населення.

Теоретично-методологічна основа дослідження базується також на принципах об'єктивності та науковості, системному та комплексному підходах.

Об'єктивність під час висвітлення теми полягала у здійсненні неупереджених, некон'юнктурних висновків, з урахуванням поглядів попередніх дослідників, і достовірної, перевіреної інформації з підібраних джерел. Водночас ми не уникали критичних суджень і оцінок для реалістичного показу низки соціально-гуманітарних проблем.

Завдяки використанню принципу всебічності нами враховано тогочасні тенденції у розвитку сфери освіти, культури та охорони здоров'я, а також різноманітний спектр чинників, що впливали на результати, сутність і значення змін у гуманітарній сфері. З-поміж них: ідеологічний чинник, джерела фінансування, рівень і механізми матеріально-технічного та

кадрового забезпечення, рівень і масштаби охоплення населення відповідними послугами та їх якість.

Принцип системності дозволив розкрити цілісність об'єкта дослідження з урахуванням впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема внутрішньої політики держави, її устрою і суспільно-політичного ладу у період дослідження.

Комплексний підхід полягав у висвітленні основних напрямів гуманітарної сфери, з'ясуванні діяльності кожного її суб'єкта, визначенні його завдань в контексті розв'язання кардинальних проблем соціального буття радянського суспільства та досягнення оптимального рівня його функціонування.

Комплексність висвітлення гуманітарної сфери радянських часів періоду «застою» здійснена шляхом вивчення діяльності органів державної влади усіх рівнів, а також підприємств, радгоспів і колгоспів щодо формування матеріально-технічної і кадрової бази в галузях освіти, культури та охорони здоров'я.

Соціально-гуманітарна сфера розглядається нами і як сфера втілення ідеологічних уявлень КПРС про соціальну справедливість у класовому суспільстві, і як можливість використання її досягнень для пропаганди соціалістичного ладу.

Досліджуючи становище і розвиток гуманітарної сфери Вінниччини і Хмельниччини, ми також застосували загальнонаукові (міждисциплінарні) методи дослідження: статистичний і динамічний пошуки, аналіз, синтез, опис, дедукція та індукція, а також логічний та системний аналізи (причинно-наслідковий і структурно-функціональний аналізи). Завдяки використанню загальнонаукових методів у вивченні різнопланових джерел і літератури вдалося відтворити реальні факти досліджуваного періоду з урахуванням наукового доробку радянських і вітчизняних істориків, поглядів радянських, партійних і профспілкових діячів того часу.

Так, застосований нами для аналізу кількісних даних статистичний метод дав змогу вирахувати середні показники і відсотки результатів-досягнень соціально-гуманітарної політики в галузі освіти, охорони здоров'я та культури упродовж 1965–1985 рр., а також у кожні п'ять чи десять років цього періоду. Тобто були

підраховані дані щодо кількості діючих у ті роки в областях дошкільних закладів, будинків культури і клубів, музеїв, театрів, бібліотек, загальноосвітніх і вечірніх (змінних) шкіл, лікувально-профілактичних установ тощо.

Загальнонауковий статистичний метод сприяв широкому застосуванню історико-порівняльного методу. Завдяки останньому з'ясувалися особливості політики радянської держави в гуманітарній сфері регіону крізь призму схожостей і відмінностей регіональних і загальноукраїнських показників у зазначених напрямках.

В основі нашого дослідження на початку була кількісна обробка первинного емпіричного матеріалу та узагальнення інформації для компактного її представлення у вигляді таблиць. Це здійснювалося завдяки аналізу кількісних статистичних даних і усієї сукупності залучених до дисертації джерел. Наступний аналіз і зіставлення цифрових статистичних даних, поданих у таблицях за кожні п'ять, десять, п'ятнадцять і двадцять років, дали змогу з'ясувати особливості, досягнення та проблеми гуманітарної сфери двох областей. Третім етапом стало порівняння результатів соціальної політики в зазначених трьох напрямках по областях регіону і по Україні загалом. Це також сприяло визначенню темпів і рівня розвитку освіти, культури і охорони здоров'я на Вінниччині і Хмельниччині на фоні середніх показників по Україні.

Насамкінець для більш детального і точного використання порівняльного методу були проведені математичні підрахунки для визначення даних щодо кількості кадрів, установ і закладів у зазначених напрямках гуманітарної сфери з розрахунку на 10 тис. жителів, на тисячу школярів і дошкільнят і т. д. Так, завдяки зібраним статистичним даним про загальну кількість населення України і областей – з одного боку, а з іншого – даним, зокрема про кількість лікарень, лікарів, лікарняних ліжок, середнього медичного персоналу тощо, шляхом співвідношення цих показників і було визначено: скільки вказаних медичних установ, лікарняних ліжок і медичного персоналу припадало на 10 тис. жителів областей регіону, а за необхідності – й України.

Аналогічно – шляхом співвідношення загальної кількості шкіл і учнів, шкіл і вчителів та застосування математичних обчислювань були визначені такі показники як: кількість шкіл, що припадала на одну тисячу учнів, кількість вчителів, що припадала на одну школу, та кількість студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів – на 10 тис. жителів Вінниччини і Хмельниччини, регіону і України.

Послугуючись історико-порівняльним методом, ми порівнювали й виокремлювали регіональні й республіканські статистичні дані, завдяки чому змогли виявити подібність і відмінність показників, а також методів реалізації і особливостей розвитку соціально-гуманітарної сфери в регіоні.

Отже, теоретична база дослідження побудована на цивілізаційному і формаційному підходах, на принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності та комплексності. У межах цих підходів були застосовані відповідні методи дослідження, зокрема порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний. Важливу роль для проведення структурно-функціонального аналізу зібраних матеріалів, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків і проведення необхідних статистичних підрахунків відіграли міждисциплінарні методи дослідження. Теоретико-методологічний інструментарій, застосований під час написання роботи, ґрунтується на сучасній методології пізнання історичних явищ і процесів. Його застосування сприяло розкриттю теми дослідження, досягненню поставленої мети й отриманню нових обґрунтованих знань.

Висновки до розділу

Політика радянської влади в соціально-гуманітарній сфері на Вінниччині і Хмельниччині була в центрі уваги як радянських, так і сучасних вітчизняних вчених. Огляд наукового доробку із цієї тематики дає змогу поділити праці попередників на два періоди: радянський і період незалежності України. В рамках кожного із них виділяємо також дві групи досліджень – ті, що безпосередньо присвячені досліджуваним областям Поділля і Південно-Східної

Волині, і загальні праці з історії України, в яких автори так чи інакше торкалися проблем соціально-гуманітарної політики радянської влади на Вінниччині і Хмельниччині. Крім того, в рамках кожного періоду розглядаємо праці, присвячені розвитку освіти, культури та охорони здоров'я, а також – демографічним питанням, що дає змогу ґрунтовніше розкрити проблему.

З радянських часів і понині визначним дослідником соціально-гуманітарної сфери сільської місцевості як Поділля, так і України є І. В. Рибак. Він присвятив цій проблемі низку праць, зокрема «Состояние сел Хмельницкой области» та «Социально-бытовая сфера украинского села: проблемы и трудности (1921–1971 гг.)». Соціальну перебудову сіл Вінниччини першої половини 1980-х рр. вивчали також Л. Ф. Жовнір, М. П. Жовнір і В. Г. Гуменюк.

Низка авторів-краєзнавців присвятили дослідження музеям поетів і письменників. Так, Ю. Грош висвітлив історію заснування та роботу музею С. Руданського, В. М. Деменко – музею-кімнати М. Вовчка, а першому в Україні меморіальному музею поета Івана Кулика – М. О. Слободян.

Стан справ у бібліотечній сфері України другої половини 60-х – першої половини 70-х років ХХ ст. досліджувала Т. П. Самойленко.

Для висвітлення показників соціальної політики регіону важливими є демографічні показники. Так, зміни демографічної ситуації в Хмельницькій області упродовж зазначеного періоду вивчали Ю. І. Байдюк, Ю. С. Латер та М. І. Каньоса, а у Вінницькій області – Р. Н. Кривенко. Дослідники показали співвідношення міського й сільського населення обох областей упродовж 1965-1985 рр., з'ясували причини зменшення чисельності працездатного населення Вінниччини й Хмельниччини.

У добу незалежності України продовжували працювати дослідники радянських часів, а також з'явилися нові, збагативши історію краю новими різноплановими працями. Значну роль у цьому зіграв регіональний центр дослідження історії Поділля, що був створений у 1995 р. як один з філіалів Інституту історії України Національної академії наук України (ІАНУ).

Серед визначних дослідників Подільського краю новітньої доби, які всебічно вивчають історію Хмельниччини, варто назвати П. Я. Слободянюка. Вчений в низці праць чимало уваги приділив періоду другої половини 60-х – першої половини 80-х років ХХ ст.

Визначним краєзнавцем-дослідником Поділля й, передусім, Хмельниччини є Л. В. Баженов. Однією з перших була його робота «Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали», яка носить одночасно історіографічний і джерелознавчий характер, а тому може слугувати й джерелом для вивчення історії краю. В ній автор навів чимало даних про розвиток освіти й культури Поділля.

Умови функціонування сільських шкіл Вінниччини і Хмельниччини у досліджуваній період стали предметом вивчення молодих краєзнавців. Наприклад, Т. Ніч, досліджуючи становлення і розвиток освіти в селі Жабокрич Крижопільського району Вінницької області, показала матеріальне й кадрове забезпечення місцевої школи у 1960–1980-і рр.

Історії розвитку сільських бібліотек Хмельниччини у 60–90-і роки ХХ ст. присвятив одну із статей О. П. Григоренко. Сільські бібліотеки автор називає місцем змістовного відпочинку поряд із сільськими будинками культури. Він звертає увагу на охоплення бібліотечним обслуговуванням сіл області, рівень відвідування бібліотек жителями різних районів, а також забезпечення бібліотек фахівцями з вищою і середньою освітою.

І. В. Савицька, аналізуючи добробут громадян України у 1964–1985 рр., висвітлює якість лікувальної допомоги, культуру медичного обслуговування, рівень оснащення медичних закладів новою медапаратурою, а також зростання ролі і значення профілактичної медицини і соціальної гігієни, зокрема й у Вінницькій та Хмельницькій областях.

Тенденції в зміні співвідношення сільського й міського населення двох областей Поділля упродовж 1950–1980 рр. простежила І. А. Скворцова. Економічні, етнокультурні і соціальні аспекти адміністративно-територіального

устрою Поділля та України, зокрема динаміку змін, які відбувалися упродовж територіального реформування 1960-х рр., висвітлив у монографії В. М. Олуйко.

Отже, у радянський період автори торкалися даної теми і зазначених напрямів соціальної політики на Поділлі, але в контексті досягнень радянської влади в розбудові народного господарства і виконання рішень Комуністичної партії та уряду СРСР. Характерною рисою радянської історіографії було те, що перші праці з даної теми були написані безпосередньо сучасниками. Як наслідок, вони не охоплювали зазначені хронологічні рамки даного дослідження. Це пояснюється як часовими обмеженнями, зокрема унаслідок припинення існування СРСР, так і незначною актуальністю для радянської історичної науки досліджень регіонів України.

Як наслідок, поза увагою радянських авторів залишилося чимало проблемних питань, зокрема результати і значення реформ, рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення в сфері освіти, культури і охорони здоров'я краю; розбудова мережі закладів дошкільної, середньої та вищої освіти, рівень освіти в сільських і міських школах тощо. А головне – не порівнювалися результати соціального розвитку і соціальної політики в регіоні з аналогічними середніми показниками по Україні чи з іншими регіонами республіки.

Основу джерельної бази дослідження склали різні за характером походження та змістом джерела. Насамперед це неопубліковані архівні документи та опубліковані друковані матеріали.

Використані архівні документи можна поділити на дві групи:

а) нормативно-директивні: постанови, накази, розпорядження, вказівки центральних і обласних органів влади;

б) діловодна документація: протоколи, стенограми засідань, листи, звіти по областях, доповідні записки, порівнювальні довідки.

Дисертанткою було опрацьовано двадцять два архівних фондів, що налічують 39 описів і 186 справ.

Основний інтерес становлять матеріали фондів ЦДАВО України, які містять як опубліковані, так і неопубліковані нормативно-директивні

документи Верховної Ради, уряду республіки, міністерств, відомств, громадських об'єднань.

Джерельну базу дослідження з архівних матеріалів гармонійно доповнюють опубліковані документи органів влади різних рівнів, довідково-бібліографічні видання, публікації в засобах масової інформації тощо. За характером походження і змістом матеріалу вони поділені на шість груп:

а) законодавчі акти; б) статистичні матеріали, зокрема офіційної та відомчої статистики; в) хронологічно-фактологічні й тематичні довідники, г) бібліографічні покажчики й путівники; д) періодична преса; е) електронні сайти установ і організацій.

Отже, джерельну базу дослідження склали архівні фонди радянських, партійних органів та установ, що здійснювали керівництво у гуманітарній сфері; опубліковані союзні та республіканські нормативні акти, що регулювали відносини у цій галузі; матеріали офіційної та відомчої статистики; збірники документів і матеріалів, періодичні видання тих часів – журнали, газети, бюлетені.

Теоретична база дослідження побудована на цивілізаційному і формаційному підходах, на принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності та комплексності. У межах цих підходів були застосовані відповідні методи дослідження, зокрема порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний. Важливу роль для проведення структурно-функціонального аналізу зібраних матеріалів, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків і проведення необхідних статистичних підрахунків відіграли міждисциплінарні методи дослідження. Теоретико-методологічний інструментарій, застосований під час написання роботи, ґрунтується на сучасній методології пізнання історичних явищ і процесів. Його застосування сприяло розкриттю теми дослідження, досягненню поставленої мети й отриманню нових обґрунтованих знань.

Список використаних джерел і літератури

1. Бубновський М. Д. Півсторіччя Радянського Поділля. Львів: Каменяр, 1967. 70 с.
2. Темний В. Ф. Оновлення подільського села. Одеса: Маяк, 1983. 120 с.
3. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення: зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства УРСР (1951–1969). Київ: Наук. думка, 1970. 348 с.
4. Кабачинська С. Спільними зусиллями до вищої мети: зб. статистики / упоряд. Л. А. Сотник ; стат. матеріали підготувала А. Т. Шамрай. – Львів: Каменяр, 1984. С. 12–18.
5. Рыбак И. В. Состояние сел Хмельницкой области // Развитие социальной сферы общества в условиях совершенствования социализма. Камянец-Подольский, 1988. С. 112–115.
6. Рыбак И. В. Социально бытовая сфера украинского села: проблемы и трудности (1921–1971 гг.) / ИНИОН АН СССР (депонитарная рукопись), 1991.
7. Бондаренко Г. В., Рибак І. В. Соціальний розвиток сіл Хмельниччини (1976–1987 рр.) // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: секція економіки Поділля радянського періоду. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського, 1988. С. 74–75.
8. Жовнір Л. Ф., Жовнір М. П. Удосконалення соціальної інфраструктури як шлях підвищення інтенсифікації розвитку агропромислового комплексу області // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: секція економіки Поділля радянського періоду / Г. В. Бондаренко, І. В. Рибак ; редкол.: Л. В. Баженов [та ін] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 77–79.
9. Велесова О. М. Формування робітників у професійних технічних школах на Вінниччині у другій половині 50-х-80-х рр. // Тези та доповіді

одинадцятій Вінницької обласної історичної краєзнавчої конференції. Вінниця, 1986. С. 22–23.

10. Новиков П. П. Музеї села Тимановки. Київ: Мистецтво, 1975. 24 с.

11. Москаленко М. Тиманівські музеї // Людина і світ. 1971. № 8. С.7–10.

12. Сидоренко В. О. Колгоспний музей О. В. Суворова // Укр. іст. журн. 1979. №10. С. 159–160.

13. Вовкодав В. П. В музеї Устима Кармелюка // Народна творчість та етнографія. 1982. №1. С. 87–88.

14. Грош Ю. Земляки – видатному поетові // Соціалістична культура. 1973. №5. С. 85–87.

15. Деменко В. М. Музей-кімната Марка Вовчка в Немирові // Українська мова і література в школі. 1974. №12. С. 73–74.

16. Слободян М. О. Меморіальний музей Івана Кулика // Укр. іст. журн. 1969. № 11. С. 151–153.

17. Гненний М. Музей Василя Порика // Пам'ятки України. 1973. №2. С. 49–50.

18. Крочек Я. З племені мужніх // Соціалістична культура. 1981. №6. С. 32.

19. Самойленко Т. П. Упорядкування і створення єдиної мережі масових бібліотек УРСР (1959–1974 рр.) // Бібліотекознавство і бібліографія. Вип. 19. 1979. С. 110–117.

20. Луковников П. В. Развитие здравоохранения в Винницкой области за годы Советской власти. // Фельдшер и акушерка. 1977. №10. С. 3-6.

21. Жученко О. Н. Аптечна служба Вінниччини // Фармацевтичний журнал. 1967. №5. С. 65–68.

22. Шершун В. П. 3-тя обласна науково-практична конференція аптечних працівників Вінницької області // Фармацевтичний журнал. 1968. №1. С. 86-87.

23. Шершун В. П. Аптечна служба Вінниччини // Фармацевтичний журнал. 1982. №6. С. 22-24.

24. Шершун В. П. Про роботу аптечних служб Вінницької області // Фармацевтичний журнал. 1985. №1. С. 18 –19.
25. Гром О. Л. До питання структури фармацевтичних кадрів аптечної системи УРСР // Фармацевтичний журнал. 1985. №5. С 66-67.
26. Байдюк Ю. І., Латер Ю. С., Каньоса М. І. Демографічна ситуація Хмельницької області // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: секція економіки Поділля радянського періоду / Г. В. Бондаренко, І. В. Рибак; редкол.: Л. В.Баженов [та ін] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 27–29.
27. Кривенко Р. Н. До питання вивчення населення Вінницької області в курсі «Географія населення» // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: редкол.: Л. В. Баженов [та ін]; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 201–202.
28. Піскунов В. П. Динаміка та географія народжуваності населення Української РСР (1959–1970 рр.) // Демографічні дослідження. Вип. 3. 1975. С. 36-40.
29. Бурлін В. Ф., Перковський А. Л. Зміни в соціально-економічній структурі населення Української РСР (1959–1970 рр.) // Демографічні дослідження. 1975. Вип. 3. 209 с.
30. Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 рр.) / отв. ред В. С. Стешенко. Киев: Изд. «Наукова думка», 1987. 234 с.
31. Либанов Э. М., Палий Е.М. Демографическое развитие Украинской ССР в 70-80-х годах и его перераспределение / АН Украинской ССР. Киев: СОСП УССР АН УССР, 1988. С. 19–21.
32. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1972. 778 с.
33. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1971. 706 с.

34. Українська радянська енциклопедія: Вінницька область / Ред. М. Бажан [УРЕ у 12т.] (1977-1985). Т. 2. Київ, 1978. 542 с.
35. Українська радянська енциклопедія: Хмельницька область / Ред. М. Бажан [УРЕ у 12 т.]. Т. 3. Київ, 1978. 532 с.
36. Рибак І. В. Зінків в історії Поділля / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ін-т, Територіальний центр по Хмельницькій області Інституту історії НАН України. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педінститут, наук.-видав. відділ, 1995. С.102–105.
37. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький: Поділля, 1995. 332 с.
38. Слободянюк П. Я. Культурно-освітня робота в системі пануючої ідеологізації 1950-1980-х років (на матеріалах Хмельницької області) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 9. С. 310–315.
39. Винокур І. С. Край Кам'янецький [Електронний ресурс]. URL: http://tovtry.km.ua/ua/history/book/kray_kamyanetskiy/kray_kamyanetskiy.html (03.01.2017).
40. Маринін І. Г. Народно-інструментальне мистецтво Південно-Західного Поділля: ансамбль троїстих музик Олексія Беца : монографія / І. Г. Маринін, В. Ф. Олійник. Кам'янець-Подільський: Абетка Світ, 2011. 320 с.
41. Радіоненко В. А. Місцеві ради і розвиток освіти на Хмельниччині у 1960–1970 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 1998. Т.1. С. 159–164.
42. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / заг. ред. О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 408с.
43. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й мистецтва: історичні нариси . – Кам'янець-Подільський: Громадська організація «Партія відродження Кам'янця-Подільського», 2003. Вип. 1. 316 с.

44. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. До історії Кам'янець-Подільського державного університету (1918–2003 рр.): довідково-статистичні матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. 87 с.
45. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2003 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: «абетка-НОВА, 2003. 108 с.
46. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. міськ. друк., 1993. 480 с.
47. Баженов Л. В. Професор Анатолій Філінюк – діяч краєзнавчого руху, дослідник історії Поділля-Хмельниччини // Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 6. С. 36–42.
48. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 416 с.
49. Баженов Л. В. Педагоги – головна опора краєзнавчого руху та регіональних досліджень на Поділлі-Хмельниччині (середина ХІХ–початок ХХІ ст.) [Електронний ресурс] // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. С. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_2013_23_40 (02.12.2016).
50. Алещенко М. І. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область: монографія / М. І. Алещенко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Завальнюка. Київ: Знання України, 2010. 447 с.
51. Алещенко М. І. Підготовка кадрів Кам'янець-Подільським сільськогосподарським інститутом в 1960–1980-х рр. // Науковий збірник «Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження» / редкол.: Л. В. Баженов [та ін.] ; Ін-т Історії України НАН України [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1995. С. 183–185.

52. Григоренко О. П. Хмельницький національний університет: етапи розвитку // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область. Київ: Знання України, 2010. С. 293–314.

53. Сілін Р. І., Григоренко О. П. Технологічний університет Поділля: шляхи становлення та розвитку // Вісн. Технол. ун-ту Поділля. 1998. № 4. Ч. 2. С. 5–9.

54. Шатило В. В. Вінницький будівельний технікум. Сторінки історії: до 85-річчя з дня заснування. Вінниця: Книга-Вега, 2006. 126 с.

55. Демидко М. В. Розвиток системи освіти міста Хмельницького у 50–80 рр. // Літопис Хмельниччини – 2007: краєзн. зб. / ред.: Л. В. Баженов. Хмельницький, 2007. 295 с.

56. Гурська Н. В. Становлення освіти у Кам'янець-Подільському районі // Кам'яниччина: історія, розвиток, перспективи: наук. зб. / упоряд. П. М. Гладченко ; ред. кол. О. М. Завальнюк [та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 51–59.

57. Кукуруза О., Олещенко Є. Нарис з історії освіти і галузевої профспілки в Калинівському районі на Вінниччині. Калинівка: Видавництво «Фоліант», 2004. 53 с.

58. Ніч Т. Становлення і розвиток освіти в селі Жабокрич Крижопільського району Вінницької області // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т; ред. М. Торчинський. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 75–79.

59. Ружик О. Історія та легенди села Щиборівка // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т ; ред. М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 83–85.

60. Вінниця: Історичний нарис. Вінниця, 2007. 304 с.

61. Єсюнін С. Місто Хмельницький: погляд крізь роки [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 рр. URL: http://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=168 (19.02.2017).

62. Єсюнін С. М. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси / С. Єсюнін. [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: <http://www.khmelnytsky.com/pdf/Esunin.pdf> (17.02.2017).

63. Карван С., Синиця Н. Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997): матеріали Всеукр. наук. іст.-країзнавчої конф., 26 вересня 1997 р. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т ; ред. Д. Г. Швалюк [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1997. 462 с.

64. Григоренко О. П. Сільські бібліотеки Хмельниччини в 1960–1990 роках // Духовні витoki Поділля: творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. Хмельницький, 1994. Ч. 1. 391 с.

65. Буяновська Г., Тарчевська В. Хмельницькій обласній бібліотеці для юнацтва – 20 // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997): матеріали Всеукр. наук. іст.-країзнавчої конф., 26 вересня 1997 р. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т ; ред. Д. Г. Швалюк [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1997. 462 с.

66. Берладин Г. В. Вінницька обласна наукова медична бібліотека. До 80-річчя з часу заснування (1933) // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2013 року: хронолог. довід. Вінниця. 2012. С. 37–40.

67. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.

68. Білоус В. С. Бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – 100 років! // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2013 року: хронолог. довід. Вінниця. 2012. С. 33–34.

69. Мазурик В. Відкриття книжкового-магазину-клубу у Тиманівці // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-країзнавчої конференції до 100-річчя заснування Вінниц.

держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського (Вінниця, 20-21 жовтня 2011 р. / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, Ін-т історії, етнології та права [та ін.] ; ред. кол.: Ю. А. Зінко (відп. ред.) [та ін.]. Вінниця, 2011. С. 82-86.

70. Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні наприкінці 50-х років – у 80-х роках ХХ ст. // Бібліотечний вісник. 2006. № 3. С. 26.

71. Слободянюк П. Я. Медицина Поділля: [монографія] / П. Я. Слободянюк [та ін.]. Хмельницький: Медобори 2007. 703с.

72. Цугелевич Я. М. Охорона здоров'я Кам'янець-Подільського району // Кам'яничина: історія, розвиток, перспективи: наук. зб. / упоряд. П. М. Гладченко; ред. кол. О. М. Завальнюк [та ін.] ; Кам'янець-Подільська районна рада, Кам'янець-Подільська районна держ. адміністрація, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2008. 192 с.

73. Керничий О. В. Основні етапи розвитку санітарно-епідеміологічної служби Кам'янець-Подільського району // Кам'яничина: історія, розвиток, перспективи : наук. зб. / упоряд. П. М. Гладченко ; ред. кол. О. М. Завальнюк [та ін.] ; Кам'янець-Подільська районна рада, Кам'янець-Поділ. райдерж. адміністрація, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 85–92.

74. Мошак М. І., Лисюк Ю. О. Маківська здравниця: історичні нариси та подорожі туристичними маршрутами Поділля. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. 104 с.

75. Мошак М. І. Сатанівська здравниця та подорож туристичними стежками Поділля. Кам'янець-Подільський: [Медобори-2006], 2008. 119 с.

76. Ярошевський А. Історія містечка Сатанів // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т ; ред. М. Торчинський. Хмельницький: ХМЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 120–121.

77. Савицька І. С. Добробут українських громадян у 1964-1985 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя. 2014. Вип. XXXVIII. С. 242–245.

78. Савицька І. В. Сфера охорони здоров'я громадян України у 1964–1985 рр. [Електронний ресурс]. URL: seanewdim.com/.../savuyska_i._s._the_health_o (10.03.2017).

79. Шиманська І. А. Соціально-побутовий розвиток подільського села: за матеріалами Хмельницької області // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції, 18–19 листоп. 2010 р. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 586–592.

80. Рибак І. В., Скворцова І. А. Подільське село під владою компартійної номенклатури: поселенська мережа, населення, виробнича та соціальна сфера (1961-1991 рр.): монографія / М-во освіти та науки України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. 281 с.

81. Ядуха В. С. Хмельниччина: минуле, сьогодення, майбутнє / В. С. Ядуха [та ін.]. Хмельницький, 2012. 189 с.

82. Григоренко О. П. «Семидесятирічний шлях становлення та розвитку Хмельницької області» // «Хмельниччина в контексті історії України» : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Хмельницький, 2012. С. 10–14.

83. Григоренко О. П. Сільська молодь Хмельниччини. 1960–1990 роки // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. Хмельницький, 1995. 273 с.

84. Скворцова І. А. Демографічні процеси у сільських поселеннях Вінницької і Хмельницької областей у 60–80-х роках ХХ століття // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2014. Вип. 22. С. 154-160.

85. Слободянюк П. Я. Шлях до світла: сторінки електрифікації Поділля [Електронний ресурс] / Хмельницькобленерго. URL: <http://www.hoe.com.ua/index.php?r=49> (09.04.2017).

86. Слободянюк П. Я. Енергетика Поділля: минуле та сучасність: монографія. Хмельницький: Медобори-2006, 2013. 399 с.

87. Слободянюк П. Я., Лихогляд О. З. Подільські телекомунікації: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2007. 436 с.
88. Олуйко В. М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / В. М. Олуйко [та ін]; ред. В. А. Смолій; Хмельницька обласна держ. адміністрація, Хмельницька обласна рада, Хмельницький центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, держ. підприємств, установ і організацій, Державний архів Хмельницької області. Хмельницький, 2005. 400 с.
89. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60 – 80-ті рр. ХХ ст.). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. 192 с.
90. Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960–80-ті рр. // Укр. іст. журн. 2002. № 5. С. 24–34.
91. Кривчик Г. Г. Соціальний розвиток українського села в 60–80-ті рр. ХХ ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 414 с.
92. Григоренко О. П., Лісовський В. С. Молодь і соціально-економічні відносини на селі. Хмельницький: ТУП, 1998. 197 с.
93. Винницькая область: к 50-летию СССР (цифры и факты) : статистический сборник / отв. за вып. Л. А. Вороновская. Винница: ЦСУ УССР, 1972. 100 с.
94. Винничина к 60-летию образования СССР. Статистический сборник. – Винница.: ЦСУ УССР, 1982. – 190 с.
95. Українська РСР у цифрах в 1984 році: короткий статистичний довідник. Київ, 1985. 342 с.
96. Українська РСР у цифрах у 1985 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1988. 198 с.
97. Українська РСР у цифрах у 1987 році: короткий статистичний довідник. Київ, 1988. 432 с.
98. УРСР у цифрах у 1978 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1979. 134 с.

99. УРСР у цифрах у 1981 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1982. 296 с.
100. Народне господарство Вінницької області : статистичний збірник. Київ: Статистика, 1969. 240 с.
101. Народне господарство Української РСР у 1971 році: Ювілейний статистичний щорічник. Київ: Статистика, 1972. 547 с.
102. Народне господарство Української РСР у 1972 році: статистичний щорічник. Київ: Політвидав України, 1974. 599 с.
103. Народне господарство Української РСР у 1975 році : статистичний щорічник / відп. за вип. В. В. Самченко ; М-во статистики України. Київ: Техніка, 1976. 540 с.
104. Народне господарство Української РСР у 1981 році: статистичний щорічник. Київ: Техніка, 1985. 382 с.
105. Народне господарство Української РСР у 1984 році. – Київ: Техніка., 1986. – 398 с.
106. Народне господарство Української РСР у 1984 році: статистичний щорічник. Київ: Техніка, 1986. 398 с.
107. Народна освіта і культура у Вінницькій області: статистичний збірник. Вінниця: Вінницьке обласне управління статистики, 1991. 84 с.
108. Народное образование и культура в Винницкой области: статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 118 с.
109. Народна освіта, наука і культура в УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1973. 315 с.
110. Народна освіта УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1988. 88 с.
111. Народное образование, наука и культура УССР за годы десятой пятилетки статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 250 с.
112. Охорона здоров'я і соціальне забезпечення в УРСР: статистичний збірник / відпов. за вип. Л. А. Вороновський. Київ: Центральне статистичне управління при Раді міністрів УРСР, 1973. 131 с.

113. Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2015 року: хронол. довід. / уклад.: О. Ю. Антонюк, Г. М. Авраменко. – URL: http://www.library.vn.ua/publications/2015/zpd_Vin2015.html (13.03.2017).
114. Вінниччина в датах: хронолог. довід. / уклад. М. С. Шлеймович ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 2000. 112 с.
115. Вінниччина бібліотечна в цифрах і фактах. 2000-2001 рр. / ред. М. Спиця; підгот. стат. аналізу Т. Побережна [та ін.] ; переднє слово П. Цимбалюк ; Обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Обласна бібліотека для юнацтва, Обласна бібліотека для дітей ім. І. Я. Франка. Вінниця, 2002. 33 с.
116. Вінниччина клубна: (районні будинки культури) / уклад. А. М. Іванець. Вінниця: Консоль, 2009. 176 с.
117. Вінниччина музейна: довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей ; відп. за вип. К. І. Висоцька. Вінниця, 2008. 96 с.
118. Вінниччина фольклорна: довідник / упоряд. А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун ; заг. ред. А. М. Подолинного. Вінниця: Книга-Вега, 2004. 104 с.
119. Вінницький національний аграрний університет, 1982–2012: становлення і розвиток / [Л. П. Серєда та ін.; упоряд. О. І. Скоромна]. Вінниця: Консоль, 2012. 423 с.
120. Вінницький торговельно-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету / Київ. нац. торг.-економ. ун-т ; упоряд. С. П. Стефаненко [та ін.]. Київ, 2007. 92 с.
121. Хто є хто на Вінниччині. Видатні земляки: в 2т. / авт.-упоряд. В. Болгов. Київ: ТОВ «Одекс Плюс», 2000. Т. 1. 194 с.
122. Хто є хто на Вінниччині. Видатні земляки / авт.-упоряд. В. Болгов. – Київ: ТОВ «Одекс Плюс», 2000. Т. 2. 187 с.
123. Музейное строительство в УССР (1917–1987): научно-вспомогат. библиогр. указ. / сост.: Л. Ю. Ступак [и др.] ; ответ. ред.: А. Н. Комская и Ю. З. Данилюк. Киев. 264 с.

124. Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К., Олійник С. В. Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довід. Дунаївці, 2006. Вип. 1. 92 с.
125. Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К., Олійник С. В. Дунаєвеччина в іменах: біобібліограф. довід. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Вип. 2. 112 с.
126. Дорош М. Хмельницькі світовиди. Бібліографічний словник. Вінниця: Велес, 2002. 119 с.
127. Путівник. Хмельницька область / [ред. кол.: І. Курус (голова) та ін.; фото: Ю. Боев та ін.]. Київ: Богдана, 2010. 320 с.
128. Общеобразовательные учебные заведения [Електронний ресурс] / Винницький городской совет. URL: [https:// translate.google. com.ua/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Education/ShowContent.aspx%3FID%3D108&prev=search](https://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Education/ShowContent.aspx%3FID%3D108&prev=search)) (12.12.2016).
129. Вінницький обласний центр народної творчості [Електронний ресурс] – URL: <http://www.vocnt.org.ua/2010/04/perelik-instrumentalnyh-kolektyviv> (12.12.2016).
130. Найважливіші віхи розвитку міста [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: [http:// cbs.km.ua /?dep=1&dep_up= 109&dep_cur=213](http://cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=213) (27.04.2017).
131. Меморіальний музей В. В. Порика [Електронний ресурс]. URL: http://provin.at.ua/sights/museums/memorialnij_muzej_porika.html (12.09.2016).
132. Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. Фон Мекк [Електронний ресурс] // Моя Вінниця. URL: [http:// www.myvin.com.ua/ru/ town/places/sights/19.html](http://www.myvin.com.ua/ru/town/places/sights/19.html) (26.11.2016).
133. Коротка історична довідка / Хмельницька централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. URL: [http:// cbs.km.ua/index.php?dep=1&dep_up=1&dep_cur=105](http://cbs.km.ua/index.php?dep=1&dep_up=1&dep_cur=105)) (09.10.2016).
134. Гайсинська централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. – URL: http://hnlib.vn.ua/?page_id=208) (19.12.2016).
135. Історія Ярмолинецької бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biblioyar.at.ua/index/istorija_biblioteki/0-4 (16.04.2017).

136. Київський національний торговельно-економічний університет [Електронний ресурс]. URL: [http:// www.knteu.kiev.ua/blog/read/? pid=1437&](http://www.knteu.kiev.ua/blog/read/?pid=1437&)u (17.11.2016).

137. Подільський державний аграрно-технічний університет (ПДАТУ) [Електронний ресурс]. URL: <http://pdatu.edu.ua/characterization-of-pdatu/history.html>) (04.05.2017).

138. Могилів-Подільський медичний коледж. Історія.[Електронний ресурс]. URL: [http:// medcollege.mogpod.com/ engine /index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=57](http://medcollege.mogpod.com/engine/index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=57) (10.09.2016).

139. Історія коледжу. Чемеровецький медичний коледж [Електронний ресурс]. URL: <http://www.medchem.km.ua/index.php/zahalna-informatsiia/istoriia-koledzhu> (16.04.2017).

Розділ II

РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

2.1 Державна політика щодо розвитку дошкільної та середньої шкільної освіти: особливості, механізми, результати.

Напрямок розвитку і зміст освіти в радянській Україні визначала Комуністична партія СРСР шляхом прийняття відповідних постанов, рішень і директив на своїх з'їздах і пленумах. Освіта як показник інтелектуального розвитку нації і відтворення духовності українського суспільства в середині 1960 – 1980-х рр. розвивалася неоднозначно й суперечливо. Цьому сприяла й заідеологізованість радянської політики. Саме для цього у 1969 р. було створено Міністерство освіти СРСР, яке перебрало на себе низку основних функцій Міністерства освіти УРСР, суттєво урізавши його автономію. Реалізацією освітньої політики на місцях займалися партійні організації, які здійснювали контроль за виконанням рішень КПРС, зокрема щодо виховання підростаючого покоління в комуністичному дусі.

З середини 60 – до середини 80-х років ХХ ст. дошкільні дитячі навчальні заклади (д.д.н.з.) розглядалися як перша соціокультурна ланка системи освіти. Головна їх мета – забезпечення умов для самореалізації потенційних можливостей і здібностей дітей. Метою освітньої діяльності дошкільних установ було навчання, виховання та розвиток особистості дитини. Виховний процес у дошкільному закладі характеризувався безперервністю навчання та використанням нових методів пізнання, спрямованих на розвиток кожної дитини, створення умов для розкриття її здібностей та можливостей [1, с. 16].

Важливою складовою радянської соціальної політики 1960–1980 рр. було розгортання мережі дитячих дошкільних закладів та організації їх роботи. Догляд за дітьми дошкільного віку під час професійної зайнятості батьків здійснювався в дитячих яслах, садках і сезонних дитячих закладах.

Дошкільні установи розміщувалися у спеціально побудованих приміщеннях. Вони забезпечували догляд за дітьми, їх 3-4 разове харчування, здоровий сон, відпочинок на свіжому повітрі та фізичний розвиток. Діти знаходилися у цих закладах 8-12 годин на день. Особливістю дошкільних дитячих установ було те, що вони забезпечували рівні можливості для утримання всіх дітей, незалежно від матеріального становища родини [2, с. 3].

З часів хрущовських реформ і до середини 1980-х рр. в Україні постійно збільшувалася кількість дошкільних дитячих закладів (дитячих садків і ясел-садків). Проте найбільші темпи їх зростання в Україні було зафіксовано упродовж 1965–1975 рр. (див. таблицю 1.1).

Таблиця 1.1

Загальна кількість дитячих садків і ясел-садків по областях [3, с. 390]

Назва економічних областей	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	5283	9713	13257	17707	18982	19758
Вінницька	161	257	431	765	903	976
Житомирська	138	200	280	419	573	609
Кіровоградська	116	253	493	711	834	892
Ровенська	58	103	126	217	393	457
Хмельницька	105	295	271	566	634	705
Черкаська	138	353	618	726	874	927

Для будівництва дошкільних дитячих закладів на Поділлі була характерна загальноукраїнська тенденція. Проте темпи їх будівництва були значно нижчими, ніж по республіці. Так, найбільші темпи відкриття дошкільних закладів на Поділлі припадають на IX п'ятирічку (1970–1975 рр.). Тоді на Вінниччині було відкрито 334, а на Хмельниччині – 295 дитячих садків і ясел (див. таблицю 1.1). За кількістю дошкільних дитячих закладів показники Вінниччини майже аналогічні з такими ж показниками Черкаської області, а Хмельниччини – з Житомирською областю. Тобто Вінниччина як область Центральної України

мала аналогічні показники з іншими центральноукраїнськими областями, а Хмельниччина – із західними й північними.

Відповідно високими темпами зростала й кількість дітей у дошкільних дитячих закладах Поділля. Знову ж таки, у цьому плані одні з найвищих показників мала Вінниччина не тільки в Подільському регіоні, а й по всій Центральній Україні (див. таблицю 1.2). Але темпи й роки зростання кількості дітей у дошкільних закладах на Вінниччині не співпадали з аналогічними показниками як на Хмельниччині, так і по всій Україні. Найбільші показники зростання кількості дітей у дошкільних закладах Поділля, як і по Україні, було зафіксовано у першій половині 1960-х рр. Проте темпи зростання тоді були різними по областях: на Хмельниччині вони зросли більш ніж у три рази, що було вище загальноукраїнських, а на Вінниччині – більш ніж удвічі, що відповідало загальноукраїнським показникам.

Таблиця 1.2

Загальна кількість дітей у дитячих садках і яслах-садках по областях (тис.) [3, с. 391]

	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	399417	971499	1391,3	1886,4	1934,1	2145,7
Вінницька	10,0	21,5	40,9	65,9	83,4	84,1
Житомирська	10,0	21,3	31,7	44,0	53,9	58,4
Кіровоградська	7,8	20,8	38,0	57,6	64,9	68,7
Ровенська	3,4	8,1	12,2	21,2	27,8	29,3
Хмельницька	6,3	21,2	26,0	46,7	54,6	57,1
Черкаська	10,0	21,3	51,7	68,3	69,8	72,1

Упродовж наступних років, аж до 1985 р., в обох областях Подільського регіону кількість дітей у дошкільних закладах продовжувала зростати, але різними темпами, за винятком 1970-1975 рр., коли показники збільшилися майже удвічі як на Вінниччині, так і на Хмельниччині, і були значно вищими, ніж середні по Україні. У 1965-1970 рр. та в 1975-1980 рр. (VIII і XI

п'ятирічки) темпи зростання кількості дітей у дошкільних закладах Вінницької області були вищими, ніж у Хмельницькій та по Україні загалом.

У середині 70-х років ХХ ст., унаслідок високих темпів міграції сільського населення Вінниччини до обласного центру, в місті склалося надзвичайно важке становище з дошкільними закладами. Загалом на початку 80-х років у м. Вінниці дитячі дошкільні заклади відвідувало лише близько 66 % дітей цього віку. Бракувало шкільних приміщень [4, арк. 49].

Загалом упродовж 1965 – 1985 рр. загальна кількість дитячих установ на Вінниччині зросла в 3,8, а на Хмельниччині – у 2,3 рази. Майже синхронно зростала чисельність дітей, охоплених дитячими установами, як у містах, так і в селах (див. таблицю 1.3).

Таблиця 1.3

Розгортання мережі дитячих дошкільних закладів на Поділлі у середині 60 – 80-х рр. ХХ ст. [5, арк. 31; 6, с. 247; 7, с. 282; 8, с. 79].

Місце знаходження		Вінницька область				Хмельницька область			
		1960	1970	1980	1985	1960	1970	1980	1985
Загальна кількість	Дитячих дошкільних закладів	161	431	903	976	105	271	691	709
	У них дітей	10018	40909	78944	83164	6,3	26,1	57,7	63,7
Місто	Дитячих дошкільних закладів	88	159	249	272	76	122	193	213
	У них дітей	6566	23987	49554	53600	5,4	18,0	37,5	46,2
Село	Дитячих дошкільних закладів	73	272	654	704	29	149	498	496
	У них дітей	3452	16922	29390	29564	0,9	8,1	20,2	17,5

Якщо в першій половині 60-х років ХХ ст. дитячих дошкільних закладів було більше у містах, ніж у селах Вінницької і Хмельницької областей, то з середини 1960-х рр. і до 1985 р. ситуація корінним чином змінилася. У цей період кількість дитячих дошкільних установ у селах Поділля значно перевищувала їх кількість у містах, але при цьому чисельність дітей у дошкільних дитячих закладах міст була більшою, ніж чисельність дітей у дошкільних закладах сіл.

Найбільші темпи росту кількості дошкільних дитячих закладів на Поділлі спостерігалися упродовж 1970-х рр. Тоді за десять років більш, ніж у 2,4 раза зросла їх кількість у селах Вінниччини і в 3,3 раза – у селах Хмельниччини. Відповідно у той же час зростала й кількість дітей у дошкільних закладах сіл. У Вінницькій області їх збільшилося майже на 12,5 тис. осіб, а в Хмельницькій – на 12,1 тис. осіб.

Унаслідок процесів урбанізації в регіоні також спостерігалось збільшення кількості дітей у середньому на одну дошкільну дитячу установу. Але оскільки регіон залишався аграрно-індустріальним і в ньому переважало сільське населення, даний показник на Поділлі був нижчим, ніж середній по Україні. Так, у 1965 р. по Україні в середньому в дошкільних дитячих закладах перебувало 100 дітей, тоді як на Вінниччині цей показник становив 84 дитини, а на Хмельниччині – 71 дитина. У 1975 р. на один дитячий садок в Україні припадало 106,5 дитини, на Вінниччині – 86, а на Хмельниччині – 82 дитини. У 1985 р. на Україні цей показник виріс до 108 дітей, на Вінниччині він не змінився, а на Хмельниччині – зменшився до 82 дітей на один дитячий дошкільний заклад (див. таблицю 1.3).

Незважаючи на те, що мережа дитячих дошкільних закладів щорічно зростала, кількість дітей залишалася ще високою і відставала від норми.

Подальша модернізація тогочасної регіональної системи дошкільної освіти потребує вивчення історико-педагогічних надбань в аспекті вдосконалення і реформування народної освіти, зокрема показників періоду розвитку суспільного дошкільного виховання в умовах матеріально-технічного та кадрового забезпечення дитячих дошкільних закладів. Вивчення архівних даних дало змогу констатувати факт, що, крім певних позитивних зрушень, у дошкільній освіті мала місце й низка недоліків, зокрема: відсутність методичних рекомендацій щодо ознайомлення дітей із соціальними явищами життя, дидактичних матеріалів (картин, настільно-друкованих ігор тощо), контролю з боку обласних та районних відділів народної освіти, а також дипломованих фахівців із вищою освітою [9, с. 156].

Дошкільні установи всіх видів фінансувалися за рахунок державного бюджету, а також коштів підприємств, організацій, колгоспів, профспілок та інших громадських організацій. Але їх матеріально-технічна і кадрова, зокрема медико-педагогічна, бази потребували удосконалення [10, с. 2].

У 1973 р. Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про заходи щодо подальшого розвитку мережі дитячих дошкільних закладів у колгоспах», у якій чітко було окреслено зміст виховної роботи для дітей сільських трудівників. За вказаний період по всій території було розгорнуто соціалістичне змагання за кращу організаційну роботу дитячих дошкільних закладів [11, с. 62].

Проте перспективний план перетворення сезонних ясел-садків у постійно діючі не виконувався. Із 118 запланованих на 1973 р. було переведено у стаціонарні лише 52 ясла-садки. Незадовільно здійснювалося будівництво дошкільних закладів у Вінницькому, Гайсинському, Немирівському районах. Крім того, у деяких районах Вінницької області дитячі дошкільні заклади не були повністю укомплектовані меблями та ігровими засобами. Потребував поліпшення якісний склад педагогічних кадрів стаціонарних ясел-садків, у яких лише 30,4% завідуючих та вихователів мали вищу і середню спеціальну педагогічну освіту [4, арк. 54].

Керівники колгоспів призначали на посади завідуючих та вихователів осіб, які мали педагогічну освіту. З метою заохочення педагогічних кадрів їм надавалися відпустки, комунальні пільги, встановлювались відповідна заробітна плата та тривалість робочого дня [4, арк. 55].

Міністерство зобов'язувало Вінницьке обласне управління освіти вживати всіх необхідних заходів, щоб забезпечити дитячі садки та ясла-садки відповідними педагогічними кадрами у 1974 р. [4, арк. 56]. З цією метою для навчання у педагогічні заклади залучалася молодь за рахунок господарств. Наприклад, у Тростянецькому районі було розроблено п'ятирічний план поліпшення освітнього рівня сільських «дошкільників». Передбачалося направляти щороку на заочне навчання близько 10-15 практикантів до Вінницького та Уманського педучилищ [4, арк. 56].

Як наслідок, станом на 1982 р. дві третини сільських педагогів та завідуючих дошкільними закладами району уже мали спеціальну освіту. У колгоспних яслах-садках (Гордіївському, Бережанському, Ладижинському, Четвертинівському та ін.) працювали виключно дипломовані спеціалісти. Однак проблема кадрів залишалася актуальною [12, арк. 25].

Водночас поряд з певними зрушеннями у справі організації дошкільного виховання в селах області перевірка показала, що відділами народної освіти, управліннями сільського господарства ще не було вжито всіх заходів до повного виконання постанови уряду про розвиток дошкільних закладів у колгоспах. Мережа постійно діючих ясел-садків розгорталася нерівномірно. Особливо відставали Калинівський, Вінницький, Тиврівський, Томашпільський, Погребищенський, Липовецький та Шаргородський райони [13, арк. 37].

Слід відзначити значне поліпшення матеріальної бази дошкільних установ Хмельниччини. Більшість ясел-садків області відповідали державним стандартам. Вони розміщувалися у відповідних типових приміщеннях і були забезпечені спеціальними меблями, навчально-наочними посібниками, іграшками, мали упорядковані і обладнані ігрові та спортивні майданчики [14, арк. 49].

Зусилля медичних працівників, державних органів на місцях спрямовувалися на організацію у кожному селі зразкових дитячих ясел-садків для плідної праці і вчасного виконання планових завдань колгоспниць [15, арк. 93]. Проте в селі Лелітка Хмельницького району ясла-садки були розташовані в непридатному приміщенні. Тут були відсутні елементарні умови для утримання дітей. Зовсім не відповідали вимогам дитячі ясла-садки в с. Біличин Барського району та с. Літинка Літинського району [16, арк. 82].

Дошкільні установи забезпечувалися високоякісними продуктами харчування відповідно до встановлених норм та асортименту. Своєчасно відкривали сезонні ясла-садки, створюючи в них необхідні умови для життя і виховання дітей [17, с. 3].

Отож, Поділля як регіон з переважаючим сільським населенням характеризувалося тим, що дошкільних дитячих закладів у селах регіону

було більше, ніж у містах, але при цьому чисельність дітей у міських дошкільних дитячих закладах перевищувала чисельність дітей у дошкільних закладах сіл. При цьому різниця між кількістю дітей сільських і міських дошкільних установ постійно зростала на користь других.

Зі зміною керівництва держави в середині 1960-х років, як і в часи «відлиги», в країні була розпочата нова освітня реформа, що стосувалася неповної середньої і середньої освіти. Її зміст було визначено рішенням ХХІІІ з'їзду КПРС 1966 р. Реформа скасувала попередній Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 25 грудня 1958 р., яким семирічні й десятирічні школи були замінені на восьмирічні (обов'язкові) та одинадцятирічні загальноосвітні трудові (політехнічні) заклади з виробничою практикою. По-друге, вона відмінила професійну підготовку в загальноосвітніх школах, що не витримала випробувань життєвою практикою і реальними потребами учнів. Адже неможливо було навчити певної професії учнів усього класу, оскільки інтереси, уподобання, здібності, матеріальні умови кожного учня насправді визначали його професійний вибір [18, арк. 68]. По-третє, середня освіта ставала десятирічною й загальнообов'язковою, замість одинадцятирічної середньої і обов'язкової – неповної восьмирічної [18, арк. 69].

Крім того, до шкільних предметів фізики та біології включено розділи з кібернетики і генетики, які раніше були заборонені. Вивчалися нові предмети «Суспільствознавство» та «Основи радянської держави і права» [19, с. 23]. З початку 70-х років у середніх школах поступово вводилась початкова військова підготовка старшокласників. Зокрема, на Вінниччині вона вперше була запроваджена в Калинівській середній школі №1, Корделівській і Жовтневій середніх школах [20, с. 31]. Значну увагу в школах продовжували акцентувати на трудовому навчанні, оволодінні учнями конкретними знаннями з природничо-технічних, економічних та суспільних наук [20, с. 32].

З 1972 р. школи Поділля стали виконувати Постанову партії «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший

розвиток загальноосвітньої школи». Для виконання цієї Постанови підвищилась увага до вечірньої та заочної форм навчання, що мали сприяти виконанню постанови партії. У міжшкільних навчально-виробничих комбінатах і ПТУ відкривалися спецгрупи для набуття учнями середньої освіти [21, арк. 95].

Щоб залучити працюючу молодь і доросле населення до навчання, педагогічні колективи вечірніх шкіл разом з громадськими організаціями щорічно займалися роз'яснювальною роботою серед потенційних учнів на підприємствах і в колгоспах [22, акр. 123].

Така робота проводилася майже усіма школами, хоча і з деякими відмінностями. Тісний зв'язок з вечірньою школою мало підприємство Славута Хмельницької області. Завод «Будфаянс» шефствував над школою №1. У школі навчалося 34 молодих виробничників цього підприємства. Для них були створені належні умови, вони працювали в одну зміну, користувалися усіма пільгами, на які мали право учні вечірніх шкіл. Адміністрація, партбюро, профорганізація цікавилися тим, як навчалися їхні робітники, заохочували тих, хто мав відзнаки в навчанні й праці. Крім того, підприємство допомагало школі в ремонті приміщень. На профспілкових зборах обговорювалося питання про навчання працюючої молоді, про оформлення кабінетів, класів [23, арк. 58].

Передові колгоспи УРСР також заохочували сільську молодь до навчання і підвищення кваліфікації. Так, правління колгоспів імені ХХІІ з'їзду та імені Г. Котовського Бершадського району Вінницької області розробили низку матеріальних стимулів для тих, хто успішно поєднував працю з навчанням. Зокрема, робітникам, які успішно закінчували 8 класів вечірньої школи і набували певну спеціальність, а також виконували планові завдання, присвоювалося звання майстра сільськогосподарського виробництва другого класу з надбавкою до зарплати 5-10%, а тим, хто закінчував середню школу за аналогічних умов, присвоювалося звання майстра першого класу із грошовою надбавкою у розмірі 10-15% [24, с. 99].

Водночас існувало й чимало недоліків. Не всі підприємства, колгоспи й організації Вінницької області створювали нормальні умови для навчання трудової молоді. Мали місце тривалі відрядження учнів, не завжди вдалою була організація їхньої праці на підприємствах, де діяло кілька змін. Не було створено належних умов для проживання в гуртожитках. Як результат – низька якість знань і великий відсів учнів [25, арк. 9].

Значні недоліки були й у роботі вечірніх шкіл робітничої та сільської молоді Хмельницької області. У Летичівському районі працювало дві середні школи робітничої молоді – Летичівська і Меджибізька. Педагогічний колектив, громадськість проводили чималу роботу щодо залучення молоді до навчання, але не контролювали відвідування нею шкіл, не займалися згуртуванням учнівських колективів. Тому відсів учнів у Летичівській школі становив 25 %, а у Меджибізькій – 35 %. У дев'ятому класі Меджибізької школи за списком було 10 учнів, а відвідувало 2-4 [26, арк. 87].

Не все добре було в організації вечірнього навчання молоді і в Старокостянтинівському районі. В автопідприємстві було 8-10 молодих робітників і робітниць, що не мали середньої освіти, а вчилися в цьому районі тільки п'ять осіб. Щоб охопити молодь навчанням, школа організувала клас безпосередньо на підприємстві. Але його керівники не підтримали ініціативу школи, не створювали для тих, хто вчився, потрібних умов, і клас розпався [27, с. 3].

Кількість вечірніх (змінних) загальноосвітніх шкіл Поділля упродовж 1960–1985-х років XX століття постійно зменшувалася (див. таблицю 1.4).

Таблиця 1.4

**Загальна чисельність та контингент вечірніх загальноосвітніх шкіл
Поділля впродовж 1960 – 1980-х рр. [28, с. 47; 29, с.53; 30, с. 67; 31, с. 57]**

		1960	1965	1970	1975	1980	1985
Вінницька область	Загальна кількість вечірніх (змінних) ЗОШ	331	235	73	57	53	40
	Кількість учнів у ЗОШ	19779	63388	37599	43803	41911	25230

Хмельницька область	Загальна кількість вечірніх (змінних) ЗОШ	345	265	90	72	51	24
	Кількість учнів у ЗОШ	17654	16968	8890	7053	4375	1700

Потреби в здобутті заочної середньої освіти серед молоді Поділля були неоднакові. Так, у Вінницькій області, що мала значно більше населення, учнів вечірніх ЗОШ було у кілька разів більше упродовж досліджуваного періоду порівняно з Хмельницькою областю. Їх максимальна кількість на Вінниччині припадала на середину 1960-х років, а на Хмельниччині – на початок 1960-х рр. Проте на Хмельниччині, за винятком першої половини 1980-х рр., вечірніх ЗОШ було більше, ніж на Вінниччині. Найбільша кількість вечірніх ЗОШ в регіоні обох областей спостерігалася в 60-х років ХХ ст., а різке їх скорочення – майже втричі на Хмельниччині і більш ніж утричі на Вінниччині – відбулося упродовж другої половини 1960-х рр.

Із наведеної таблиці також видно, що вечірні (змінні) ЗОШ робітничої і сільської молоді в обох областях щорічно скорочувалися, адже зростала кількість середніх ЗОШ, в яких школярі під контролем місцевих органів влади мали обов'язково здобути середню освіту. Крім того, робота вечірніх ЗОШ була проблемною як для учнів і педагогів, так і для функціонування підприємств і колгоспів, де вони працювали, і навіть для місцевих виконавчих органів влади.

Загальноосвітні вечірні (змінні) і заочні школи для дорослих у середині 1960 – 1980-х рр. ХХ ст. докорінно відрізнялися від масових шкіл терміном навчання і складом учнів. Для учнів вечірніх шкіл навчання не було основним видом діяльності, проте воно було необхідним для розвитку особистості в суспільстві. Учні вечірніх шкіл були неоднорідними за своїм віком. Більшість з них мали 16-19 і 23-30 років. Тобто були дорослими робітниками, які зазвичай працювали і мали значний стаж виробничої діяльності у різних галузях народного господарства, а також – різну спеціальну підготовку, професійні вміння і навички, різний рівень вихованості та певний життєвий досвід [32, с. 197]. Як наслідок, для роботи вечірніх шкіл були характерні: значна плинність учнів внаслідок переїзду до

іншого міста, призову на військову службу, переходу на навчання в інші навчальні заклади, а також великий відсоток пропусків занять через хвороби, виробничі та сімейні обставини учнів [33, арк. 17].

Отже, в 1960-і роки ХХ ст. на Поділлі в порівнянні з іншими областями була найбільша кількість вечірніх шкіл і учнів, які в них навчалися. Постанова партії 1972 р. щодо охоплення всієї молоді середньою загальною освітою на Поділлі в 70-х – першій половині 80-х рр. виконувалася не в повній мірі. Залучити працюючу молодь до навчання у вільний від роботи час було складно, тому що фізична праця забирала багато сил і енергії. Ті, хто навчався, здебільшого не відзначалися високим рівнем знань.

Водночас, для керівників підприємств і колгоспів головним завданням було виконання виробничих, а не освітніх планів, вони потребували, насамперед, фахівців із спеціальною середньою та вищою освітою, а не просто освічених працівників. Крім того, народне господарство продовжувало розвиватися екстенсивним способом і не потребувало освічених працівників.

Щоб реально звершити перехід до загальної середньої освіти, як і в попередні – хрущовські часи, чимало уваги в регіоні приділялося охопленню навчанням усіх дітей, або так званому всеобучу.

Місцеві ради областей велику увагу приділяли виконанню закону про загальнообов'язкове навчання. Вони вели облік дітей шкільного віку. Для перевірок і складання списків ради залучали директорів і завідуючих шкіл, учителів, депутатів, громадськість. У більшості сільських і селищних рад областей ця робота проводилась успішно силами постійних комісій і радянського активу. Депутати добре знали кожну сім'ю, умови виховання дітей. Протягом навчального року постійні комісії підтримували контакт зі школами і своєчасно вживали заходів, якщо учні з якихось причин переставали відвідувати навчальні заклади [34, арк. 23].

Органи народної освіти і школи області залучали широкі кола громадськості до проведення всеобучу. На засіданнях виконавчих комітетів (виконкомів) постійною комісією народної освіти і культури місцевих рад

періодично розглядалися питання про всеобуч. На них запрошувалися батьки тих дітей, які погано відвідували школу. Виконком ради керував батьківськими комітетами, підтримував зв'язок з їхніми комісіями. Так, через комісії всеобучу виконком завжди мав повну інформацію про стан залучення дітей до шкільної освіти, а через комісії педагогічної пропаганди здійснював контроль за роботою університету для батьків. Завдяки такій чіткій, цілеспрямованій роботі рад, громадських організацій всі діти шкільного віку, що проживали на території цієї ради були охоплені навчанням [35, арк. 63].

Характерною в цьому плані була практика Чотирбокської сільської Ради Шепетівського району Хмельницької області. Там виконавчий комітет і постійна комісія організували для батьків лекції, бесіди на педагогічні, моральні, етичні теми, пропагували правила санітарії і гігієни. Вся ця робота спрямовувалась на те, щоб найтісніше поєднати шкільне і позашкільне виховання дітей. Активну роль у цьому відіграла місцева інтелігенція [36, арк. 184].

У Кам'янець-Подільському районі при всіх школах були створені лекторії для батьків, а в селах Стара Ушиця і Оринине – батьківські університети. Вони стали центрами педагогічної пропаганди, обміну досвідом виховання дітей у сім'ї [37, арк. 72].

Як наслідок, якщо у 1958–1959 навчальних роках (н. р.) план щодо восьмирічного всеобучу було виконано лише у 18 районах, при цьому 153 учні не були охоплені навчанням, а 191 учень був відрахований впродовж року, то в 1965–1966 н. р. план всеобучу по Вінницькій області було виконано повністю [38, арк. 91].

Крім того, покращувалися якісні показники навчання, зростала успішність учнів і зменшувалося другорічництво. Якщо в 1961-1962 н. р. було залишено на повторний курс 3-4% учнів, то в 1964-65 н. р. – лише 1,5%. Відповідно, збільшувалася кількість класів з повною успішністю – з 5101 до 8752, зросло число відмінників – з 22946 до 28802 учнів та учнів, які навчалися «4» і «5» – з 67318 до 96042 [39, арк. 67].

Під впливом поступового переосмислення шляхів розвитку освіти в області зароджувався незвичний для радянського суспільства напрям – педагогіка співробітництва. Її основна ідея – зробити дитину соратником, однодумцем учителів, вихователів, батьків у своєму вихованні, освіті, зробити її рівноправним учасником педагогічного процесу, відповідальним за його результати. Особистість ставала центром навчально-виховного процесу. Вчитель у роботі дотримувався гуманно-особистісного підходу до дітей, що забезпечувало єдність навчання і виховання [40, с. 4].

До 1976 р. в УРСР в основному завершився перехід до загальнообов'язкової середньої освіти [41, арк. 71]. З 1977 р. регіон втілював партійну постанову «Про подальше покращення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» [42, арк. 182]. Зокрема, на Хмельниччині широкої популярності набуло перспективне планування в школах суспільно-корисної праці учнів кожного класу: діти щороку брали активну участь у збиранні металобрухту, макулатури, лікарських трав, допомагали колгоспам збирати врожаї фруктів, овочів. Понад 1037 учнів області були об'єднані у 25 учнівських лісництв, метою яких був дбайливий догляд власних лісонасаджень на загальній площі понад 454 га [43, арк. 56].

У даний період зростає кількість груп продовженого дня. Чимало уваги приділялося розвитку дитячої творчості, з'являлися нові технічні й самодіяльні гуртки та секції, якими було охоплено близько 60% шкіл. Водночас позашкільна робота з дітьми була орієнтована на виховання комуністичної ідеології [44, арк. 117].

Проте всі вищезазначені заходи і механізми реалізації освітніх реформ мало позначилися на загальному рівні освіти в регіоні. Так, упродовж 1970-1979 рр. рівень освіти населення УРСР у віці від 10 років і більше зріс з 5,95 р. до 7,44 р. Найвищий рівень освіти на 1979 р. у зазначеному віковому періоді спостерігався в індустріальних і високоурбанізованих областях республіки – Київській, Харківській, Дніпропетровській, Одеській. Рівень нижче середнього по республіці був притаманний населенню аграрно-

індустріальних Вінницькій і Хмельницькій областям, а також – Житомирській, Тернопільській, Рівненській, Івано-Франківській та Волинській. Тобто територіальні відмінності у рівні освіти в УРСР визначалися процесами урбанізації та економічного розвитку [45, с. 123].

На початку 1980-х років, унаслідок чергової зміни керівництва СРСР, на порядок денний була винесена чергова реформа загальноосвітньої і професійної школи. Цьому також сприяв невисокий рівень освіти радянських громадян, зокрема в Україні. У 1984 р. Верховна Рада СРСР схвалила «Основні напрями реформ загальноосвітньої і професійної школи». Мета реформи – подолати недоліки в системі освіти, у змісті й методах навчання і виховання шляхом вдосконалення навчальних планів і програм, поліпшення рівня викладання, посилення відповідальності учнів за якість навчання. Реформа передбачала перехід до навчання дітей з шестирічного віку, зменшення наповнюваності класів тощо [18, арк. 58]. Втім, через низку причин, зокрема нестачу коштів для відкриття нових шкільних приміщень і матеріальної зацікавленості педагогів, ці та інші заходи не були повністю реалізовані й не змогли докорінно поліпшити ситуацію в галузі освіти [46, арк. 83].

На Вінниччині впродовж 1980–1985 рр. внаслідок реформування освіти було заборонено залучати учнів загальноосвітніх шкіл до сільськогосподарських робіт, які не пов'язані з навчанням. Були впроваджені заходи щодо профілактики хвороб та оздоровлення дітей, покращення дозвілля та урізноманітнення форм їх відпочинку. Зокрема, у кожному районі створювалися профілактичні піонерські табори з метою покращення здоров'я учнів, відкривалися Будинки піонерів. Активізувалася діяльність батьківських комітетів для забезпечення контролю і відповідальності за виховання підростаючого покоління. В процесі розширення мережі шкіл було поліпшено роботу груп продовженого дня. Зокрема, систематизовано організацію занять із розвитку художньої творчості, сільськогосподарського дослідництва, спорту, туризму, краєзнавства тощо [47, арк. 31].

Отже, упродовж 1965 – 1985 рр. на Поділлі високими темпами зростала кількість дошкільних навчальних закладів і дітей, які їх відвідували. Проте плани відкриття нових д.н.з. не виконувалися, насамперед, в селах, унаслідок цього упродовж усього періоду не всі діти регіону мали можливість відвідувати дошкільні навчальні заклади. Зустрічалися села регіону в яких ясла-садки були розміщені в непридатних приміщеннях, без елементарних умов для утримання дітей. Поділля як сільськогосподарський регіон мав більше дошкільних навчальних закладів у селах, ніж у містах. Але чисельність дітей у міських дошкільних установах перевищувала чисельність дітей у сільських дошкільних закладах, і ця різниця між ними на користь перших постійно зростала.

Упродовж досліджуваного періоду на Вінниччині й Хмельниччині активно здійснювався процес переходу до загальної середньої освіти не тільки дітей шкільного віку, а й молоді від 20 до 30 років. З цією метою продовжували функціонувати вечірні й заочні школи. Проте найбільша їх кількість, а також учнів, які в них навчалися, припадала на початок 1960-х років ХХ ст., а різке їх скорочення – майже утричі на Хмельниччині і більш ніж утричі на Вінниччині – відбулося упродовж другої половини 1960-х рр., тобто фактично в період переходу до загальнообов'язкової середньої освіти.

Робота вечірніх шкіл характеризувалася значною плинністю учнів і великим відсотком пропусків ними занять через виробничі і сімейні обставини. Це негативно позначалося на рівні знань учнів. Для охоплення всіх дітей шкільного віку навчанням використовувалася політика так званого всеобучу. Місцеві ради за участі комісій народної освіти і культури, представників батьківських комітетів, керівників шкіл і громадськості створювали комісії всеобучу, що контролювали відвідування школи учнями. Робота з батьками проходила за допомогою лекцій або батьківських університетів.

Через поглиблення економічної кризи в СРСР у першій половині 80-х років ХХ ст. й, відповідно, нестачу фінансових засобів нова освітня реформа середини 1980-х рр. не змогла докорінно змінити ситуацію в цій галузі Вінниччини й Хмельниччини та Подільського регіону загалом.

2.2 Розвиток мережі шкільних закладів регіону, їх матеріально-технічне забезпечення та кадровий склад.

Одним із якісних показників розвитку освіти було і є розширення мережі освітніх закладів і зміцнення їх матеріально-технічної бази, а також забезпечення кадрами – вчителями. Відповідальність, передусім, за перші два питання була покладена на місцеві органи влади – обласні, районні й сільські ради. Від успішного розв'язання цих питань також залежала якість навчально-виховного процесу. Місцеві органи влади ухвалювали рішення про будівництво нових шкіл, що здійснювалося як за їх підтримки, так і за рахунок колгоспів, радгоспів, державних і кооперативних підприємств і організацій. Ради також схвалювали рішення й про закриття чи ліквідацію шкіл, зокрема у так званих «неперспективних» селах.

Позитивні зрушення в сфері розширення мережі початкових і середніх освітніх закладів, а також зміцнення їх матеріально-технічної бази спостерігалися в Україні за часів хрущовської «відлиги». У другій половині 1960-х, а також на початку 1970-х рр. позитивні зміни продовжували відбуватися завдяки спробі провести в країні ринкові економічні реформи у 1965-1967 рр., що мали децентралізувати управління економікою й сприяти її переходу від екстенсивного до інтенсивного шляху розвитку. Незважаючи на загальну невдачу реформ, чимало позитивних зрушень в економіці у другій половині 1960-х рр. все ж відбулися, що, відповідно, позначилося й в освітній сфері [46, арк. 67].

Зокрема, у другій половині 1960-х рр. сприяли розширенню мережі шкіл місцеві ради Шепетівського, Дунаєвецького, Красилівського, Волочиського, Чемеровецького та Хмельницького районів. Таке ставлення місцевих органів влади, керівників господарств і громадськості позитивно впливало на ріст успішності, яка на 1966-70 навчальний рік в області становила 99,5% [48, арк. 29].

У 1970 р. значну роботу по зміцненню матеріальної бази школи проводила Ярмолинецька селищна рада. У школі №2 не вистачало навчальних кабінетів,

були тісні класні кімнати. На засіданні правління колгоспу ім. Мічуріна було обговорено питання зміцнення матеріальної бази школи. За рахунок перевиконання бюджету було виділено 10 тис. руб. для капітального ремонту будівлі. Виконавчий комітет залучав до цієї справи і громадськість [49, арк. 240].

Відповідно до рішення Вінницької міської ради депутатів трудящих від 26 червня 1971 року «Про комплексний план економічного і соціального розвитку м. Вінниці на 1971 – 1975 роки» передбачалося, що кількість дітей шкільного віку на Вінниччині становитиме 27300 осіб, а кількість дошкільників зросте на 21 тис. у зв'язку з цим планувалося будівництво за рахунок державних капіталовкладень трьох загальноосвітніх шкіл на 4004 місць у межах області, а у м. Вінниці – середніх шкіл № 3, № 4, № 6, № 12, № 15, № 17, № 20, № 26, № 29, № 32, а також дитячої спортивної школи № 1 [50, арк. 9].

Внаслідок високих темпів міграції сільських жителів до обласного центру актуальним упродовж досліджуваного періоду було питання відкриття і будівництва нових шкіл, адже більшість дітей навчалися у дві і навіть у три зміни. Крім того, приміщення не завжди відповідали санітарно-гігієнічним нормам.

Якщо у першій половині 1960-х рр. у м. Вінниці було збудовано і відкрито всього дві загальноосвітні школи (ЗОШ) – № 30 (1961 р.) і № 31 (1962 р.), то у другій половині 1960-х рр. – п'ять, з них три ЗОШ – № 5, 21 і 25 – були вперше відкриті у 1965 р. у новому житловому масиві Вишенька. Ще дві ЗОШ – № 11 – у 1967 р. і № 15 – у 1971 р. перейшли у нові приміщення. Крім того, були добудовані корпуси ще двох ЗОШ № 13 (1965 р.) і № 19 (1967 р.) [51, арк. 67].

У першій половині 1970-х було відкрито дві нові ЗОШ – № 23 (1974 р.) і № 33 (1973 р.). Крім того, добудовано новий корпус ЗОШ № 32, а ЗОШ № 36 закрили у 1974 р. через аварійний стан приміщення [51, арк. 69].

У другій половині 1970-х рр. [51, арк. 71]. збудували одну нову ЗОШ – № 10 (1979 р.), а ЗОШ № 1 була добудована. У першій половині 1980-х рр. спорудили нову ЗОШ – № 18 (1984 р.), а дві школи – № 20 і № 31 – у 1982 і 1984 р. перейшли у нові приміщення. У ЗОШ № 19 у 1983 р. були добудовані

спортзал, їдальня та майстерня. Для порівняння у другій половині 1980-х рр. збудували три нові школи [52, арк. 78].

Отже, у досліджуваний період у м. Вінниці було відкрито сім нових шкіл з них чотири – перейшли у новозбудовані приміщення, тобто за двадцять років було збудовано одинадцять шкільних приміщень. Крім того, було добудовано корпуси ще чотирьох шкіл, і тільки одна була закрита.

Найвищі темпи будівництва і відкриття нових шкіл у м. Вінниці, порівняно з попередніми і наступними п'ятирічками, припадали на другу половину 1960-х рр., а найнижчі – на другу половину 1970-х рр. [53].

Проте, на той час на місцях існувало й чимало проблем. Як зазначалося в Постанові ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 5 серпня 1965 р. «Про підготовку загальноосвітніх шкіл республіки до нового навчального року», план будівництва шкіл за державні капіталовкладення у Вінницькій області було визнано незадовільним через ігнорування будівництва шкільних освітніх закладів Головподільськбудом. Щоправда, на кінець VIII п'ятирічки (1965-1970 рр.), зокрема на 1 вересня 1970 р., план «учне місце» область загалом виконала, хоче шкільне будівництво проводилося повільно [54, арк. 92].

Не кращою під час VIII п'ятирічки була ситуація із будівництвом шкіл за рахунок колгоспів у Тиврівському, Шаргородському, Тростянецькому, Немирівському, Іллінецькому районах, які не змогли забезпечити будівельні організації відповідними матеріалами, зокрема збірними залізобетонними конструкціями. Як наслідок, соціальні зобов'язання із шкільного будівництва в цих районах не були виконані [55, арк. 58].

Не змогли впоратися колгоспи із реконструкцією вже існуючих шкіл, значна частина яких перебувала в аварійному стані. Так, у 1965 р. із 144 аварійних приміщень лише 20 були замінені новобудовами, а в решті – проведено ремонт приміщень [56, с. 63].

Обласний відділ народної освіти, виконкоми міських і районних рад народних депутатів відповідали за забезпечення матеріально-технічної бази шкіл: навчально-наочних посібників, фільмотек для учнів тощо. У 1977 р.

м. Вінниці були додатково виділені кошти на побудову магазину канцтоварів та учнівського приладдя (площею 420 кв. метрів.) Вжито заходів щодо поліпшення та ремонту шкільної кінопроекційної апаратури за безготівковим розрахунком у кіноремонтних майстернях, а також магнітофонів, електрофонів та іншого звуковідтворюючого обладнання [57, с. 267].

Важливим було розв'язання питання харчування учнів. З цією метою в школах Хмельницької області запрацювало 260 їдалень, 614 буфетів, а також 156 роздаткових пунктів, які організовували гаряче харчування для 150 тисяч учнів [58, арк. 29]. Прикладом для багатьох сільських рад став досвід Староушицької сільради. З її ініціативи було організовано підвезення до шкіл тих дітей, які жили у віддалених населених пунктах, а також було створено інтернат на 95 учнів, організовано щоденне харчування дітей. У школі працювали дві їдальні, три буфети. Кожний день 220 учнів одержували обіди, 305 учнів 1-4 класів забезпечувалися харчуванням [58, арк. 31].

Такі заходи стали можливими, оскільки в роки VIII п'ятирічки з держбюджету збільшувались відрахування у суспільні фонди споживання, звідки частина коштів направлялася на розв'язання освітніх питань. Як наслідок, у ті часи у школах і дошкільних дитячих закладах дітей годували безкоштовними сніданками та обідами. Навчання одного учня в школі обходилося державі у 90 крб. щорічно, а в школі-інтернаті – 900 крб. [59, арк. 43].

Крім того, у 1977 р. учні середніх шкіл перейшли на безкоштовне користування підручниками, а Верховна Рада УРСР встановила почесне звання народного вчителя УРСР. Але зарплата вчителів була на 15 % нижчою від середньої зарплати робітників. Тоді у школах республіки працювало більш як 500 тис. вчителів, із них лише 49 % мали вищу освіту [60, арк. 23].

Оскільки упродовж 1960-1980-х рр. Поділля, й зокрема Вінницька область, залишалися аграрно-індустріальним регіоном, кількість денних міських загальноосвітніх шкіл (ЗОШ) усіх видів (малокомплектних, початкових, неповних середніх і середніх, зокрема вечірніх і заочних) зросла незначно – лише на 11 шкіл (див. додаток А). Так, якщо у 1960 р. функціонувало 139 шкіл,

в яких навчалось 64204 учні, то через 15 років, тобто у 1985 р. кількість денних загальноосвітніх шкіл досягла 150, а загальна кількість в них учнів становила 116705 осіб, тобто зросла в 1,8 раза. Незначне зростання шкіл пояснюється також й тим, що замість старих шкіл будувалися нові, які вміщали значно більше школярів, тобто поглинали інші, колись самостійні, насамперед, початкові школи. Підтвердженням цьому є зменшення в 14 разів кількості початкових міських шкіл – з 28 до 2, в яких уже навчався лише 101 учень, на відміну від 2361 учнів в 1960 рр., тобто у понад 23 рази менше.

Водночас посилення процесів урбанізації і запровадження з 1972 р. загальнообов'язкової середньої освіти сприяло зростанню більш ніж на третину (на 33) кількості середніх шкіл – з 80 до 113, а чисельність у них учнів зросла майже вдвічі – з 52411 до 107364 осіб. На цьому фоні фактично не змінилася кількість неповних середніх шкіл: було 27, а стало 28. Хоча більш, ніж на тисячу зменшилась у них чисельність учнів – з 9055 до 7847. На 2747 осіб або в 1,7 раза збільшилась чисельність учителів у виховних типах шкіл: з 3774 до 6521.

Інші показники були у сільській місцевості (див. додаток Б), де на 1960 р. функціонувало 1360 шкіл, в яких навчалось 260860 учнів. З-поміж них 506 початкових шкіл, де навчалось 25403 дитини; 589 неповних середніх – 128897 школярів; 260 середніх – 106147 учнів. Чисельність учителів становила 16101.

У 1985 р. денні загальноосвітні школи усіх видів у сільській місцевості зменшились на 442 і становили 918. Кількість учнів у них знизилась більш ніж удвічі – до 134535 осіб. Початкових навчальних закладів стало менше, ніж у 4 рази, з них здобували освіту – 2084 особи, а неповних середніх шкіл було 477, в яких отримували знання 51035 осіб. Наявність середніх шкіл зросла до 296, проте чисельність у них зменшилась на 27278 осіб і становила 78869 учнів.

Нерідко сільські школи області розміщувалися в непридатних будівлях. Так, основне приміщення школи с. Жабокрич Крижопільського району розташовувалося в панському маєтку, навчання проводилося в декількох приміщеннях, оскільки будівля не могла вмістити всіх учнів. Холодні класи з пічним опаленням, напівтемні коридори не відповідали санітарно-гігієнічним

вимогам. Тільки у 1985 р. керівник місцевого господарства «Шляхом Леніна» та директор підняли питання про будівництво нової сучасної школи, яку споруджували всією сільською громадою майже упродовж двох років [61, с. 76]. У селі Чабанівка Кам'янець-Подільського району нова школа будувалася фактично упродовж 1952–1967 рр. [62, с. 398].

Отже, якщо у містах Вінниччини спостерігався незначний зріст ЗОШ усіх трьох рівнів – то в селах загальна кількість шкіл усіх видів зменшилась більш ніж втричі. Водночас, якщо чисельність учнів у містах зросла майже вдвічі, то в селах вона фактично на стільки ж зменшилась.

Проте і в містах, і в селах упродовж досліджуваного періоду зросла майже в однаковій пропорції кількість середніх шкіл. Але якщо в містах цей процес супроводжувався майже подвійним збільшенням у цих школах чисельності учнів, то в селах, навпаки, – зменшенням. Як і в містах, так і в селах зменшувалась кількість початкових шкіл, але в містах цей процес мав значно більші показники, ніж у селах.

За вказаний період у Хмельницькій області зусиллями колгоспів і громадськості було збудовано 245 шкіл і 38 шкільних інтернатів, 448 навчальних кабінетів і майстерень, 74 спортзали і 350 учительських квартир [63, с. 51]. У 108 школах робітничої і сільської молоді та заочних школах здобули освіту 29,4 тис. чол. [23, арк. 83]. Навчальні кабінети були укомплектовані наочними посібниками. У 1440 школах для поглиблення знань учнів, їхніх практичних умінь і навичок широко використовувалися кіноапарати, магнітофони, радіоприймачі, телевізори. На придбання наочних посібників було витрачено 4 млн. крб. У школах області було створено бібліотечні фонди підручників [36, арк. 119].

На Хмельниччині в 1960-61 н. р. працювало 662 початкових школи, 591 семирічна і восьмирічна, 296 середніх і 10 інших шкіл, у яких навчалось 257559 учнів і працювало 17636 вчителів [37, арк. 97]. У містах області діяли 154 школи з 257,6 тис. учнів, а в селах – відповідно 1405 і 199,400 [37, арк.

98]. Всього в області нараховувалося 1559 шкіл (без заочних та шкіл робітничої молоді) [37, арк. 99].

У 1965/1966 н. р. ЗОШ на Хмельниччині стало менше – 1475. Але зросла чисельність учнів – 282,6 тис. осіб. Це найбільша кількість за весь період дослідження. За кількістю шкіл Хмельниччина посідала в Україні 4-е місце після Донецької, Львівської та Харківської областей, а за кількістю сільських шкіл – друге місце після Львівщини. Це пояснювалося переважною більшістю сільського населення [37, арк. 101]. На початку 1960-х рр. сільські школи мали перевагу над міськими у 9 разів, проте більше учнів було в міських школах (58.2 тис. осіб) [37, арк. 102].

Упродовж 1965 – 1970 рр. мережа середніх шкіл у Хмельницькій області зросла на 26 закладів: з 288 до 314 [35, арк. 35]. Кількість навчальних кабінетів у середніх і восьмирічних школах – на 953 і становила 3190 [35, арк. 37]. Проте, починаючи з 1975 р. й до 1985/1986 н. р., спостерігалось суттєве зменшення ЗОШ, їх учнів і вчителів. Якщо у 1975 р. функціонувало 1209 ЗОШ, в яких навчалося 275,3 тис. учнів (денних ЗОШ було 1144 і 243,8 тис. учнів), то у 1985 н. р. існувало 1025 ЗОШ, в яких нараховувалося 220,6 тис. учнів (денних ЗОШ – 993 і 202,4 тис. учнів). Чисельність учителів упродовж цих років зменшилась з 19 тис. до 17,2 тис. осіб [64, арк. 7].

Зменшення сільських шкіл, а, відповідно, й учнів та вчителів було зумовлено ліквідацією у 1970-і рр. чималої кількості малих сіл, оголошених владою неперспективними. У 1970–1985 рр. розпочалося, яке триває й понині, зменшення населення Хмельницької області, що спочатку пояснювалося переважанням міграційного впливу населення з області над його природним приростом, а згодом і появою від'ємного природного приросту [65, с. 77].

Як наслідок, на середину 1980-х рр. в області функціонувало 1021 (за іншими даними, 1024 ЗОШ). Водночас, у 563 населених пунктах, або майже в 40% сіл, були відсутні навчальні заклади, з них у 281 селі, що були центральними садибами колгоспів і радгоспів. У пристосованих, нерідко аварійних приміщеннях знаходилися 45% шкіл області (459, в т. ч. 447 – на селі) [66, с. 127].

Найбільша кількість шкіл усіх видів (включаючи заочні, вечірні та школи робітничої і сільської молоді, початкові, неповні, середні) як по Україні (37660 шкіл), так і на Поділлі (1830 на Вінниччині і 1904 на Хмельниччині) була зафіксована у 1960/1961 н. р. З того часу і до 1985/1986 н. р. спостерігалася загальна тенденція їх постійного зменшення: до 21927 – по Україні, 1108 – на Вінниччині і 1024 – на Хмельниччині. Середні темпи їх зменшення за весь період дослідження по Україні і Подільському регіоні співпадали і становили 1,7%. Щоправда, на Вінниччині цей показник становив 1,6%, а на Хмельниччині – 1,8%. За період з 1965 р. до 1985 р. кількість шкіл усіх видів на Вінниччині зменшилася на 455. На Хмельниччині цей показник ще більший і становив відповідно – 707 і 940 шкіл. Найвищі темпи закриття шкіл на Вінниччині припадали на другу половину 60-х років – понад двісті шкіл (217) за п'ятирічку, в наступні десять років – понад сто шкіл за кожну п'ятирічку. Найменші темпи закриття шкіл припадали на першу половину 1980-х рр. – 42 школи. Незважаючи на це, у 1985 р. Вінниччина мала найбільше шкіл серед аграрно-індустріальних областей Центральної України [67, с. 325].

Аналіз архівних документів, інформативних матеріалів даного періоду відображає прогресивний рівень освіченості вчительських кадрів областей регіону. Виходячи з цього, в основу реформування освітньої галузі потрібно було покласти українознавче спрямування змісту освіти, за яким пріоритет надавався розгляду суспільно-історичного процесу становлення української нації, самобутності її культури й самосвідомості в контексті розвитку світової науки і культури. У той же час заангажовувалися національні традиції українського народу.

Поділля у досліджуваній період у порівнянні з сусідніми областями мало найбільшу кількість вчителів. З середини 1960-х до початку 1970-х років на Вінниччині нараховувалося 22 тис. осіб, а на Хмельниччині – 21 тис. Така тенденція співпала із загальноукраїнською. Проте дещо відмінними були показники щодо кількості вчителів у кожній області і, зокрема, їх кількості на одну тисячу учнів [68, арк. 31].

Чисельність вчителів областей Поділля за двадцять досліджуваних років часто змінювалася. Якщо на Хмельниччині, як і в Україні, найбільша чисельність вчителів спостерігалась в середині 1960-х рр., відповідно, 21 тис. і 476 тис., то у Вінницькій області у 1965–1971 рр. – 22 тис. осіб. З того часу спостерігається поступове зменшення їх чисельності майже в такій пропорції, як шкіл і учнів.

У селах Вінниччини не вистачало педагогічних кадрів. З 1967 р. до Вінницької, як і до Київської, Миколаївської і Черкаської областей, щорічно направляли 150–200 випускників педагогічних училищ. Вчителі, як і працівники культури, залишали села через відсутність житла, яке здебільшого орендували [69, с. 58].

У 1975/1976 н./р. на Вінниччині була 21 тис. вчителів, а в 1980–1985 рр. – 20 тис. Кількість вчителів на Хмельниччині змінювалася у відповідності до загальнореспубліканської тенденції – поступове зменшення з середини 60-х років ХХ ст. до 1980 р.: у 1970–1975 рр. 474 тис. вчителів в Україні і 19 тис. в Хмельницькій області; у 1980/1981 н. рр. 449 тис. вчителів у республіці і 17 тис. на Хмельниччині. Але потім, на відміну від Вінницької області, протягом першої половини 1980-х рр. спостерігалось незначне зростання: до 473 тис. вчителів в Україні і 18 тис. вчителів на Хмельниччині [70, с. 93].

Отже, найбільша кількість шкіл у Вінницькій і Хмельницькій областях спостерігалася на початку 1960-х рр., як і загалом по Україні. Хоча найвищі темпи їх будівництва припадали на другу половину 1960-х – початок 1970-х рр., що було зумовлено певними досягненнями косигінської економічної реформи в роки VIII п'ятирічки. Оскільки нові школи поглинали кілька старих, загальні темпи зростання їх кількості не спостерігалися.

На відміну від загальноукраїнської тенденції, у другій половині 1960-х на Вінниччині і Хмельниччині не відбувалося й зростання чисельності учнів, у подальші роки їх кількість зменшується. Це пояснюється процесами міграції, урбанізації та зменшенням народжуваності.

У середині 1960-х рр. та в другій половині 1960-х років, як і в Україні, на Вінниччині і Хмельниччині збільшувалась чисельність вчителів, що було

зумовлено відкриттям нових педагогічних навчальних закладів, факультетів, спеціальностей й, відповідно, зростанням прийому до них студентів.

Найменше шкіл у досліджуваних областях було в середині 1970-х і першій половині 1980-х рр. (як і в Україні загалом); учнів – у першій половині 1980-х рр. (як і в Україні), а вчителів – з кінця 70-х – до середини 80-х рр. ХХ ст., аналогічно як і в Україні загалом.

Водночас кількість вчителів на тисячу учнів постійно зростала, і з початку 1970-х років регіон мав один із найкращих показників у цьому плані по Україні. Це пояснюється чисельною перевагою у зазначених областях сільських шкіл над міськими, зменшенням загальної кількості учнів та одночасним збільшенням випускників педагогічних навчальних закладів.

Поділля мало дещо відмінні від загальноукраїнських риси розбудови мережі ЗОШ, чисельності учнів, які в них навчалися, та кількості працюючих у них вчителів.

Все це говорить про те, що політика держави у сфері освіти мала відмінні результати і показники в кожному регіоні республіки і значно залежала від того, чи був регіон індустріальний, аграрний, чи аграрно-індустріальний, а також від кількості його населення, рівня охорони здоров'я і забезпечення житлово-побутовими умовами.

2.3 Основні тенденції розвитку вищої та середньої спеціальної освіти на Поділлі.

Активно включалися в підготовку кадрів для народного господарства вищі і середні спеціальні навчальні заклади Подільського краю. Вища школа як одне з головних джерел відтворення інтелектуального потенціалу нації і важлива частина духовного життя населення краю впродовж 1965–1985 рр. розвивалася на тлі складних, а подекуди і суперечливих чинників, які визначали цей період як особливий і своєрідний етап історії цієї важливої суспільної інституції.

Упродовж досліджуваного періоду на Вінниччині й Хмельниччині кількість вищих навчальних закладів (ВНЗ) і студентів, які в них навчалися, збільшилася (див. додаток В). Особливо високими темпами зростала кількість студентів у першій половині 1960-х рр. Так, якщо у 1960 р. у ВНЗ Вінниччини і Хмельниччини навчалось, відповідно, 5485 і 4800 студентів, то на середину 1960-х рр. їх збільшилося до 8513 і 7500 осіб відповідно.

У 1960-і рр. на Вінниччині і Хмельниччині функціонувало по два виші, а в 70-80-і роки – вже по три. У Вінниці, крім того, було відкрито ще й два філіали ВНЗ. Як наслідок, кількість студентів, які навчалися у ВНЗ Поділля на середині 80-х років ХХ ст., зроста майже вдвічі, відповідно до 16477 осіб на Вінниччині, і 15600 осіб – на Хмельниччині (див. додаток В).

На початку 1960 р. до двох ВНЗ Вінницької області було прийнято – 998 студентів, а випущено – 1000 спеціалістів, на Хмельниччині відповідно 1100 і 400 осіб. На початку 1985 р. до трьох ВНЗ Вінниччини було прийнято 3796 студентів, а випущено 3034 спеціалістів, а на Хмельниччині того ж року, відповідно, 3400 і 1600 (див. додаток В).

За кількістю студентів ВНЗ Вінниччина й Хмельниччина мали найкращі показники з-поміж аграрно-індустріальних областей України. Темпи зростання кількості студентів тут були значно вищими, ніж середні по Україні, що становили від 1 до 1,1% (див. додаток Г).

Проте з розрахунку на 10 тис. жителів регіону кількість студентів була значно нижчою середніх показників по Україні. Так, у 1965 р. на 10 тис. жителів республіки припадав 151 студент, на Вінниччині, населення якої становило 2133 тис. осіб (див. додаток Р), цей показник складав 39,8 студента, а в Хмельницькій області, де проживало 1620 тис. осіб (див. додаток Р), – 45,6 студента. У 1970 р. на 10 тис. жителів в Україні було 170 студентів [71], а на Вінниччині – 52, на Хмельниччині – 68,6. У 1980 р. в Україні нараховувалося 175 студентів на 10 тис. жителів, тоді як на Вінниччині – 82, а на Хмельниччині – 98. У 1985 р. у Вінницькій області було уже 84 студенти на 10 тис. чол. жителів, а в Хмельницькій – 102, що

значно менше середніх показників по Україні. Проте кількість студентів Поділля зростала дещо вищими темпами, ніж у середньому в Україні. Це пояснюється не тільки відкриттям нових вишів, факультетів, спеціальностей та збільшенням набору, а й внаслідок зменшення населення областей регіону упродовж двадцяти років: у Вінницькій області на 180 тис., у Хмельницькій на 93 тис. жителів. Як наслідок, у першій половині 1980-х рр. процес зростання кількості студентів ВНЗ Поділля також призупинився.

У середині 60 – 80-х рр. на Вінниччині було три інститути: медичний, політехнічний і педагогічний. Найвищі темпи зростання студентів на Вінниччині спостерігалися у 1970–1975 рр. – 1,3%. У серпні 1968 р. було відкрито Вінницьку філію Київського торговельно-економічного інституту [72], а в 1970 р. – Вінницький філіал Української сільськогосподарської академії, що готував агрономів і зоотехніків, інженерів та економістів. Згодом на його базі було відкрито Вінницький сільськогосподарський інститут, у якому навчалися понад 3 тис. студентів і працювали 230 викладачів [73, с. 36].

У 1974 р. на базі Вінницького філіалу Київського політехнічного інституту було створено Вінницький політехнічний інститут (ВПІ) [57, с. 238], який став одним із найбільших ВНЗ в регіоні і сьомим за чисельністю студентів і викладачів в Україні серед вузів такого типу. У 70-х – 80-х роках ХХ ст. у ВПІ відкриваються нові спеціальності й зростає кількість студентів, які приїжджають навчатися з інших областей, а не тільки з даного регіону. На 9-ти факультетах навчалось 8 тисяч студентів. На 32 кафедрах готувалися спеціалісти з енергетики і засобів автоматики, автомобілісти і будівельники, машинобудівники і радіотехніки [57, с. 239].

Одним із провідних навчальних закладів України в 1960-і роки став Вінницький медичний інститут. У 1984 р. його було нагороджено орденом «Знак Пошани». На двох факультетах інституту навчалось понад 3,5 тисячі студентів із різних областей України, насамперед, з сусідніх. З 1961 р. медінститут став здійснювати підготовку іноземних громадян, передусім, вихідців із країн Азії,

Африки та Латинської Америки. На 46 кафедрах інституту працювало понад 50 докторів і 200 кандидатів наук, було відкрито музей інституту [57, с. 202].

Тоді ж відкриваються нові факультети й зростає набір студентів у Вінницькому педагогічному інституті. У 1962 р. створено факультет англійської мови, у 1968 р. – музично-педагогічний факультет, у 1976 р. – природничо-географічний, у 1971 р. відновлено підготовку вчителів історії, а в 1973 р. відкрито історичний факультет [74, с. 38]. Інститут став готувати педагогів із 13 спеціальностей, на 9 факультетах навчалося понад 4 тис. студентів [75, с. 78].

Крім того, у Вінниці діяв філіал Київського торговельно-економічного інституту, який був заснований 4 березня 1966 р. на базі Київського філіалу Донецького інституту радянської торгівлі [72].

На Хмельниччині кількість студентів найшвидше зростала у 1965–1970-х рр. (на 1,5%). Це було зумовлено, передусім, заснуванням у 1962 р. загальнотехнічного факультету Українського поліграфічного інституту (УПІ). До того часу Хмельницький був єдиним обласним центром України, який не мав жодного вищого навчального закладу. У 1966 р. факультет отримав статус філіалу Українського поліграфічного інституту з двома факультетами: механічним і загальнотехнічним, а з вересня 1967 р. став самостійним навчальним закладом – Хмельницьким технологічним інститутом побутового обслуговування. У ньому діяло 3 факультети: механічний, технологічний, загальнотехнічний. Тоді ж загальна кількість студентів зросла в кілька разів і сягнула 1500 осіб, на 9 кафедрах працювало 65 викладачів і лаборантів. У 1969 р. в інституті організовано 4 факультети, зокрема два загальнотехнічних: Хмельницький і Кам'янець-Подільський. З 1969 р. і до 1974 р. в інституті відкрито підготовче відділення та інженерно-економічний факультет. Різними формами навчання охоплено 5639 студентів. У 1974 р. інститут перетворився у багатопрофільний вищий навчальний заклад, що готував спеціалістів для багатьох галузей народного господарства [76].

У 1970 р. у Хмельницькому було засновано вище артилерійське командне училище, на базі якого в 1990-х рр. створено єдину в державі Національну академію прикордонних військ України [77].

Розширює й активізує в цей час свою діяльність найстаріший вищий навчальний заклад Подільського регіону – Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Упродовж 1960 – 1980 рр. ВНЗ підготував близько 30 тисяч фахівців для освітньої та інших галузей національного господарства. Бібліотечний фонд у 1960 р. сягав 200 тисяч примірників. За роки існування університету багато було підготовлено майстрів педагогічної справи, вчених, відомих своїми науковими здобутками як в Україні, так і за її межами. Чимало з них займали професорські посади в багатьох вищих навчальних закладах країни, працювали у системі державного управління, були відомими громадськими діячами тощо [78].

Ще одним навчальним закладом області був Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут (КПСІ), в якому було створено багато нових факультетів і спеціальностей. Так, у 1963 р. при інституті відкрито аспірантуру, у 1966 р. – факультет механізації сільського господарства та факультет підвищення кваліфікації, у 1970 р. – підготовче відділення, у 1972 р. при інституті почала функціонувати спеціалізована рада по захисту кандидатських дисертацій із спеціальностей «Загальне землеробство» і «Рослинництво», у 1974 – відкрито економічний факультет, а у 1983 – ветеринарний факультет [79].

За вказаний період у Хмельницькій області 54,5 тис. хмельничан мали вищу освіту, 11,2 тис. – незакінчену вищу освіту, 109,1 тис. – середню спеціальну освіту і 284,5 тис. – середню [80, арк. 67].

Система середніх спеціальних навчальних закладів (ССНЗ) того часу мала вагомe значення у соціальному та економічному житті суспільства та виступала однією з вагомих ланок усієї системи неперервної освіти, що потребувала особливої уваги з боку держави. На кожному етапі свого розвитку ця освіта виконувала важливі завдання, відповідно до яких сформовані зміст, форми і методи як загальноосвітньої, так і професійної підготовки.

Кількість ССНЗ та учнів, які в них навчалися упродовж досліджуваного періоду на Вінниччині і Хмельниччині, була також різною. На Вінниччині чисельність ССНЗ збільшувалась у середньому майже кожні три роки. Якщо упродовж 1960–1965 рр. в області функціонував 21 ССНЗ, хоча кількість учнів за ці п'ять років зростає від 9,6 тис. до 16,7 тис. осіб, то у 1985 р. – уже було 28 ССНЗ, в яких навчалось в 1,6 рази більше учнів – 27,6 тис. осіб (див. додаток В).

Тільки у Вінниці у семи технікумах: політехнічному, електронних приладів, будівельному, залізничному, кооперативному, громадського харчування, м'ясо-молочному та двох училищах – медичному і музичному навчалось понад 12 тис. осіб [81, арк. 115].

Упродовж досліджуваного періоду кількість учнів ССНЗ Вінниччини постійно зростала, тоді як на загальнореспубліканському рівні у першій половині 1970-х рр. спостерігалось їх зменшення. Найвищі темпи зростання кількості учнів ССНЗ в Україні спостерігалися в першій половині 1960-х рр., а на Вінниччині – в другій половині 1960-х рр. Найменші темпи зростання кількості учнів ССНЗ у республіці були в першій половині 1980-х рр., а на Вінниччині – в другій половині 1970-х рр. (див. додаток Д).

Проте за кількістю учнів ССНЗ на 10 тис. населення область у 1965 р. значно поступалась середнім показникам по Україні, що становили 141 особу, а на Вінниччині – 78 осіб. Тільки на середину 1980-х років ця різниця суттєво зменшилася. Тоді в Україні цей показник становив 158 учнів ССНЗ на 10 тис. населення республіки, а у Вінницькій області – 141 учень на 10 тис. жителів.

За період дослідження у Вінницькій області було відкрито вісім ССНЗ, реорганізовано та збільшено набори учнів у діючих. Прикладом зростання кількості учнів і, відповідно, випускників у зазначений час було, насамперед, Вінницьке медичне училище ім. академіка Д. К. Заболотного (засноване у 1921 р.) Так, у 1961 р. на денному відділенні навчалось 925 учнів, у 1964 р. – 1023, а в 1969 р. – 1227 учнів. З 1972 р. заняття стали проводитися у дві зміни, як наслідок – кількість студентів знову зростає. З 1966 р. училище стає

багатопрофільним закладом і базовим для медичних училищ Вінницької та Житомирської областей [57, с. 275].

Упродовж 1966–1973 рр. будувалися нові корпуси й збільшувався контингент студентів Гайсинського та Могилів-Подільського медичних училищ. Так, у 1967–1968 н. р. у Могилів-Подільському медучилищі навчалось 578 учнів (18 академічних груп), а в 1970 – 652 учні [82].

У 1966 р. відкрито четверте медичне училище в області – Погребищенське, а в 1967 р. п'яте – Бершадське медучилище [83, с. 41].

У 1964 р. у Вінницькому технікумі залізничного транспорту відкрито відділення за спеціальністю «Обслуговування залізничних споруд та об'єктів колійного господарства», у 1969 р. – відділення «Будівництво та експлуатація будівель і споруд», у 1970 р. – відділення «Експлуатація та ремонт підйомно-транспортних, будівельних і дорожніх машин і обладнання», відповідно, зростала кількість студентів і випускників технікуму [84, с. 3].

У Вінницькому будівельному технікумі в 1964 р. відкрилися нові спеціальності, зокрема «Водопостачання і каналізація», «Санітарно-технічне обладнання будівель і споруд» і «Промислове та цивільне будівництво». У 1978 р. було створене денне відділення за фахом № 1212 «Санітарно-технічний устрій будівель». З початку 1970 р. у технікумі запроваджується військова підготовка учнів [84, с. 4].

З 1962–1967 рр. у Вінницькій області було відкрито цілий ряд навчальних закладів: Ладжинський сільськогосподарський технікум, Вінницький політехнічний, Вінницький технікум електронних приладів (нині технічний коледж), Вінницький технікум громадського харчування (нині технологічно-економічний технікум), Брацлавський сільськогосподарський технікум [84, с. 4].

У 1979 р. з метою розширення матеріальної бази та збільшення прийому учнів Міністерство освіти УРСР перевело Немирівське педучилище (засноване у 1931 р.) до м. Вінниці. Як наслідок, кількість учнів зросла з 740 – до 1200. Крім того, у 1980 р. було відкрито заочне відділення, де навчалось 600 учнів.

У 1968 р. у м. Бар відкрито філіал Житомирського автомобільно-дорожнього інституту. На першу і єдину на той час спеціальність «Технічне обслуговування, ремонт автомобілів і двигунів» було прийнято шістдесят студентів. У 1969 р. згідно з наказом Міністерства будівництва і експлуатації автомобільних доріг УРСР № 150 було засновано Барський автомобільно-дорожній технікум (БАДТ). З'явилася друга спеціальність – «Будівництво, експлуатація та ремонт автомобільних доріг і аеродромів», а в 1982 р. – третя – «Експлуатація і ремонт підйомно-транспортних, будівельних, дорожніх машин та обладнання». З 1971 року БАДТ набув ознак повноцінного середнього спеціального навчального закладу регіонального рівня [85, с. 47].

Активно розвивалися й професійно-технічні училища (ПТУ). Так, у 1970 р. відкрито Крижопільське будівельне ПТУ (1970), згодом перейменоване в ПТУ № 9 смт Крижопіль. У 1971 р. у Вінниці на базі ПТУ № 11 було створено навчальний заклад «Вище професійне училище № 11 м. Вінниці». У 1980 р. відкрито Державний професійно-технічний навчальний заклад «Хмельницький аграрний центр професійно-технічної освіти». У 1985 р. в с. Городківка Крижопільського району відкрито СПТУ № 24, а в м. Погребище – ПТУ № 42 [86].

На відміну від Вінниччини на Хмельниччині упродовж 1965–1985 рр. ССНЗ було значно менше. Їх кількість коливалась у межах 16-17 навчальних закладів. Щоправда, у 1960 р. ССНЗ на Хмельниччині взагалі було дванадцять. З огляду на це кількість учнів ССНЗ, а також щорічний випуск спеціалістів були також меншими, порівняно з Вінницькою областю. Але незважаючи на це, кількість учнів ССНЗ на Хмельниччині також зростала, передусім завдяки відкриттю нових спеціальностей та збільшенню набору. Так, якщо у 1965 р. в області нараховувалося 13400 учнів ССНЗ, то в 1985 р. – 17400 (див. додаток В). Якщо на початку 1960 р. було прийнято на навчання до ССНЗ 2700 учнів, а випущено 1800 фахівців, то у 1985 р. відповідно – 5600 і 5700 осіб. Щоправда, у 1983–1984 н./р. в області було 17 ССНЗ, в яких навчалось 17,8 тис. учнів. Крім того, в області функціонувало 37 професійно-технічних училищ (ПТУ), де навчалось 19,8 тис. учнів [87].

До 70-х років ХХ ст. високі темпи зростання чисельності учнів ССНЗ на Хмельниччині майже співпадали із загальнореспубліканськими. Упродовж першої половини 1970-х рр., коли в Україні цей показник зменшувався, у Хмельницькій області він залишався без змін, у другій половині 1970-х рр. аналогічно загальноукраїнській тенденції він зростає, а в першій половині 1980-х рр. його темпи росту мінімальні, як і в Україні загалом (див. додаток Д).

На Хмельниччині, на відміну від Вінниччини, діяли три медичних училища: Хмельницьке, Шепетівське і Чемеровецьке. Останнє було відкрито у 1963 р., в ньому спочатку навчалось 95 студентів, а в 1983 р. – 476 студентів [88].

Отже, за кількістю студентів ВНЗ Вінниччина й Хмельниччина мали найкращі показники з-поміж аграрно-індустріальних областей України. Темпи зростання чисельності студентського контингенту у досліджуваній період в обох областях були значно вищими, ніж середні по Україні. Їх пік на Вінниччині припав на 1970–1975 рр., а на Хмельниччині – на 1965–1970 рр. Цьому сприяло відкриття у ті роки нових ВНЗ, факультетів і спеціальностей. У 1980-1985 рр. зростання кількості студентів ВНЗ Поділля призупинилося внаслідок зменшення народжуваності і депопуляції населення.

Вінниччина, на відміну від Хмельниччини, а також інших сусідніх областей, передусім аграрно-індустріальних, мала більш потужні ВНЗ, зокрема медичний і політехнічний інститути, а також – два філіали ВНЗ, що й обумовлювало загалом більшу кількість студентів у цій області. Проте з розрахунку на 10 тис. жителів регіону кількість студентів Поділля була значно нижчою середніх статистичних даних в Україні. Так, у 1965 р. студентів ВНЗ на Вінниччині було більш ніж у чотири рази менше порівняно з середніми показниками по Україні, а на Хмельниччині – більш ніж втричі менше. На середину 1980-х років ця різниця скоротилася у Вінницькій області більш ніж удвічі, а на Хмельниччині – майже у півтора рази. Кількість студентів Поділля на 10 тис. жителів регіону зростала дещо вищими темпами, ніж по республіці як внаслідок відкриття нових вузів і факультетів, так і через зменшення населення

областей регіону. ВНЗ Вінниччини знаходилися тільки в обласному центрі, а на Хмельниччині ще й у м. Кам'янці-Подільському.

Зростання кількості ССНЗ та їх учнів у регіоні відбувалося нерівномірно. Вінниччина за цими показниками значно випереджала як Хмельниччину, так і сусідні області. Дані показники у Хмельницькій області були нижче середніх по Україні. Створення нових ССНЗ на Вінниччині припадало на другу половину 1960-х рр., а на Хмельниччині – на другу половину 1950-х рр. Як наслідок, найвищі темпи зростання кількості учнів ССНЗ на Вінниччині припадають також на 1960–1970 рр., а на Хмельниччині, як і в Україні загалом – на 1960-1965 рр. Упродовж 1965–1985 рр. кількість учнів ССНЗ Вінниччини постійно зростала, тоді як в Україні у 1970–1975 рр. зменшувалась, а на Хмельниччині, в цей же час, їх чисельність залишалась без змін. Найменші темпи зростання кількості учнів ССНЗ в республіці і в Хмельницькій області були у 1980–1985 рр., а на Вінниччині – в 1970–1975 рр. Тобто за темпами зростання кількості учнів ССНЗ Хмельниччина майже відповідала загальнореспубліканським показникам.

Висновки до розділу

Освіта як показник інтелектуального розвитку нації і відтворення духовності українського суспільства в середині 1960 – 1980-х рр. розвивалася неоднозначно й суперечливо. Цьому сприяла й заідеологізованість радянської політики. Саме для цього у 1969 р. було створено Міністерство освіти СРСР, яке перебрало на себе низку основних функцій Міністерства освіти УРСР, суттєво урізавши його автономію. Реалізацією освітньої політики на місцях займалися партійні організації, які здійснювали контроль за виконанням рішень КПРС, зокрема щодо виховання підростаючого покоління в комуністичному дусі.

З середини 60 – до середини 80-х років ХХ ст. дошкільні дитячі навчальні заклади (д.д.н.з.) розглядалися як перша соціокультурна ланка системи освіти. Головна їх мета – забезпечення умов для самореалізації потенційних можливостей і здібностей дітей. Метою освітньої діяльності дошкільних установ

було навчання, виховання та розвиток особистості дитини. Виховний процес у дошкільному закладі характеризувався безперервністю навчання та використанням нових методів пізнання, спрямованих на розвиток кожної дитини, створення умов для розкриття її здібностей та можливостей.

Дошкільні установи всіх видів фінансувалися за рахунок державного бюджету, а також коштів підприємств, організацій, колгоспів, профспілок та інших громадських організацій. Але їх матеріально-технічна і кадрова, зокрема медико-педагогічна, бази потребували удосконалення.

Поділля як регіон з переважаючим сільським населенням характеризувалося тим, що дошкільних дитячих закладів у селах регіону було більше, ніж у містах, але при цьому чисельність дітей у міських дошкільних дитячих закладах перевищувала чисельність дітей у дошкільних закладах сіл. При цьому різниця між кількістю дітей сільських і міських дошкільних установ постійно зростала на користь других.

Зі зміною керівництва держави в середині 1960-х років, як і в часи «відлиги», в країні була розпочата нова освітня реформа, що стосувалася неповної середньої і середньої освіти. Її зміст було визначено рішенням ХХІІІ з'їзду КПРС 1966 р. Реформа скасувала попередній Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 25 грудня 1958 р., яким семирічні й десятирічні школи були замінені на восьмирічні (обов'язкові) та одинадцятирічні загальноосвітні трудові (політехнічні) заклади з виробничою практикою. По-друге, вона відмінила професійну підготовку в загальноосвітніх школах, що не витримала випробувань життєвою практикою і реальними потребами учнів. Адже неможливо було навчити певної професії учнів усього класу, оскільки інтереси, уподобання, здібності, матеріальні умови кожного учня насправді визначали його професійний вибір. По-третє, середня освіта ставала десятирічною й загальнообов'язковою, замість одинадцятирічної середньої і обов'язкової – неповної восьмирічної.

Упродовж досліджуваного періоду на Вінниччині й Хмельниччині активно здійснювався процес переходу до загальної середньої освіти не

тільки дітей шкільного віку, а й молоді від 20 до 30 років. З цією метою продовжували функціонувати вечірні й заочні школи. Проте найбільша їх кількість, а також учнів, які в них навчалися, припадала на початок 1960-х років ХХ ст., а різке їх скорочення – майже утричі на Хмельниччині і більш ніж утричі на Вінниччині – відбулося упродовж другої половини 1960-х рр., тобто фактично в період переходу до загальнообов'язкової середньої освіти.

Робота вечірніх шкіл характеризувалася значною плинністю учнів і великим відсотком пропусків ними занять через виробничі і сімейні обставини. Це негативно позначалося на рівні знань учнів. Для охоплення всіх дітей шкільного віку навчанням використовувалася політика так званого всеобучу. Місцеві ради за участі комісій народної освіти і культури, представників батьківських комітетів, керівників шкіл і громадськості створювали комісії всеобучу, що контролювали відвідування школи учнями. Робота з батьками проводилася за допомогою лекцій або батьківських університетів.

Одним із якісних показників розвитку освіти було і є розширення мережі освітніх закладів і зміцнення їх матеріально-технічної бази, а також забезпечення кадрами – вчителями. Місцеві органи влади ухвалювали рішення про будівництво нових шкіл, що здійснювалося як за їх підтримки, так і за рахунок колгоспів, радгоспів, державних і кооперативних підприємств і організацій. Ради також схвалювали рішення й про закриття чи ліквідацію шкіл, зокрема у так званих «неперспективних» селах.

Позитивні зрушення в сфері розширення мережі початкових і середніх освітніх закладів, а також зміцнення їх матеріально-технічної бази спостерігалися в Україні за часів хрущовської «відлиги».

Упродовж 1960-1980-х рр. Поділля, й зокрема Вінницька область, залишалися аграрно-індустріальним регіоном, кількість денних міських загальноосвітніх шкіл (ЗОШ) усіх видів (малокомплектних, початкових, неповних середніх і середніх, зокрема вечірніх і заочних) зросла незначно – лише на 11 шкіл досліджуваний період у м. Вінниці було відкрито сім нових шкіл з них чотири – перейшли у новозбудовані приміщення, тобто за

двадцять років було збудовано одинадцять шкільних приміщень. Крім того, було добудовано корпуси ще чотирьох шкіл, і тільки одна була закрита.

Отже, якщо у містах Вінниччини спостерігався незначний зріст ЗОШ усіх трьох рівнів – то в селах загальна кількість шкіл усіх видів зменшилась більш ніж втричі. Водночас, якщо чисельність учнів у містах зросла майже вдвічі, то в селах вона фактично на стільки ж зменшилась.

Проте і в містах, і в селах упродовж досліджуваного періоду зросла майже в однаковій пропорції кількість середніх шкіл. Але якщо в містах цей процес супроводжувався майже подвійним збільшенням у цих школах чисельності учнів, то в селах, навпаки, – зменшенням. Як і в містах, так і в селах зменшувалась кількість початкових шкіл, але в містах цей процес мав значно більші показники, ніж у селах.

Активно включалися в підготовку кадрів для народного господарства вищі і середні спеціальні навчальні заклади Подільського краю. Вища школа як одне з головних джерел відтворення інтелектуального потенціалу нації і важлива частина духовного життя населення краю впродовж 1965–1985 рр. розвивалася на тлі складних, а подекуди і суперечливих чинників, які визначали цей період як особливий і своєрідний етап історії цієї важливої суспільної інституції.

Кількість студентів Поділля зростала дещо вищими темпами, ніж у середньому в Україні. Це пояснюється не тільки відкриттям нових вишів, факультетів, спеціальностей та збільшенням набору, а й внаслідок зменшення населення областей регіону упродовж двадцяти років: у Вінницькій області на 180 тис., у Хмельницькій на 93 тис. жителів. Як наслідок, у першій половині 1980-х рр. процес зростання кількості студентів ВНЗ Поділля також призупинився.

У середині 60 – 80-х рр. на Вінниччині було три інститути: медичний, політехнічний і педагогічний. Найвищі темпи зростання студентів на Вінниччині спостерігалися у 1970–1975 рр. – 1,3%. У серпні 1968 р. було відкрито Вінницьку філію Київського торговельно-економічного інституту, а в 1970 р. – Вінницький філіал Української сільськогосподарської академії, що готував агрономів і

зоотехніків, інженерів та економістів. Згодом на його базі було відкрито Вінницький сільськогосподарський інститут, у якому навчалися понад 3 тис. студентів і працювали 230 викладачів.

Система середніх спеціальних навчальних закладів (ССНЗ) того часу мала вагоме значення у соціальному та економічному житті суспільства та виступала однією з вагомих ланок усієї системи неперервної освіти, що потребувала особливої уваги з боку держави. На кожному етапі свого розвитку ця освіта виконувала важливі завдання, відповідно до яких сформовані зміст, форми і методи як загальноосвітньої, так і професійної підготовки.

Список використаних джерел і літератури

1. Проценко Г. Науку виховання – у кожному сім'ю // Дошкільне виховання. 1983. № 12. С. 16–17.
2. Марченко В., Новицький В. З любов'ю до малечі // Радянська освіта. 1974. 5 жовтня.
3. Народное хозяйство Украинской ССР: к 60-летию Великого Октября: Юбилейный статистический ежегодник. Київ: Техніка, 1977. 464 с.
4. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. О перспективе развития дошкольных детских учреждений в городе на 1976-80 г. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 9. Спр. 3386. Арк. 75.
5. Хмельницьке обласне управління статистики. Единовременный учет детских садов и яслей-садов // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 17. Спр. 82. Арк. 77.
6. Народна освіта, наука і культура в УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1973. 315 с.
7. Народне господарство Української РСР у 1984 році: статистичний щорічник. Київ: Техніка, 1986. 398 с.
8. Народное образование и культура в Винницкой области: статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 118 с.

9. Поліщук А. С. Розвиток дитячих дошкільних закладів на Вінниччині у середині 60-80-х рр. ХХ ст. // Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.): збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 155–158.

10. Курило В. Кадрам дошкільних закладів – постійну увагу: [Педагогічна освіта, в т.ч. по Вінницькій області] // Дошкільне виховання. 1982. № 1. С. 2–3.

11. Поліщук А. С. Розвиток комунального господарства Подільського краю у середині 60-80-х рр. ХХ ст. // Волинські історичні записки: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Т. 11. С. 60–65.

12. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Інформація Міністерству освіти УРСР про розвиток народної освіти в області, 28.05.1982 – 14.10.1987. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 15. Спр. 13. Арк. 57.

13. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Довідки про результати інспекторських перевірок дошкільних установ області за 1977 рік. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 15. Спр. 7. Арк. 46.

14. Міністерство просвещения УССР Хмельницького обласного отдела народного образования. Сітка дошкільних установ. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 45. Арк. 94.

15. Міністерство просвещения УССР Хмельницького обласного отдела народного образования. Висновки і пропозиції, доповідні записки і інші матеріали по наслідках перевірки роботи (сільських, районних, виконавчих дошкільних установ). // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 49. Арк. 152.

16. Міністерство просвещения УССР Хмельницького обласного отдела народного образования. Інформації та інші матеріали з питань роботи дошкільних установ). // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 37. Арк. 182.

17. Котляр А. Вінничани підтримують почин // Дошкільне виховання. 1982. № 7. С. 2–3.
18. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Про план реалізації реформи загальноосвітньої і професійної школи виконкому сільської Ради народних депутатів. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 15. Спр. 1912. Арк. 112.
19. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні. Торонто, 1970. 46 с.
20. Кукуруза О., Олещенко Є. Нарис з історії освіти і галузевої профспілки в Калинівському районі на Вінниччині. Калинівка: Видавництво «Фоліант», 2004. 53 с.
21. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про план реалізації основного напрямку реформи загальноосвітньої школи. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 17. Спр. 2979. Арк. 133.
22. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Сводные данные о развитии вечерних и заочных школ области на начало 1974-75 учебного года. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 15. Спр. 40. Арк. 205.
23. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Матеріали з питань роботи заочних та вечірніх шкіл. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 290. Арк. 131.
24. Коммановський Б. М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих // Радянська школа. 1964. № 1. С. 97–99.
25. Партийный архив Винницкого обкома компартии Украины и Винницкий обком КП Украины. Информации обкому КП Украины, направления ЦК КП Украины по вопросам работы общеобразовательных школ и техникумов. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 136. Оп. 57. Спр. 132. Арк. 19.
26. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Документи про роботу вечірніх (заочних), середніх

ЗОШ (довідки, інформації, відомості). // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 422. Арк 154.

27. Купратий В. З поглядом у завтра // Радянське Поділля. 1984. 1 вересня.

28. Народна освіта УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1988. 88 с.

29. Народна освіта, наука і культура в УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1973. 315 с.

30. Народное образование и культура в Винницкой области: статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 118 с.

31. Народное образование, наука и культура УССР за годы десятой пятилетки статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 250 с.

32. Конюх В. Основні напрямки навчально-виховної роботи у вечірніх школах УРСР в 1957-1964 роках // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль: ТНПУ, 2010. Вип. 2. С. 196–200.

33. Партийный архив Винницкого обкома компартии Украины и Винницкий обком КП Украины. Информаци и справки горкомов и райкомов КП Украины о направлении на учебу молодежи в вузы и техникумы за счет колхозов. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 136. Оп. 57. Спр. 147. Арк. 24.

34. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Народногосподарський план установ народної освіти на 1966 р. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 3. Спр. 633. Арк 67.

35. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Проект 5-го плану розвитку народної освіти 1966 – 70 рр. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 3. Спр. 640. Арк 89.

36. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Інформації, довідки і інші матеріали по підготовці шкіл, позашкільних і дошкільних установ. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 3. Спр. 693. Арк 310.

37. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Документи про роботу середньої освіти (довідки, інформації, відомості). // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 423. Арк 129.

38. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Сводный отчет начальних восьмилетних и средних школ и разработанные таблицы к ним на начало 1965-66 учебный год. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 7. Спр. 50. Арк. 174.

39. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Акты проверок работы школ области. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 7. Спр. 114. Арк. 111.

40. Гадзецький Б. На шляху загальної середньої. Життя і школа // Комсомольське плем'я. 1976. 25 травня.

41. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Протоколи засідань колегії відділу освіти. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 15 Спр. 15. Арк. 98.

42. Управління освіти Вінницької області державної адміністрації. Протоколи народних завідуючих районними і міськими відділами народної освіти, інспекторів відділу шкіл та семінарів інспекторів облвно. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 4897. Оп. 15 Спр. 24. Арк. 195.

43. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. План розвитку економічного і соціального розвитку. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 4. Спр. 435. Арк 77.

44. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали про організацію і роботу шкіл-інтернатів, шкіл і груп за продовженим днем в УРСР, 04.01.1970-

10.11.1971. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 4672. Арк. 222.

45. Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 гг.) / отв. ред В. С. Стешенко. Киев: Изд. «Наукова думка», 1987. 234 с.

46. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Про розширення мережі середніх загальноосвітніх шкіл м. Вінниці. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 15. Спр. 1885. Арк. 153.

47. Рада Міністрів Української РСР. Листування з союзними, республіканськими та обласними органами про роботу загальноосвітніх початкових, восьмирічних, середніх шкіл працюючої молоді в УРСР, 30.06.1980-18.02.1981. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 14. Спр. 4384. Арк. 42.

48. Министерство просвещения УССР Хмельницкого обласного отдела народного образования. Довідки, інформації, кварталні та місячні звіти про будівництво шкіл і дошкільних закладів за 1966 р. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 3. Спр. 645. Арк. 67.

49. Дела постоянного хранения за 1944 – 1984 гг. Плановая комиссия Хмельницкого городского совета депутатов трудящихся. Показатели выполнения плана строительства школ, дошкольных учреждений, распределения плана, трудоустройство молодежи, баланс трудовых ресурсов, распределения жилой площади за счет капитального строительства. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1235. Оп. 3. Спр. 117. Арк. 339.

50. Партийный архив Винницкого обкома компартии Украины и Винницкий обком КП Украины. Информации обкому КП Украины, направления ЦК КП Украины по вопросам работы вузов, общеобразовательных школ и внешкольных детских учреждений. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 136. Оп. 57. Спр. 131. Арк. 18.

51. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Протоколи другої сесії Вінницької обласної Ради депутатів трудящих про стан роботи

культурно-освітніх закладів. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 2004. Арк. 125.

52. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Про затвердження мережі класів загальноосвітніх шкіл. міста на 1984 – 85 н.р. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 15. Спр. 1224. Арк. 94.

53. Общеобразовательные учебные заведения [Электронный ресурс] / Винницкий городской совет. URL: [https:// translate.google. com.ua/ translate?hl=ru&sl=uk&u=http://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Education/Show Content.aspx%3FID%3D108&prev=search](https://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Education/ShowContent.aspx%3FID%3D108&prev=search)) (12.12.2016).

54. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про стан та роботу загальноосвітніх шкіл-інтернатів, дитячих будинків та інших інтернатних закладів. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 73. Спр. 2983. Арк. 163.

55. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Переписка с Министерством высшего и среднего специального образования УССР, облисполкомом, горкомом Компартии Украины по вопросам работы учебных заведений в городе, 10.01. – 12.12.1979. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 15. Спр. 840. Арк. 126.

56. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Протоколи засідання виконкому Вінницької міської Ради депутатів трудящих. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 9. Спр. 2859. Арк. 98.

57. Вінниця: Історичний нарис. Вінниця, 2007. 304 с.

58. Министерство просвещения УССР Хмельницкого областного отдела народного образования. Довідки, інформації та інші матеріали по організації гарячого харчування шкіл. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 3. Спр. 696. Арк. 80.

59. Министерство просвещения УССР Хмельницкого областного отдела народного образования. Інформації, довідки і інші матеріали по організації

гарячого харчування шкіл. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 3. Спр. 796. Арк. 53.

60. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали про підготовку кадрів, встановлення заробітної плати та інших питань по поліпшенню побуту по УРСР, 13.01.1970-19.02.1971. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 4669. Арк. 162.

61. Ніч Т. Становлення і розвиток освіти в селі Жабокрич Крижопільського району Вінницької області // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т; ред. М. Торчинський. Хмельницький: ХМЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 75–79.

62. Трємбіцький А. М., Галатир В. В. Чабанівка – село між ярами // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року): зб. матеріалів / Ін-т історії України НАН України [та ін.]; редкол.: Копилов С. А. [та ін.]. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. 715 с.

63. Бубновський М. Д. Півсторіччя Радянського Поділля. Львів: Каменяр, 1967. 70 с.

64. Міністерство просвєщення УССР Хмельницького обласного отдела народного образования. Приказы областного отдела народного образования. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908. Оп. 6. Спр. 32. Арк. 12.

65. Ядуха В. С. Хмельниччина: минуле, сьогодення, майбутнє / В. С. Ядуха [та ін.]. Хмельницький, 2012. 189 с.

66. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення: навч. посіб. / Хмельниц. ін-т бізнесу. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 156 с.

67. Народне господарство Української РСР у 1985 році: статистичний щорічник / відп. за вип. М. Т. Ковальчук. Київ: Техніка, 1986. 398 с.

68. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали з питань підготовки і використання кадрів, встановлення зарплати та інших питань по поліпшенню побуту в УРСР, 04.01.1965-24.01.1966. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 720. Арк. 59.

69. Войцехівський Ю. В. Інтелігенція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х років. Київ ; Бердянськ, 2004. С. 88.

70. Українська РСР у цифрах у 1985 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1988. 198 с.

71. Українська РСР в період наростання кризових явищ радянської системи (середина 60-х–початок 80-х рр.) [Електронний ресурс]. – URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3548> (17.02.2017).

72. Київський національний торговельно-економічний університет [Електронний ресурс]. URL: <http://www.knteu.kiev.ua/blog/read/?pid=1437&u> (17.11.2016).

73. Вінницький національний аграрний університет, 1982–2012: становлення і розвиток / [Л. П. Середа та ін. ; упоряд. О. І. Скоромна]. Вінниця: Консоль, 2012. 423 с.

74. Вінниччина в датах: хронолог. довід. / уклад. М. С. Шлеймович ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 2000. 112 с.

75. 90 років Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського / уклад. А. М. Подолинний, Б. В. Хоменко, Н. М. Шунда. Вінниця, 2002. 186 с.

76. Єсюнін С. Місто Хмельницький: погляд крізь роки [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 рр. URL: http://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=168 (19.02.2017).

77. Єсюнін С. М. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси / С. Єсюнін. [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: <http://www.khmelnysky.com/pdf/Esunin.pdf> (17.02.2017).

78. Баженов Л. В. Педагоги – головна опора краєзнавчого руху та регіональних досліджень на Поділлі-Хмельниччині (середина ХІХ–початок ХХІ ст.) [Електронний ресурс] // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. С. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_2013_23_40 (02.12.2016).

79. Подільський державний аграрно-технічний університет (ПДАТУ) [Електронний ресурс]. URL: <http://pdatu.edu.ua/characterization-of-pdatu/history.html> (04.05.2017).

80. Хмельницьке обласне управління статистики. Сводные и первичные отчеты высших и средних учебных заведений за 1976 – 77 учебный год. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 17. Спр. 88. Арк. 102.

81. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. «Об отделе народного образования исполнительного комитета районного Совета депутатов трудящихся». // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 17. Спр. 915. Арк. 206.

82. Могилів-Подільський медичний коледж. Історія. [Електронний ресурс]. URL: http://medcollege.mogpod.com/engine/index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=57 (10.09.2016).

83. Вінниччина в датах: хронолог. довід. / уклад. М. С. Шлеймович ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 2000. 112 с.

84. Куди піти вчитись. Середні спеціальні учбові заклади та профтехучилища області // Вінницька правда. 1972. 18 травня.

85. Поліщук А. С. Розвиток мережі освітніх установ на Вінниччині у середині 60–80-х рр. ХХ ст. // Часопис української історії / за ред. док. іст. наук, проф. А. П. Коцура. Київ, 2013. Вип. 27. С. 46–50.

86. Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2015 року: хронол. довід. / уклад.: О. Ю. Антонюк, Г. М. Авраменко. – URL: http://www.library.vn.ua/publications/2015/zpd_Vin2015.html (13.03.2017).

87. Українська радянська енциклопедія: Хмельницька область / ред. М. Бажан [УРЕ у 12 т.]. Київ, 1978. Т. 3. 532 с.

88. Історія коледжу. Чемеровецький медичний коледж [Електронний ресурс]. URL: <http://www.medchem.km.ua/index.php/zahalna-informatsiia/istoriia-koledzhu> (16.04.2017).

Розділ III

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ ТА ДОЗВІЛЛЯ

3.1 Становище в сфері забезпечення населення регіону закладами культури. Кадровий потенціал та специфіка роботи працівників культури.

Важливою сферою формування духовних підвалин суспільства, насамперед національної свідомості і самосвідомості народу, є культура. Культурно-освітня робота своїми різноманітними засобами, формами і методами здатна ефективно впливати на розум, думки і почуття людей й таким чином сприяти національній єдності і розв'язанню актуальних завдань суспільства. У 1960-1980-х рр. сфера культури, як і освіта та інші напрямки життя суспільства, була заідеологізована, а розвиток усієї системи культосвітніх закладів спрямовувався на утвердження в суспільстві комуністичної ідеології, що завдало великої шкоди українській національній культурі та національно-культурній самоідентичності українського народу.

Усе життя радянських людей проходило під жорстким компартійним контролем. Духовна сфера, як і матеріальне виробництво, спрямовувалися і контролювалися органами влади. Робота клубів і будинків культури, парків, бібліотек, кінотеатрів, театрів проводилася в руслі загальнопартійної виховної та ідеологічної діяльності [1, с. 313].

Період 1960–1980-х рр. представляє найбільший інтерес для розуміння культурної політики держави передусім на селі. Партія проголосила курс на побудову нового суспільства, що передбачав остаточне стирання класових відмінностей між робітничим класом і селянством, між селом і містом шляхом усунення не тільки соціально-економічних, зокрема побутових, а й культурних відмінностей. Радянська держава прагнула забезпечити пріоритетний розвиток села. «Треба було, насамперед, залучити широкі маси селянства до досягнень

науки, літератури, мистецтва», – писав у книзі «Україно наша радянська» Перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест [2, с. 24].

Як наслідок, у 60–80-х рр. ХХ ст. дев'ять з кожних десяти клубних новобудов в Україні припадали на сільську місцевість. Усього в українських селах за ті роки було введено в дію 11,3 тис. нових клубів і будинків культури на 3,1 млн місць. Завдання було таким: будинок культури або клуб мусять бути в кожному селі, якщо чисельність його жителів перевищує 300 чоловік. Якщо у 1960 р. не мали клубів 2050 таких сіл, то вже у 1970 р. – лише – 527. Проте загальна кількість сільських клубів і будинків культури за 1960–1985 рр. зменшилась з 24,8 до 21,5 тис., а з урахуванням міських будинків культури – з 28486 до 25772 установи (див. додаток Ж).

Якщо до початку 1960-х рр. кількість клубних установ на Вінниччині зростала, то упродовж першої половини 1960-х спостерігалася тенденція до їх зменшення, що було зумовлено, передусім, ліквідацією неперспективних сіл. З другої половини 1960-х рр. кількість клубних установ області постійно зростала невисокими темпами аж до середини 1980-х рр. Так, у 1965 р. була 1341 установа, у 1970 р. уже 1415, у 1975 р. – 1428, у 1980 р. – 1455 р., а у 1985 р. – 1482 установи. Це було більше, ніж на початку 1960-х рр. (див. додаток Е). З-поміж клубних закладів переважали сільські будинки культури. Наприклад, у 1965 р. працювало до 45 районних та 950 сільських будинків культури, 450 колгоспних клубів [3, арк. 38]. Загальноукраїнська тенденція характеризувалася зменшенням кількості клубних закладів по республіці до початку 1970-х рр., незначним їх зростанням упродовж 70-років і черговим зменшенням у першій половині 1980-х рр.

Що стосується сільських клубів Вінниччини, то найменша їх кількість також припадає на середину 1960-х рр., а упродовж другої половини 60-х років спостерігався черговий етап зростання їх чисельності. Загалом тут за 1966–1967 рр. було збудовано 280 палаців культури і клубів [4, с. 74]. Як наслідок, на початок 70-х років ХХ ст. за кількістю клубних установ область посідала одне з перших місць у республіці [5, с. 300].

У 1970-і рр. кількість сільських клубів фактично була незмінною, а упродовж першої половини 80-х років ХХ ст. скоротилася більш ніж на десять одиниць, досягнувши 1281 установи (див. додаток Ж).

Отже, на Вінниччині, на відміну від загальноукраїнської тенденції, кількість клубних установ у досліджуваній період зростала, насамперед, за рахунок будівництва нових міських районних будинків культури, а кількість сільських клубних установ, як і по всій Україні, скоротилася через ліквідацію неперспективних сіл. Проте це не означає, що в селах не будувалися будинки культури. Так, у 1972 р. на Вінниччині було збудовано 20 сільських клубів і будинків культури на 6700 місць, а 49 бібліотек переведено в нові приміщення [6, арк. 93]. Упродовж 1975 – 1980 рр. на Вінниччині було відкрито 13 нових клубних закладів та збудовано 20 нових приміщень [7, арк. 61].

Дещо інша ситуація була у Хмельницькій області. Найбільше клубних установ в області функціонувало на початку 1960-х – 1508, з них 1397 сільських. На середину 1960-х рр. їх загальна кількість, як і на Вінниччині, зменшилась до 1395 установ, з яких 1324 було сільських. З другої половини 60-х років і до початку 1980-рр. загальна чисельність клубних закладів культури області збільшилась до 1516 установ. Кількість сільських клубів зростала до середини 1970-х рр., досягнувши показника 1384 установи. На середину 1980-х рр. загальна кількість клубних установ області зменшилась до 1464 установ, з них 1298 – на селі (див. додаток Е). Отже, найбільше клубних установ в області функціонувало на початку 80-х років, а найменше – в середині 60-х років.

На той час клуби для подолян були основним місцем проведення дозвілля. Так, у звичайному подільському селі Зарічанка Чемеровецького району духовний оркестр мав у своєму репертуарі близько 100 класичних творів, а хлібороби виконували твори Чайковського і Брамса, Лисенка й Огінського. Колегією Міністерства культури оркестру було присвоєно почесне звання народного [8, с. 5].

Якщо до 1960-х рр. основною культурною новобудовою в сільській місцевості був клуб, то в наступні роки на його місце постає сільський

будинки культури. Як правило, останній будувався за типовим проектом, що передбачав приміщення для бібліотеки, роботи гуртків, читальний, концертний і кінозал. До середини 1975 р. будинки культури діяли на території кожної сільської ради [9, арк. 27].

Переважна більшість закладів культури була збудована на кошти радгоспів і колгоспів. Особливо показовою в цьому плані була друга половина 1960-х рр., коли за кошти колгоспів і радгоспів клубні установи будувалися у кожному перспективному селі. З цього приводу у грудні 1966 р. на сесії обласної Ради голова колгоспу «Україна» Ямпільського району Вінницької області С. Т. Трофімов зазначав: «Накреслені плани були грандіозні і для наших багатогалузевих господарств вони були цілком реальними» [10, арк. 155].

На Хмельниччині у 1966 р. в області було збудовано 65 нових клубів, а в наступному – ювілейному році – ще 79 клубів і будинків культури. Лише один колгосп «Україна» Городоцького району спорудив два будинки культури: у селах Лісоводи – на 800 місць і Кремінна – на 450 місць [11, с. 14]. З 1968 по 1975 роки у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області було збудовано 15 будинків культури і клубів [12].

Зміцнювалася й матеріальна база окремих сільських закладів культури. У багатьох з них були встановлені театральні крісла, магнітофони, радіоли, організовано більше 500 духових оркестрів. У 1965 р. із 1037 клубних закладів 1001 були забезпечені баянами і акордеонами, 699 мали музикальні інструменти. Також для культурно-освітніх установ області було придбано 150 баянів, 200 книжкових вітрин, 300 стелажів [13, арк. 89].

Однак, у тому ж 1965 р. було чимало приміщень, що перебували у занедбаному стані. Ремонт у них майже не проводився, інтер'єри не відповідали тогочасним вимогам, не завжди опалювалися. Сотні закладів культури на селі перебували у непристосованих приміщеннях: у колишніх церквах, куркульських або попівських хатах. Частина з них була в аварійному стані. Так, у 1965–1970 рр. чимало клубів Вінницької області працювало в тісних аварійних приміщеннях. Найбільше їх було в

Погребищенському, Козятинському районах. Серед них були клуби сіл Адамівки, Андрушівки, Бухнівки, Вишнівки, Довжка, Іванівки, Люлинців, Ліщинців. Вони взимку не опалювалися, значна їх частина не була радіофікована, гурткові кімнати використовувалися не за призначенням [14, с. 221]. На Хмельниччині 315 сільських клубів перебували у непристосованих приміщеннях [15, арк. 45].

Практично не було ремонтно-будівельних організацій, які б постійно обслуговували заклади культури, бібліотеки, музеї, музичні школи, тому в районах доводилося шукати будівельників. Нерідко ними виявлялися «шабашники», що дорого обходилося і тим, хто їх наймав, і тим, хто їм виплачував гроші. Такі ремонти затягувалися на тривалий час, як, наприклад, в с. Лозове Могилів-Подільського району, внаслідок чого жителі села були змушені звернутися з цього приводу в редакцію місцевої газети за допомогою: «Просимо вас допомогти нам... Зима – більше вільного часу, а провести його ніде». Це ж саме стосувалося і молоді села Слобідка Калинівського району. Протягом кількох років тут тривало будівництво клубу. У 1983 р. шефство над ремонтом клубних установ взяли комсомольські організації, які прагнули провести в належний стан приміщення культосвітніх установ і навколишніх територій [13, арк. 91].

Таку ситуацію із закладами культури О. П. Григоренко пояснює тим, що в радянському суспільстві всю увагу зосереджували на виробництві, а потреби людини не враховувалися [16, с. 238]. Навіть у 1970-і рр. особливо «дратувала» «верхи» посилена увага керівників господарств до соціальних питань розвитку села [17, с. 327].

Однією із основних проблем цього часу було кадрове забезпечення фахівців мережі клубних закладів на селі. З метою встановлення монопольного впливу на духовну сферу людей, держава штучно нарощувала значення ідеологічного сектора. Культпрацівники були основними провідниками політики партії, тому кадрове забезпечення стало одним з першочергових завдань влади. Гостро стояла і проблема формування матеріальної бази клубів.

Наприкінці 1960-х років лише 2 % завідуючих сільськими клубами в Україні мали загальну середню освіту, а на Поділлі цей відсоток був значно нижчий, внаслідок чого сільські школи стали перетворюватися у загальноосвітні середні навчальні заклади, згідно з рішенням партії [18, с. 88].

Проблема комплектування сільських закладів культури фахівцями не була розв'язана. Так, в середині 80-х років ХХ ст. 30 % директорів сільських будинків культури і завідуючих бібліотеками не мали будь-якої спеціальної освіти, а серед завідуючих сільськими клубами і керівників гуртків – більше половини. Серед сільських працівників фактично не було фахівців з вищою освітою. У 1965 р. вони становили 1–2%, а у 1986 – 4,5%. Крім того, з-поміж них далеко не всі мали вищу освіту відповідного профілю. Здебільшого займатися малопrestiжною на селі роботою доводилося «практикам» та нечисленним ентузіастам, на яких і начальство, і односельці дивилися як на «білих ворон» [19, с. 29].

У 1974 р. була прийнята постанова Міністерства сільського господарства УРСР, в якій наголошувалося на необхідності вжиття заходів щодо направлення на навчання до культурно-освітніх училищ за рахунок колгоспів 477 юнаків та дівчат. Тобто всі матеріальні витрати з навчання цих студентів покладалися на колгоспи. У кожній області колгоспи повинні були надавати стипендію певній кількості студентів. Відповідно до рознарядки по областях колгоспи Вінницької області мали надати стипендію 24 особам. Це показник вище середнього по Україні, адже у Львівській області – 38 студентам, у Київській – 28, у Одеській – 25. У Хмельницькій області колгоспи мали виплачувати стипендію 19 студентам. Цей показник нижче середнього, адже в Тернопільській області він становив 16, Рівенській – 15, Сумській – 14 [18, с. 74].

У 1980 рр., щоб розв'язати кадрову проблему, до роботи в культосвітніх закладах Вінниччини, крім 3000 платних працівників, було залучено близько 100 тисяч активістів [20, с. 4].

На Хмельниччині, де в кращі роки – кінець 1970-х – початок 1980-х рр. – діяв 1501 будинок культури (з них 408 сільських) і працювало понад 1820 працівників, лише 668 (36%) з них мали фахову підготовку. У районних

будинках культури працювали 40 методистів, 30 з яких мали відповідну освіту, і 20 інструкторів. Із 350 художніх керівників лише 146 (16,5%) пройшли відповідну підготовку, а із 865 завідуючих клубів фахівцями були 143 (16,5%). Багато клубних працівників не мали належних умов праці, оскільки 315 закладів знаходилися у непристосованих приміщеннях [21, арк. 31]. Проте усі клуби і бібліотеки колгоспів і радгоспів у Хмельницькій області були повністю укомплектовані спеціалістами культосвітньої роботи.

Серед причин плинності культосвітніх кадрів були: відсутність належних умов праці та зацікавленості у роботі культурних закладів у багатьох керівників колгоспів, радгоспів і сільських рад. Як наслідок, вони не створювали достатніх умов для життя і праці працівникам культури, а інколи ще й перешкоджали [22, с. 3]. У роботі влади з кадрового забезпечення культосвітньої роботи мали місце формалізм та інші упущення і недоліки, що призводили до відсутності чи незначної кількості працівників з вищою освітою [23, с. 3]. Тому непросто було запросити на роботу у сільський клуб чи бібліотеку дипломованих спеціалістів.

У 1978 р. у клуб, який входив до Журавлівської селищної ради, прислали завідуючого – випускника Тульчинського училища. «Приїхав він у Самгородок, а клубу немає, бо приміщення засипали зерном. Ходив той завідуючий зо три місяці по Журавлівці, «байдики бив», одержував заробітну плату, нарешті змудився і самовільно покинув село» [24, с. 2].

У 1980 р. випускниця Тетяна Примасюк – відмінниця клубного відділу – написала з с. Бджільної Теплицького району такого листа: «Керівники села зустріли непривітно. Навіть не допомогли квартиру підшукати, а коли звернулася з проханням до правління колгоспу виділити гроші на придбання реквізиту для сцени, там поскупились: самі, мовляв, лаштуйте всякі театральні забави, у нас на це коштів не питайте». Так у дівчини-спеціаліста відбили всіляку ініціативу. Опинившись без підтримки, вона залишила роботу. Довелося перейти в інший будинок культури [8, с. 4].

Водночас на Поділлі великого значення надавалося роботі навчальних закладів, що готували кадри для культосвітньої галузі, зокрема будинків

культури, клубів і бібліотек. На Вінниччині цим займалося єдине в області Тульчинське культосвітнє училище. Кожного року заклад готував для постійної роботи в селах області сто і більше спеціалістів, завдяки чому тимчасово вирішувалося кадрове питання [25, с. 5].

На Хмельниччині провідним центром підготовки фахівців для закладів культури було Кам'янець-Подільське училище культури (КПУК). Щорічно тут навчалось 600 студентів на денній і 220 – на заочній формах навчання. На базі неповної та середньої освіти учні оволодівали спеціальностями режисера, хореографа, керівника студії декоративно-прикладного мистецтва, оркестр народних і духовних інструментів, бібліотекаря [26, арк. 10]. Крім того, кадри для цієї галузі області готувало Хмельницьке музичне училище [27, арк. 3].

Підготовкою та перепідготовкою працівників культури займалися обласні місячні курси та Республіканський інститут підвищеної кваліфікації.

Усвідомлюючи складність кадрової проблеми як на Поділлі, так і в інших регіонах республіки, Міністерство культури УРСР розробило цільові програми «Кадри» і «Резерв», які передбачали поступове вирішення питань підбору, виховання і розстановки кадрів культосвітніх закладів [28, с. 88].

Як наслідок, щороку збільшувався контингент студентів і учнів в інститутах і культосвітніх училищах, які вступали на навчання за цільовим, тобто позаконкурсним прийомом із сільської місцевості, за умови, що після отримання диплома вони повернуться працювати за місцем призначення. Робилися спроби, хоча й невдалі, контролювати працевлаштування випускників згідно з цільовим направленням [29, арк. 219]. Була поширена практика направлення колгоспних і радгоспних стипендіатів. Керівники більшості господарств Тульчинського району Вінницької області укладали договори з багатьма учнями і студентами навчальних закладів культури. Колгоспи і радгоспи доплачували їм до основної стипендії по 10-25 крб. (в залежності від успішності) в обмін на згоду працевлаштуватися в їх клубах і бібліотеках. Крім того, здійснювалися прийоми на навчання за путівками комсомольських органів [2, с. 27].

Це дозволяло тимчасово долати кадрове питання у культосвітній сфері, адже після закінчення навчання такі випускники були зобов'язані повернутися працювати на місця цільового призначення. Однак ані адміністративні заходи, ані матеріальні форми заохочення не дали бажаних результатів. Більшість випускників культосвітніх училищ, не говорячи про випускників вузів, не хотіли працювати на селі. Вони або не доїжджали до місця призначення, або під різними приводами покидали його при першій нагоді [2, с. 28]. Як наслідок, місто не допомагало селу подолати його культурне відставання, а черпало звідти таланти. Серед них народні артисти України – вихідці з Хмельницької області: О. І. Баситюк з с. Поляни, М. В. Гнатюк – з с. Волинці, В. І. Зінкевич – з с. Васьківці, Н. М. Матвієнко – з с. Неделище [2, с. 29].

Культпрацівники залишали село й через низький рівень благоустрою багатьох сіл та викладання в сільських школах, де навчалися їхні діти. Цьому також сприяло вузьке коло спілкування, сільський побут, обмежені можливості для професійного росту, тобто уся система сільського буття, й зокрема матеріальне становище працівників культури. Так, у 1960-і роки заробітна плата в закладах культури дорівнювала 44,9 крб. Робітник радгоспів отримував 53,1 крб., а колгоспники – 24,3 крб., але, крім грошей, додатково одержували натуроплату і мали дохід з особистого підсобного господарства. У 1960–1980-х рр. зарплата у культпрацівників додатково зросла, але в порівнянні з працівниками сільського господарства ставала з кожним роком меншою. Така несправедливість викликала у них невдоволення [30, с. 36].

Отож продуктивність роботи сільських культосвітніх закладів не могла бути належно організована через високу плінність кадрів. Остання пояснювалась низькою заробітною платою, відсутністю умов для праці. Частими були випадки, коли працівників культури замість основної роботи посилали приймати картоплю, збирати держстраховку, писати протоколи тощо. Тенденції у розвитку просвітницької роботи керівників цих закладів полягала в основному у збереженні ідеологічних цінностей комуністичної стратегії управління державою. Специфіка роботи працівників культури полягала у

формуванні світогляду їх односельчан за рахунок навіювання ідей соціалізму, що докорінно знижувало збереження українських народних традицій.

Зазначимо, що важливе значення в системі «влада і культура» надавалось ідеологічній підготовці культосвітніх працівників, зокрема формуванню у них марксистсько-ленінської ідеології, використанню ними в роботі компартійних документів (рішень партійних органів) та здійсненню взаємозв'язку між культосвітньою роботою і щоденною практикою ідеологічного впливу на свідомість людей. Виходячи із такої парадигми, органи влади тримали культосвітніх працівників під постійним контролем, у них вбачали активних помічників партійних організацій в ідеологічній роботі й комуністичному вихованні громадян [31, с. 228].

З огляду на це, навчальний процес Кам'янець-Подільського і Тульчинського культосвітніх училищ був перевантажений суспільно-політичними дисциплінами (історія КПРС, суспільствознавство тощо). А в інститутах культури, куди вступали випускники зазначених та інших середніх навчальних закладів, вивчали історію КПРС, марксистсько-ленінську філософію, політекономію, науковий комунізм, науковий атеїзм тощо [32, арк. 27].

КПРС проводила курс на поступове збільшення в своїх лавах представників зазначеної категорії працівників. Як наслідок, на середину 1980-х рр. в закладах культури працювали 34 тис. комуністів і комсомольців. Практикувалося включення клубних працівників до номенклатури міськкомів і райкомів Компартії. Чимало із них обиралися депутатами місцевих рад, що підвищувало їх відповідальність за доручену роботу, різко зменшувало плинність кадрів, сприяло росту їх громадської і професійної активності [33, арк. 51].

У 1968 р. у спільній постанові колегії Міністерства культури СРСР, редколегії газети «Правда», секретаріату ЦК ВЛКСМ про проведення II Всесоюзної переклички сільських клубів вказувалося, що «клубні працівники повинні «максимально використовувати увесь арсенал форм і методів роботи для поглиблення пропаганди серед населення теоретичної ленінської спадщини; переконливо розкривати авангардну роль КПРС на всіх етапах

історичного розвитку СРСР; пропагувати й запроваджувати в життя рішення партійних з'їздів і пленумів ЦК КПРС і т.п.». Але нічого не говорилося про розвиток ними культури і духовності [34, арк. 24].

Більше того, працівники культури несли відповідальність за ідеологічне забезпечення виконання економічних завдань – вони мали боротися за врожайність і продуктивність тваринництва (60-ті рр.), за ефективність виробництва і якість продукції (у 70-і рр.), за виконання продовольчої програми СРСР (у 80-і рр.) тощо. Отже партійним керівництвом культура розглядалася не як сфера духовного життя народу, а лише як одна з продуктивних сил суспільства, поряд з технікою і наукою. Відповідним чином підбиралися форми клубної роботи: зустрічі з ветеранами партії, ленінські читання, обговорення рішень партійних з'їздів і книжок Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва «Цілина», «Малая земля», «Відродження» тощо [35, арк. 9].

Ідеологізація культосвітньої роботи систематично заохочувалася державою. Міністерство культури УРСР преміювало іменними годинниками велику групу культосвітніх працівників, серед яких шість – з Хмельниччини за сумлінну роботу з пропаганди і роз'ясненню рішень і матеріалів XXII з'їзду КПРС і XXII з'їзду КП України по мобілізації трудящих на виконання завдань, поставлених з'їздами [28, с. 89].

Частина культпрацівників, зокрема тих, хто отримав вищу освіту, були в культурі випадковими людьми, які нівелювали національно-культурні традиції свого народу. Передусім вони були «ідеологічними бійцями партії» [2, с. 29].

Як наслідок, діяльність закладів культури, зокрема й сільських, була підпорядкована пропагандистським кампаніям і акціям, пов'язаним із з'їздами КПРС та святкуванням знаменних дат країни. Так, у 1970-х роках, крім пропаганди партійних рішень і комуністичних догм, ідеологізація культурно-освітньої роботи набрала широких масштабів у зв'язку з підготовкою та відзначенням 110-річниці від дня народження В. Леніна (1970 і 1980 рр.), ювілеїв Жовтневої революції (1967, 1977 р.), 50 і 60-річчя утворення СРСР (1972, 1982 рр.). На честь названих дат організовувалося проведення фестивалів народної

творчості, оглядів-конкурсів народної самодіяльності, бібліотечної справи, образотворчого мистецтва тощо. Водночас переслідувалося вільнодумство, шельмувалися «дисиденти», «шароварщина», «архаїка» [36, с. 34].

На період 1981–1985 рр. було узгоджене планування щодо підвищення культурного рівня населення, яке полягало у формуванні ідейно-політичних якостей, всебічному розвитку особистості. З цією метою, відповідно до Постанови № 687 бюро Вінницького обкому Компартії України від 28 грудня 1981 р. «Про план соціального розвитку сіл і сільських колективів області» пропонувалося: широко пропагувати серед населення у формі лекцій, бесід, політінформацій, атеїстичні навіювання; перетворити заклади культури в сучасні центри масово-політичної і культурно-просвітницької роботи на селі, продовжити роботу щодо створення культурних комплексів і централізованих клубних систем; забезпечити подальший розвиток самодіяльної художньої творчості, збільшити число гуртків (колективів з 1381 до 20 тис., з учасниками до 356,7 тис. чоловік); покращити роботу бібліотек, відкрити додатково 15 установ, збільшити книжковий фонд [37, арк. 42].

Державно-партійний ідеологічний диктат і жорстока цензура культурно-освітньої роботи були спрямовані на подолання націоналістичної психології, розмивання релігійних, духовно-культурних витоків народу [38, с. 7].

Заідеологізованість роботи культпрацівників негативно позначалася і на методах та формах їх діяльності, яким часто бракувало змістовності й різноманітності, щоб зацікавити й бути відповідними настроям і запитам людей. Як наслідок, чимало закладів культури не стали улюбленим місцем проведення дозвілля для громадян [39, с. 7]. Часто працівники культури недостатньо застосовували різноманітні форми і методи роботи щодо проведення відпочинку людей, які б сприяли розвитку культурно-творчої діяльності мас [40, с. 3].

З кінця 1960-х рр. однією із складових роботи клубних установ було створення агітбригад, виступи яких були чимось середнім між концертами художньої самодіяльності й озвученим плакатом. [41, с. 4]. Поширеними були

трудові рапорти і творчі звіти колективів міст, районів, областей, а також міські, районні та обласні фестивалі самодіяльного мистецтва [10, арк. 267].

Таким чином, якщо загальноукраїнська тенденція характеризувалася зменшенням кількості клубних закладів по республіці до початку 1970-х рр., незначним їх зростанням упродовж 70-років і черговим зменшенням у першій половині 1980-х рр., то на Вінниччині упродовж 1965–1985 рр., а на Хмельниччині до початку 1980-х рр. кількість клубних установ постійно зростала невисокими темпами. На початку 70-х років ХХ ст. за їх кількістю Вінницька область посідала одне з перших місць у республіці.

З-поміж клубних закладів обох областей переважали сільські клуби і будинки культури, потім йшли районні, і найменше було міських. Щоправда, кількість сільських клубних установ, як і по всій Україні, на Вінниччині і Хмельниччині скорочувалася через ліквідацію неперспективних сіл.

З 1965 р. і майже до середини 1970-х рр. в обох областях зростання закладів культури відбувалося за рахунок перспективних сіл, де на кошти радгоспів і колгоспів будувалися не клуби, а сільські будинки культури (СБК) з приміщеннями для бібліотек, гуртків, читалень, кіно- і концертними залами. До середини 1975 р. СБК з міцною матеріальною базою діяли на території кожної сільської ради. У наступні роки зростання закладів культури регіону відбувалося уже за рахунок будівництва нових міських і районних будинків культури.

Водночас сотні закладів культури у селах Вінниччини і Хмельниччини перебували у непристосованих приміщеннях: у колишніх церквах, куркульських або попівських хатах або ж розміщувалися у тісних аварійних приміщеннях, що не опалювалися взимку, або не були радіофіковані тощо.

Низькі заробітна плата, рівень благоустрою багатьох сіл і викладання в сільських школах, вузьке коло спілкування, сільський побут, обмежені можливості для професійного росту й відсутність належних умови для праці, тобто уся система сільського буття, й зокрема матеріальне становище працівників культури, були чинниками, що спричинили брак та високу плинність працівників культури у селах регіону.

Ціла низка адміністративних і матеріальних заходів заохочення як з боку Міністерства культури УРСР і комсомолу, так і обласних, районних та місцевих органів влади дозволяла тимчасово долати кадрове питання у культосвітній сфері села. Як наслідок, сільські заклади культури були ледь на третину забезпечені фахівцями, продуктивність їх роботи не була належно організована, рівень культурного відставання села від міста поглиблювався.

Діяльність працівників культури носила ідеологічний характер, спрямований на формування у громадян соціалістичного світогляду та денаціоналізацію суспільної свідомості. Вона була підпорядкована пропагандистським кампаніям і акціям КПРС. Частина культпрацівників була в культурі випадковими людьми, але справжніми «ідеологічними бійцями партії». Все це сприяло нівелюванню та заважало збереженню національно-культурних традицій українського народу. Вінниччина і Хмельниччина як аграрно-індустріальні області стали прикладом краху радянської політики щодо усунення як соціально-економічних, так і культурних відмінностей між селом і містом.

3.2 Залучення населення Поділля до художньої самодіяльності й театрального мистецтва.

Однією з головних форм організації культурного життя, зокрема дозвілля, народних мас була художня самодіяльність. Це дозволяло багатьом працівникам культури використовувати народний фольклор і масово залучати до самодіяльності населення.

Численні фестивалі самодіяльного мистецтва хоч і проводилися на честь радянських свят, зокрема 50-річчя утворення СРСР, все ж сприяли кількісному та якісному зростанню творчих колективів регіону. Завдяки їм підвищувався рівень творчої майстерності аматорських мистецьких колективів Вінницької та Хмельницької областей [42, арк. 31].

Серед частини працівників сфери культури областей регіону було чимало творчих особистостей, які сприяли не тільки збереженню духовних і

культурних надбань народу, а й їх розвитку. Тому, крім 10,5 тис. лекцій, прочитаних в клубах і будинках культури області, упродовж 60-80 рр. ХХ ст., тисяч мітингів-реквіємів, хорових співів, проведених біля меморіалів Слави і пам'ятників, а також понад 3 тис. ідейно-тематичних вечорів, зустрічей із видатними людьми Вінницької області: письменниками, художниками, Героями Соціалістичної Праці, Героями Радянського Союзу – ефективними формами роботи культосвітніх закладів, згідно з народними традиціями, були: свята зустрічі Весни і проводи Зими, свята духовної музики, вулиць, квітів, фестивалів мистецтв, зокрема такого відомого в республіці як «Зорі над Бугом» [43, с. 6]. Чимало ідейно-тематичних вечорів було присвячено Т. Шевченку, І. Франку та Л. Українці.

Як наслідок, у другій половині 1960-х рр. близько 65 тис. людей брали участь в об'єднаних за інтересами гуртках, понад 120 тис. вінничан стали учасниками художньої самодіяльності. Їх об'єднували близько 8 тисяч колективів, з яких 23 одержали звання народних і заслужених. Такі колективи, як Тульчинська хорова капела ім. М. Д. Леонтовича, Іллінецький народний хор, Могилів-Подільський танцювальний ансамбль «Дністрове гроно», духовий оркестр с. Городківки Крижопільського району гідно представляли самодіяльне мистецтво Вінниччини на республіканському та всесоюзному фестивалях. Хорова капела Тульчинського районного будинку культури була відзначена Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР і побувала у багатьох містах країни. Не лише самодіяльні, а й професійні колективи і виконавці співали пісні вінницьких композиторів Р. А. Скалецького, Я. В. Поляхівського, В. П. Папаїки, Р. Ц. Мархлевського [4, с. 68].

У 1965–1985 рр. на Вінниччині з'являється низка відомих не тільки в області та регіоні, а й в Україні творчих любительських колективів, які удостоїлися звання народних. Так, у шістдесятих роках ХХ ст. при Тернівському СБК як молодіжна буряківнича ланка колгоспу «Україна» був створений фольклорний колектив на чолі з двадцятирічною ланковою – Ольгою Десяк. Саме тоді, за високі показники в роботі, Ольга Федорівна

була удостоєна звання Герой Соціалістичної Праці, а колектив розпочав свою творчу діяльність [44, арк. 67].

Крім того, тільки у 1965 р. були створені: народний аматорський чоловічий фольклорний ансамбль «Рівненські козаки» Рівненського СБК Мурованокуриловецького району та фольклорно-етнографічний ансамбль «Берегиня» Івашківського СБК Шаргородського району [44, арк. 68]. У 1970 р. започатковано фольклорно-етнографічний ансамбль «Русава» с. Стіна Томашпільського району [44, арк. 73].

У 1972 р. виникли: ансамбль народних інструментів «Дивограй» Козятинської школи мистецтв і народний аматорський оркестр народних інструментів Ямпільської дитячої музичної школи (ДМШ). У 1977 р. створено аматорський оркестр народних інструментів «Барвінок» Гонтівського сільського будинку культури (СБК) [45].

У 1978 р. з ініціативи Любові Підвасецької був створений народний аматорський фольклорно-етнографічний ансамбль «Животоки» Ярмолинецького СБК Гайсинського району. Щоправда, значних успіхів ансамбль досяг у другій половині 1980 рр. [45].

У 1980 р. розпочали свою діяльність: ансамбль «Троїстих музик» Тростянецького РБК, аматорський фольклорно-етнографічний ансамбль «Веселка» Талалаївського СБК Погребищенського р-ну; фольклорний ансамбль «Дармограй» («Щедрик») (Вінниця) та фольклорний ансамбль «Джерело» Лозівського СБК Чернівецького району. У 1982 р. розпочав свою творчу діяльність ансамбль народних інструментів Немирівського районного будинку культури (РБК), а в березні 1985 р. виник народний аматорський фольклорно-етнографічний ансамбль «Кумасі» Чагівського СБК Оратівського району Вінницької області. Його організатором і керівником була Лідія Миколаївна Кудренко [46].

У 1969 р. при Козятинському районному будинку культури був організований аматорський танцювальний колектив «Зорянка», який удостоєний звання народного [47, с. 56].

Незважаючи на ідеологізацію культурної роботи, 1960-і роки стали розквітом народних свят та обрядів і на Хмельниччині. Цьому сприяли культосвітні установи області, які були центрами розвитку самодіяльної творчості народних мас. Лідером у цій сфері був Хмельницький обласний будинок народної творчості (ОБНТ). Його керівники були ініціаторами, авторами, режисерами-постановниками й організаторами проведення багатьох обласних народних свят, як «Зелена неділя» – с. Мануїльське Теофіпольського району; «Обжинки» – с. Велика Бубнівка Волочиського району, «На Івана, на Купала» – с. Михайлівка Дунаєвського району тощо [48, с. 85].

У цей період в області створюються громадські університети культури, в роботі яких активну участь брали працівники ОБНТ та районних БК. Велику популярність здобув перший колгоспний університет самодіяльного мистецтва, створений в с. Водички Черноострівського району. Університет мав три відділи: театральний, образотворчого мистецтва та музичний із класами духових та народних інструментів, фортепіано, сольного співу [49, с. 36].

У Теофіполі, Славуті, Дунаївцях працювали пересувні клуби передового досвіду, агітбригади. Були створені агітпоїзди (Дунаївці, Шепетівка) [50, с. 97].

У 1960-х р. відбувся другий обласний фестиваль молоді під девізом «Пісня і труд – поруч ідуть». Відкриттям фестивалю був виступ зведеного хору, в якому співало понад 2 тис. учасників художньої самодіяльності. Переможцем фестивалю став народний самодіяльний театр Славутського РБК, з п'єсою Б. Лавренюва «Разлом», який потім успішно виступив в м. Києві [51, с. 2].

У 1966-1967 рр. започатковано проведення Республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, який розпочав свою ходу у с. Баламутівка Ярмолинецького району. Далі естафету прийняли творчі колективи с. Юхимівці Волочиського, с. Маків Дунаєвського, с. Лісоводи Городоцького районів [52, с. 186].

У 1967 р. в обласному фестивалі самодіяльного мистецтва брали участь 112 тис. осіб. У період підготовки до фестивалю було створено 782 нових

колективи, а кількість учасників гуртків зросло на 21 тис. чоловік. Поліпились репертуар і виконавча майстерність самодіяльних митців [53, с. 2].

У 1970 р. нараховувалося 1435 клубних установ, в яких працювало 10 тис. художніх самодіяльних колективів, котрі об'єднували 138 тис. любителів співу, художнього слова та інших. 400 колективів художньої самодіяльності відзначено за високу виконавську майстерність на республіканських конкурсах [52, с. 187].

У 1975 р. на Хмельниччині відзначали свято «колгоспних обжинків», яке було проведене влітку в с. Нігин Кам'янець-Подільського району. Пізніше його святкували майже в кожному селі області. Широку популярність здобували свята: День механізатора, «Майстер – золоті руки», «Серпа і молота», Свято села та інші [27, арк. 4].

У полі зору працівників культури були проблеми розвитку національної художньої культури народної творчості, свят, традицій. Вони систематично записували твори усної поетичної народної творчості, збирали і популяризували фольклорні твори, випускали збірки місцевих композиторів [54, с. 8].

У вересні 1975 р. в обласному центрі з ініціативи ОБНТ відбулося перше свято подільської пісні, музики та танцю. У ньому брала участь рекордна кількість учасників: 15 фольклорно-етнографічних та 10 сімейних ансамблів, 10 народних хорів, 10 танцювальних колективів, 10 духових оркестрів та 8 оркестрів народних інструментів, 15 хорів-ланок, 15 троїстих музик, 5 ВІА і 5 ансамблів бандуристів з усієї області. На святі була влаштована перша обласна виставка подільського рушника. Урочисто вшанувалися подільські автори, фольклористи, збирачі подільського мистецтва, кращі вишивальниці аматори [55, с. 173]. На кінець 70-х років в області діяло 115 хорів, 1050 оркестрів, 1159 танцювальних колективів тощо [56, арк. 17].

Значний вплив на розвиток аматорського мистецтва краю сприяв Всесоюзний фестиваль на Хмельниччині, який проходив у вісімдесятих роках. Зміцніла матеріальна база закладів культури, зросла масовість учасників художньої самодіяльності, підвищилась їх виконавська майстерність, багатшими за жанрами і змістом став репертуар аматорських колективів.

Тисячі самодіяльних митців із різних областей України збиралися на «Подільські візерунки», обласне свято фольклору, етнографії, гумору та сатири. Проводилися обласні фольклорні свята: «На Івана, на Купала», в якому брали участь з автентичними програмами фольклорні колективи Хмельницької та Тернопільської областей; свято козацької слави «Козацькому роду нема переводу», приурочене 500-річчю українського козацтва. Культурно-розважальна програма включала зустрічі з письменниками, сцени із козацького життя, козацькі пісні, танці. Глядачі мали можливість спостерігати театралізовані дійства – «Кінна хода Б. Хмельницького», спеціальна програма «Козацькі забави», вернісажі робіт професійних та самодіяльних майстрів прикладного мистецтва; міжнародне фольклорне свято «Слов'янське коло». В рамках «Слов'янського кола» пройшла науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ». У ході свята відбулося свято гумору, була відкрита хорова школа в м. Кам'янці-Подільському. У містечку народного мистецтва та ремесел працювало близько 100 народних умільців з усієї України [57, арк. 89].

Значними подіями у культурному житті області першої половини 1980-х рр. стали фестивалі, конкурси, концерти: всеукраїнський фестиваль «Молодість», 1983 р., обласний фольклорний фестиваль «Подільські вечорниці», 1983-1988рр, «Свято на стадіоні до 925-річчя міста Кам'янця-Подільського», 1984 р. [52, с. 187].

На середину та другу половину 1960-х рр. припадає виникнення таких творчих колективів Хмельницької області як народна аматорська хор-ланка с. Летави Чемеровецького району, народний аматорський духовий оркестр с. Шибено Теофіпольського району. У 1965 р. створено Старокостянтинівський районний муніципальний фольклорний ансамбль ім. Володимира Ножки [58], а в 1969 р. – народний аматорський фольклорно-етнографічний ансамбль «Берегиня» села Біла Чемеровецького району [52, с. 187]. На кінець 1960-х – 1970-і роки припадає розквіт аматорського

ансамблю танцю «Кам'янчанка» м. Кам'янець-Подільського, якому у 1967 р. присвоєно звання «Народного аматорського» [59, арк. 4].

1960-і рр. характерні появою кращих пісенних та поетичних зразків народної творчості. У 1967 р. при Ярмолинецькому районному будинку культури з ініціативи видатного композитора і етнографа П. Широкого було засновано фольклорно-етнографічний ансамбль «Кудрявчик» та вокальний ансамбль «Ярмолинчанка». Основу їх репертуару склали народні пісні, подільський фольклор і мелос [60, с. 53].

9 грудня 1977 р. з нагоди відзначення 100-річчя з дня народження зачинателя української хорової музики Миколи Леонтовича був створений аматорський хоровий колектив «Мелос» при Волочиському районному будинку культури. У 1980 р. за активну концертну діяльність та пропаганду кращих зразкових творів хорової творчості аматорському хору «Мелос» було присвоєно почесне звання «Народна самодіяльна академічна капела» [61, с. 14].

На середину 1980-х рр. у Хмельницькій області при культурно-освітніх закладах діяло понад 11,5 тис. колективів художньої самодіяльності, в яких брали участь близько 174 тис. аматорів. Це означає, що на тисячу населення області, яке становило 1527 тис. жителів, припадало 114 учасників художньої самодіяльності. Сорока чотирьом аматорським колективам присвоєно звання народних. Серед них декілька в обласному центрі – народний ансамбль танцю «Веселка», народний фольклорно-етнографічний ансамбль танцю «Поділля», народні ансамблі танцю: «Юність Поділля» і «Радість», народний ансамбль пісні і танцю «Світанок», народний хор вчителів, народна капела бандуристів [62, с. 152].

У 1965 р. на кожну тисячу населення України було 45 учасників художньої самодіяльності, а на Вінниччині, за нашими підрахунками, – 61 учасник. У 1971 р. середня кількість учасників художньої самодіяльності становила 89 осіб на тисячу населення республіки, а на Хмельниччині, за нашими підрахунками, 85. У 1986 р. по Україні цей показник досяг 128 осіб на тисячу населення, а на Хмельниччині – 114. Звичайно, ці дані далеко не точні, адже для періоду так званого «застою» в СРСР були характерні

приписки і завищені показники виконання роботи на всіх рівнях і сферах життєдіяльності [63, с. 8].

Сільські жителі регіону успішно розвивали театральне мистецтво. Так, великою популярністю користувався Гайсинський самодіяльний театральний колектив у Вінницькій області, який за роки своєї творчості продемонстрував 1500 спектаклів для земляків, а також для глядачів Черкащини і Кіровоградщини. З успіхом театральний колектив виступав і на професійних сценах у Вінниці та Києві. Творчість артистів Гайсинського народного драматичного театру не раз відзначалась авторитетними журі на різних оглядах-конкурсах, на республіканських і всесоюзних фестивалях. У 1981-му самодіяльний театр удостоївся Грамоти Президії ВР УРСР [64, с. 3].

Дипломи, медалі лауреатів на фестивалях одержували беззмінний режисер народного театру М. Пекар, актори-любители І. Махнюк, Т. Галузинська, С. Білоконський, В. Топольник, В. Мельничук та інші [64, с.4].

На Хмельниччині у селах Чабанівка і Грушка Кам'янець-Подільського району режисери-аматори В. Ромарнюк, І. Трофанчук також створили народні театри. Так, театр Грушківського СБК був відкритий в 1966 р., а в 1973 р. колективу було присвоєно звання «Народний» [12].

У листопаді 1983 р. у селі Чабанівка Кам'янець-Подільського району місцевим дослідником-краєзнавцем і художником В. Ромарнюком був створений самодіяльний театр. Його акторами були М. Лиськова, В. Пруняк, М. Сашурін, А. Лісовий, Л. Лісова, В. Мельник та інші. У березні 1991 р. театр отримав почесне звання «Народний» [65].

У 1981 р. учні Новодеревенської середньої школи Липецького району. Вінницької області створили перший сільський народний театр юного глядача радгоспу «Червоний колос». Його директором була восьмикласниця Валя Володченкова, а заступником директора театру – Мишка Волкова. Перший збір трупи відбувся в грудні 1981 р., а першою п'єсою театру став «Бойкот» В. Железнікова, що розповідає про життя їх ровесників. Першими глядачами цього спектаклю стали всі односельці [66, с. 7].

Водночас для переважної більшості жителів Подільського регіону, за винятком жителів обласних центрів, як і для більшості населення України, можливість відвідати професійний театр було рідкісним явищем [67, арк. 27].

Щоправда, обласні театральні колективи Вінниці і Хмельницького гастролювали й по районах своїх областей, створюючи своїм приїздом справжні свята для працівників сільського господарства. Наприклад, у 1962 р. у районах Хмельниччини обласний музично-драматичний театр ім. Г. І. Петровського показав 267 вистав, які дивилися близько 80 тис. осіб [68, с. 167]. У наступні роки кількість вистав, показаних в селах, і кількість їх глядачів збільшилася [69, арк. 8].

Сільський глядач із цікавістю сприймав спектаклі обласних театрів, а потім обговорював їх і навіть обмінювався думками з акторами театру, які прислухалися до зауважень і побажань глядачів. Особливо великим успіхом у сільського глядача користувалися спектаклі на сучасні на той час теми: «Бережи мою таємницю», «Фараони», «Весь світ, і навіть більше», «Корчагінці» [69, арк. 9].

Проте тематичний репертуар театральних колективів жорстко регламентувалася політикою партії. Для кожного театального сезону були обов'язкові постановки так званого «червоного календаря». Основним ідеологічним подіям в житті країни присвячувалися вистави відповідної тематики. Вони були в центрі уваги численних фестивалів, переглядів, творчих звітів, що неминуче робило їх офіційним ідейно-естетичним камертоном театального процесу [70, арк. 2].

Творчі колективи професійних театрів, зокрема імені Г. І. Петровського, надавали допомогу сільській самодіяльності. Так, наприклад, режисери театру імені Г. І. Петровського, Д. С. Чайковський і А. Г. Кац неодноразово виїжджали до Славутського і Красилівського районів, де ділилися досвідом і знаннями з місцевими драматичними самодіяльними колективами, сприяли проведенню фестивалю самодіяльного мистецтва (1970 р.), здійснювали режисуру зведених концертів в обласному центрі. Завдяки цьому самодіяльні театри бралися також за складні багатопланові п'єси і грали їх на професійному рівні, що знаменувало розквіт народного мистецтва [71, арк. 2]. Окремі з них брали участь у

республіканських театральних фестивалів, виступали у Києві (1967 р.), отримували нагороди і звання народних [71, арк. 3].

Режисери Хмельницького обласного музично-драматичного театру імені Петровського Іван Задорожний, Микола Пекар і Григорій Кондратович віднайшли творчі можливості своїх колективів, реалізували талант акторів, завдяки чому вистави театру викликали інтерес у глядачів [72, арк. 3].

На 1973 р. в обласному музично-драматичному і ляльковому театрах м. Вінниці, у філармонії та інших мистецьких закладах трудилося чимало талановитих майстрів сцени, пісні і музики, художнього слова. Серед них – головний режисер обласного музично-драматичного театру м. Вінниці, народний артист УРСР Ф. Верещагін, заслужені артисти і діячі мистецтва А. Овчаренко, В. Сироватко, Г. Тищенко, І. Тарапата, Д. Немченко, М. Оніщенко, В. Матковський, К. Норець, М. Грищенко, В. Кривенко, сестри Віра і Лілія Ткачук та інші. Разом із своїми колективами гідно представляли місто і область [73, арк. 274].

У 1977 р. керівництво театру ім. Г. І. Петровського приділяло велику увагу професійній майстерності творчих робітників і особливо молоді, яка поповнювала труп театру. З цією метою протягом року регулярно проводилися заняття з вокалу, сценічного руху, сценічного мовлення, акторського мистецтва акторства. Керівниками занять були молоді спеціалісти: балетмайстер В. С. Гальмбьєвський – випускник Київського інституту культури ім. Корнійчука, педагог з вокалу – М. П. Гунько, режисери – Ю. Б. Старченко, З. І. Шеремета [74, арк. 21].

Для творчого складу і робітників цехів були прочитані лекції: «Творчість В. Шекспіра», «Історії постановок трагедії В. Шекспіра «Макбет»», «Сучасне театральне мистецтво Заходу» – В. М. Гінзбург, «Боротьба двох ідеологій на сучасному етапі» – заступник начальника обласного управління культури В. Л. Бичак та інші [75, арк. 3].

Проводилися зустрічі з творчими колективами Тернопільського і Вінницького театрів, а також з їх керівниками: народним артистом ССРСР Ф. Г. Верещагіним і заслуженим артистом УРСР П. І. Загребельним [73, арк. 275].

У 1965-1985-х рр. у Вінницькій області діяло два професійних державних театри – Вінницький обласний український академічний музично-драматичний театр ім. М. К. Садовського та Вінницький академічний обласний театр ляльок «Золотий ключик», а на Хмельниччині від 1960 р. до 1970 р. існував лише один професійний театр – Хмельницький обласний державний український музично-драматичний театр ім. Г. І. Петровського. У 1970 р. було створено професійний державний обласний ляльковий театр для дітей. Він відокремився від філармонії (включала також духовий оркестр, народний театр). У 1973 р. ляльковий театр переїхав в окрему будівлю [76].

Якщо на середину 1960-х років кількість театрів на Вінниччині майже відповідала середнім показникам по Україні – два-три театри на область, а Хмельниччина мала нижчі, ніж середні, показники, то на 1985 р. показники обох областей регіону щодо кількості державних професійних театрів були нижчими від середніх по Україні – три-чотири театри на область. Адже упродовж 1965-1985 рр. кількість театрів в Україні збільшилася з 61 до 89, зокрема дитячих та юного глядача – більш як удвічі (див. додаток 3).

Відвідування театрів жителями Поділля було різним в кожній області (див. додаток 3). На Вінниччині кількість глядачів театрів зростала щорічно до початку 1970-х рр., з середини 70-х і до початку 80-х рр. спостерігався спад, а на середину 1980-х рр. знову невелике зростання. Так, у 1965 р. у Вінницькій області кількість відвідувачів театрів становила 347800 чол., у 1970 р. – 450000, а в 1985 р. – 395200 чол. На Хмельниччині упродовж усього періоду дослідження кількість відвідувачів театрів постійно зростала (див. додаток 3). Так, у 1965 р. їх кількість становила всього 225000 осіб, у 1975 р. – 316400 осіб, а у 1985 р. – 423000 осіб (див. додаток 3). У 60-і –70-і рр. ХХ ст. відвідувачів театрів на Вінниччині було більше ніж у Хмельницькій області, незважаючи на меншу кількість населення області й обласного центру. Це говорить про те, що

хмельничани частіше відвідували театри, віддаючи їм перевагу як способу проведення дозвілля, на відміну від вінничан.

Отже, незважаючи на заідеологізованість культурної сфери в радянській Україні періоду 1965–1985 рр., підготовку в культосвітніх навчальних закладах республіки і Поділля, насамперед, ідеологічних працівників, переважна їх частина, ставши фахівцями, зберігала тісний зв'язок із традиціями і культурою свого народу. Завдяки цьому на Поділлі не тільки зберігалися традиційні народні свята, а й організовувалися й ставали традиційними нові міські, районні, обласні і республіканські фестивалі самодіяльного мистецтва, зокрема, «Подільські візерунки» і «Зорі над Бугом». Це сприяло залученню частини населення до художньої самодіяльності, створенню в регіоні чималої кількості самодіяльних колективів, десятки з яких отримали звання народних.

Активізувалося самодіяльне мистецтво: пересувні клуби передового досвіду, агітбригади, агітпоїзди, які поряд з ідеологічною роботою сприяли відродженню, збереженню, розвитку і поширенню культурних традицій народу серед підростаючого покоління регіону. Завдяки цьому на Поділлі як одному з етнографічних регіонів України була найкраще збережена українська традиційна культура.

Кількість учасників художньої самодіяльності в регіоні, як і в Україні загалом, зростала упродовж 1965–1985 рр. Але внаслідок процесів урбанізації, ліквідації неперспективних сіл, згодом русифікації і депопуляції, середній показник учасників художньої самодіяльності на тисячу жителів областей з вищого за середній по Україні став дещо меншим.

Жителі Поділля, за винятком міст Вінниці і Хмельницького, мали обмежені можливості щодо відвідування професійних театрів. Регіон за кількістю професійних театрів значно відставав від середніх показників по Україні, проте на Поділлі створювалися аматорські театральні колективи, деякі з них отримали звання народних.

3.3 Розбудова мережі кінотеатрів, театрів, музеїв і бібліотек у містах і селах, особливості їх відвідування сільським і міським населенням.

Упродовж 1965–1985-х рр. особливого значення набуло кіномистецтво. Керівництво держави використовувало його як найбільш масове й найважливіше з мистецтв для пропаганди радянського способу життя й ідейного виховання народу, передусім підростаючого покоління. Радянські творці кінематографії зображували у стрічках людей соціалістичного світогляду, «трударів, які будують комунізм». Водночас доходи від кіно становили одну із складових надходжень до державного бюджету. Ці чинники насамперед змушували партійні організації та місцеві ради сприяти розгортанню кіномережі. Так, згідно з рішенням № 161 виконкому Вінницької обласної Ради депутатів трудящих від 7 квітня 1967 р. «Про стан кінообслуговування населення та підсумки фінансово-господарської діяльності державної кіномережі області за 1966 р.», зазначалося, що в кіномережі області проводилася певна робота з кінообслуговування населення [77, арк. 245].

Головними відвідувачами кіно як у містах, так і в селах були діти. Про це говорить і місцева статистика. Так, у 1975 р. у населених пунктах Вінницької області – Ганнополі, Кришциницях, Торкові, Тиманівці – кожен школяр 42 рази відвідував кінофільми. Щоправда, у Тульчині міські школи, їх піонерські і комсомольські організації та вчителі мало використовували кіно як засіб виховання. Тематичні вечори часто проводили на низькому рівні, без участі педагогів і вожатих, не приділяли цьому уваги й керівники відділів народної освіти, райкомів комсомолу [78, арк. 257].

Однією з директив, що координували роботу у сфері кіномистецтва окресленого періоду, була Постанова ЦК КПРС від 2 грудня 1972 року «Про заходи з подальшого розвитку радянського кінематографу». Вона підкреслювала, що «багато кінематографів не використовують всього багатства художніх засобів для створення вражаючого образу нашого сучасника, який живе в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. На

екрані рідко з'являлися герої, які б приваблювали цілісністю характеру, людською принадністю, відданістю комуністичним ідеалам» [79, с. 5].

У 60-70-і роки ХХ ст. в обох областях Подільського регіону кількість кіномеханіків, як і кількість відвідувачів кіносеансів зростала [80, арк. 94]. Як і в Україні, на Поділлі найбільші темпи зростання кількості кіноустановок припадають на першу половину і середину 60-х років ХХ ст. Так, якщо у 1960 р. на Вінниччині було 968 кіноустановок, з них на селі – 910, то у 1965 р. – 1347, з них на селі – 1265. Тобто кількість кіноустановок зросла на 379 апаратів, більшість з яких – 355 з'явилася в селах і тільки 24 – в містах. Відповідно на цей час припадають і найбільші темпи зростання кількості глядачів – відвідувачів кіно. Якщо у 1960 р. кіно відвідали 27,1 млн. осіб, більшість з них 17,2 тис. в селах, то в 1965 р. кількість глядачів становила 36,4 тис. осіб, більшість з них – 24,7 тис. – також у селах (див. додаток І). Це найбільший показник відвідування кіносеансів за весь період дослідження як у містах, так і в селах. Адже в той час ще не набуло масового поширення телебачення. Водночас кількість сільських глядачів кіносеансів значно переважала міських, оскільки сільське населення на Поділлі переважало міське й, відповідно, більше було кіноустановок у селах, як і клубних закладів, в яких демонструвалися кінофільми.

З метою покращення кінообслуговування населення впродовж 1967–1970 рр. в 400 селах Вінниччини було встановлено нову кіноапаратуру, а в 200 селах – апаратуру для показу широкоекранних кінофільмів [81, арк. 72].

У другій половині 1960-х рр. динамічно розгортається мережа фільмотек у районних центрах Вінницької області. Так, якщо на 1966 р. фільмотеки функціонували у Вінниці, Бершаді, Гайсині, Козятині, Могилеві-Подільському та Тульчині, то впродовж 1967 р. вони з'явилися у Бару, Жмеринці, Погребищі та Хмільнику, в 1968 р. – Крижополі, Немирові, Тиврові та Ямполі, в 1969 р. – Іллінцях, Тростянці, Шаргороді, в 1970 р. – Калинівці та Липовці [82, арк. 62].

На Хмельниччині кількість кіноустановок і глядачів кіносеансів зростала високими темпами упродовж 1960-х рр. Проте найбільші темпи як в області, так і в Україні загалом спостерігалися в середині 1960-х років. У

другій половині 1960-х рр. темпи росту цих показників у Хмельницькій області значно випереджали аналогічні показники у Вінницькій області (див. додаток Й). Найбільша кількість кіноустановок на Поділлі, як і в Україні була зафіксована на початку 1970-х рр., потім чисельність їх зменшувалась незначними темпами.

У 1970-і роки кількість глядачів, що відвідували кіносеанси, почала різко зменшуватися як по Україні загалом, так і на Поділлі, незважаючи на те, що на цей період припадає найбільша кількість працюючих кіноустановок. Так, на Вінниччині у 1970 р. кіноустановок було уже 1466, з них в селах – 1358, тобто на 119 більше, порівняно з 1965 р. Це найбільший показник за весь період дослідження. Отже, зменшення кількості глядачів кіносеансів відбувалося в період збільшення кількості кіноустановок. Пояснюється це масовим поширенням телебачення, коли майже кожна сім'я купувала телевізор. Так, упродовж другої половини 1960-х рр. кількість відвідувачів кіносеансів на Вінниччині скоротилася на 2,7 млн осіб, тобто з 36,4 млн осіб до 33,7 млн осіб, тоді як кількість кіноустановок збільшилась на 119. Ще більше – на 4,6 млн осіб – скоротилася кількість відвідувачів кіносеансів у першій половині 1970-х рр. Цьому сприяло й зменшення кількості кіноустановок на 53 апарати. Але процес зменшення кількості відвідувачів кіно на Вінниччині і Хмельниччині більше стосувався жителів сіл. У містах їх кількість упродовж досліджуваного періоду зросла в середньому на 400 тисяч осіб це було пов'язано з процесом урбанізації і будівництвом нових кінотеатрів у містах, що були одним із улюблених місць проведення дозвілля громадянами.

Тільки наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. нові кінотеатри було збудовано у Вінниці, Барі, Бершаді, Гайсині, Козятині, Могилеві-Подільському [4, с. 71-72].

На середину 1960-х рр. жителі м. Хмельницького мали можливість відвідувати п'ять кінотеатрів. Найбільшим з них був кінотеатр ім. Чкалова, що розташований на вулиці Жовтня, в улюбленому місці відпочинку

хмельничан – парку імені Коцюбинського. Він побудований у 1940 р. і мав два зали: великий – широкоекранний, на 500 місць, і малий, на 250 місць, – для звичайного кінопоказу. У ньому розташоване просторе фойє, музична естрада, книжковий кіоск. У кінотеатрі періодично експонувалися виставки образотворчого мистецтва, влаштовувались зустрічі глядачів з провідними кіноакторами [83, с. 377].

На вулиці Щорса знаходився однозальний кінотеатр «Победа» на 450 місць, збудований у 1953 р. У Гречанах у січні 1962 р. було введено в експлуатацію широкоекранний кінотеатр «Восток» на 320 місць з просторим фойє, кімнатами для відпочинку. Кінотеатр «Мир» на 700 місць розміщений в будинку обласної філармонії. В міському парку ім. Франка працював літній широкоекранний кіномайданчик на 800 місць [83, с. 378].

Діяли також стаціонарні і пересувні кіноустановки в клубах цукрового і цегельно-черепичного заводів, а також заводу ковальсько-пресового устаткування та в Палаці піонерів [84, арк. 25]. У 1976 р. у мікрорайоні Заріччя відкрито кінотеатр «Сілістра», названий на честь болгарського міста-побратима [85].

Вінниця взагалі мала давні традиції кінопоказів в Україні. Тільки у 1970-ті рр. в обласному центрі працювали 22 кінотеатри і кіноустановки. Одним із перших у країні з широкоформатним екраном і стереофонічним обладнанням був кінотеатр на Соборній [86, с. 385].

У 1965 р. у Хмельницькій області кінотеатри відвідали 10,8 млн кіноглядачів у містах і 18,5 млн глядачів у селах, а в 1985 р. – 10,9 млн глядачів у містах і 17,2 млн глядачів у селах [87, арк. 17].

У Вінницькій області у 1965 р. 11,7 млн глядачів відвідали кіносеанси у містах. Це удвічі менше, ніж у селах (24,7 млн осіб), а в 1985 р. було 11,9 млн глядачів у містах і тільки 17,6 млн жителів сіл відвідали кіно. Тобто за період дослідження кількість глядачів міст зросла на 200 тис. осіб, а у селах зменшилася на 7,1 млн осіб [88, арк. 8].

Хоча сільських глядачів було більше, проте вони менше відвідували кіно, порівняно з жителями міст. Адже в селах фільми демонстрували всього кілька

разів на тиждень, здебільшого по вихідних днях, а в містах – щодня і в кількох кінотеатрах. Робочий день сільських жителів був тривалішим, до того ж вони мали ще й підсобне господарство. Як наслідок, у селах люди значно менше виділяли часу на таке дозвілля як кіно. Так, за 10 місяців 1966 р., у містах і селах Вінницької області було проведено 395 тисяч кіносеансів за участю 30 млн глядачів. Кожний житель області в середньому відвідував кіно 16,8 разів на рік, але в місті цей показник становив 25 разів, а на селі – 13,6 разів, тобто майже удвічі менше [77, арк. 208].

Темпи відвідування глядачами кіносеансів на Хмельниччині були значно меншими, ніж на Вінниччині, де в селах різке зменшення відвідувачів кіносеансів припадало на другу половину 1960-х рр., а на Хмельниччині – на першу половину 1970-х рр. Проте в обох областях Поділля це було пов'язано з процесом масового від'їзду сільських жителів до міст, ліквідацією неперспективних сіл і поширенням телебачення, особливо після закінчення будівництва Вінницької телевізійної ретрансляційної станції у 1963 р. Тоді жителі Поділля отримали можливість дивитися телепередачі з Москви, Києва та інших міст [89].

Упродовж 1975-1985 рр. кількість сільських кіноглядачів Вінниччини дещо зростала: від 17,2 млн осіб у 1970 р. до 17,6 млн осіб у 1985 р. [77, арк. 218]. На Хмельниччині цей процес мав певні відмінності, він фактично співпадав із загальноукраїнською тенденцією: падіння тривало упродовж 1970-х рр. (з 18,6 млн осіб до 16,8 млн осіб), а в першій половині 1980 р. спостерігався незначний ріст до 17,2 млн осіб (див. додаток Й). Пояснюється це процесом від'їзду сільських жителів до міст.

У селах кіно демонстрували в будинках культури і клубах, тому кількість кіноустановок залежала від кількості клубних закладів. Так, з середини 1960-х рр. кількість кіноустановок була близькою до кількості клубних закладів, але не дорівнювала їй, оскільки часто одну й ту ж здебільшого пересувну кіноустановку використовували для показу фільмів у кількох сільських клубах [90, с. 4].

Як і в селах, так і в містах глядачі віддавали перевагу перегляду найкращих творів радянської кінематографії, зокрема: «Державний злочинець», «Страчені на світанку», «Вірте мені, люди» та інші. У 1976 р. було проведене спеціальне анкетування, яке визначило, що найкращими фільмами того часу були: «Визволення», «Блокада», «Вони воювали за Батьківщину», «Пам'ятай ім'я своє», «Фронт без флангів», «А зорі тут тихі», «Як гартувалась сталь», «Дума про Ковпака» [91, с. 6].

У містах завдяки наявності кількох кінотеатрів глядачі могли обирати, який фільм дивитися. У селах домінувала інша тематика – агітаційні, патріотичні, романтичні фільми, демонстрація яких здебільшого залежала від кіномеханіків. Вони могли показати фільм, що надійшов у кімережу району, а могли замовити за бажанням глядачів. Наприклад, «Біле плаття», «Шкільний вальс», «Знахар», «Червона калина», «Сильні духом». Так, помічник кіномеханіка з смт. Турбова Липовецького району Вінницької області Т. Т. Шевченко згадує, що, демонструючи фільми, вони їздили по одних селах району в суботу і неділю, а в наступні дні – іншими селами. В останньому селі передавали фільми місцевим кіномеханікам. Рекламні плакати їм видавали в кінопрокаті, там же замовляли фільми, які приходили через декілька днів [91, с. 7].

У селах в обов'язки кіномеханіків входило також рекламування фільмів і продаж квитків. Так, Л. П. Воротила – кіномеханік з с. Кириївки Бершадського району – не просто демонстрував фільми, а й розповідав про них у школі і на фермі, пропагував їх мовою реклами, тематичних виставок і кіновікторин. Кіномеханік В. М. Пасічник з с. Кусиківці Літинського району до 40-річчя визволення України активно виступав з кінолекторіями «Люди безсмертного подвигу», «Війна народна, священна війна». Місцевий фактаж широко використовувався й у кінолекторії, присвячену втіленню в життя Продовольчої програми. А кінофестивалі «Казка», «Здрастуй, школо!» користувалися незмінним авторитетом у юних глядачів [53, с. 3].

Упродовж 1965–1985 рр. у кімережі Вінниччини було удосконалено рекламування та пропаганду кінофільмів. Так, на виробничому комбінаті обласного управління кінофікації було виготовлено 290 рекламних стендів, ще 150 знаходилися у виробництві. Виготовляли рекламні стенди на меблевих фабриках, у майстернях колгоспів, радгоспів та промкомбінатів. Усі рекламні матеріали відображали короткий зміст фільму. З метою пропаганди фільмів жителі передплачували журнали «Радянський екран», «Новини кіноекрану» та газету «Культура та життя» [81, арк. 42].

Позитивним у діяльності кінотеатрів м. Вінниці: ім. Коцюбинського, «Росія», «Вишенька», «Родина», «Дружба» було залучення до співпраці активу та представників підприємств і організацій тих районів міста, які вони обслуговували. Добре працювали кінолекторії, кінофестивалі, підтримувалися зв'язки з школами та підприємствами. Між кінотеатрами були укладені договори щодо проведення соціалістичних змагань та їх гласність [92, с. 6].

Водночас, у кінообслуговуванні населення були істотні недоліки. Аналіз перевірок свідчив, що основною причиною низьких показників у роботі кінотеатрів «Жовтень» та ім. Т. Г. Шевченка було те, що вони знаходилися в занедбаному стані, в їх практичній роботі було відсутнє планування. Не менш важливу роль відіграла відсутність рекламних щитів кінотеатрів, адже кінофільми, які демонструвалися в кінотеатрі ім. Кірова (філіал ім. Т. Г. Шевченка), афішувалися на папірцях з учнівських зошитів. У брудному стані знаходилися прилеглі до кінотеатрів «Жовтень» та ім. Шевченка території. Були відсутні творчі зв'язки з виробничими колективами району. Мало приділялося уваги зміцненню кадрів кінопрацівників, створенню для них нормальних умов праці і побуту, що призводило до великої плинності залежних у цій галузі [81, арк. 69].

Крім кіномистецтва, помітну роль у формуванні духовних та естетичних цінностей суспільства відігравали бібліотеки та музеї. Вони мали схожі завдання, пов'язані з вивченням, збереженням, використанням та популяризацією інформаційних матеріалів з метою задоволення

інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства, залучення громадян до збагачення духовного потенціалу народу.

Однією з основних функцій музеїв і бібліотек є створення матеріальних умов і правових засад для зберігання документних фондів та музейних колекцій; здійснюється комплекс організаційних, науково обґрунтованих заходів щодо захисту матеріальних цінностей від розкрадання та руйнувань, збереження автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд; консервація і реставрація документного та музейного фондів області. Однак не всі установи на Поділлі володіли відповідною матеріально-технічною базою, тому необхідно було підтримувати зв'язки та надавати взаємодопомогу щодо проведення цих заходів.

На Поділлі діяла розгалужена система державних і громадських музейних установ. Тут збереглося багато пам'яток минувшини, велася цілеспрямована музейна справа і пам'ятникоохоронна робота. Був сформований широкий актив музейних працівників, сподвижників товариства охорони пам'яток історії і культури.

Упродовж 1965–1985-х рр. (див. додаток К) на Вінниччині незмінно діяло 7-6 державних музеїв: 4 краєзнавчі (Вінницький, Тульчинський, Могилів-Подільський, Літинський) та 3 меморіальні (М. Пирогова, М. Коцюбинського та Д. Заболотного). Упродовж досліджуваного періоду чисельність їх на Поділлі не змінювалася, тоді як загалом по Україні кількість державних музеїв з кожною п'ятирічкою зростала в середньому на 7-10 одиниць. З огляду на це у 1965 р. за кількістю державних музеїв Вінниччина мала дещо вищий, ніж середній показник музеїв по Україні, який становив 5 музеїв на область. Проте у 1985 р. Вінниччина мала уже нижчий від середнього показника кількості державних музеїв в Україні, який становив 8 музеїв на область (див. додаток Л).

Незважаючи на це, у Вінницькій області за ініціативи громадськості на початок 1970-х рр. було створено 210 самодіяльних народних музеїв та музейних кімнат. Тільки в одному колгоспі с. Тиманівки Тульчинського району, який очолював ветеран колгоспного руху Герой Соціалістичної

Праці П. О. Желюк, було відкрито три музеї (меморіальний О. Суворова, художній та краєзнавчий). На базі цих музеїв у лютому 1968 р. відбулася республіканська нарада працівників народних музеїв інших республік СРСР

У 1970 р. у школах та навчальних закладах області було понад 1100 краєзнавчих, а також музеї бойової та трудової слави. Крім того, діяли також ленінські кімнати. Музей В. Леніна Вінницької школи-інтернату в 1970 р. посів перше місце на республіканському огляді ленінських музеїв [4, с. 69].

Найвідомішими з того часу було кілька десятків музеїв. З-поміж них музеї визначних діячів. Так, у 1959 р. в с. Хомутинях Калинівського району Вінницької області було створено музей-кімнату Степана Васильовича Руданського. У 1965 р. розпочалося будівництво музею, і вже в 1967 р. його було відкрито на місці хати батьків поета, де народився відомий український поет-гуморист [31, с. 229]. З 1981 р. щорічно на батьківщині поета у січні місяці після дня його народження традиційно відзначаються Дні сатири і гумору ім. С. Руданського. Вінницькою обласною письменницькою організацією та сільськогосподарським підприємством с. Хомутинівців засновано літературну премію ім. С. Руданського. У 2006 р. нею нагороджено засновника музею Ю. Гроша.

У зв'язку з підготовкою до святкування 150-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка правління колгоспу «Червоний Жовтень» ще в грудні 1963 р. схвалило рішення про відкриття в с. Тиманівка Тульчинського району «Художнього музею ім. Т. Г. Шевченка». Виставка народної творчості до цього ювілею, на якій були представлені кращі роботи місцевих умільців, стала основою фондової збірки музею. Колекції графіки, живопису, скульптури, предметів ужиткового мистецтва поповнювались за рахунок купівлі сільськогосподарським підприємством експонатів з різних виставок СРСР та УРСР. Допомогу надавали Львівський та Харківський державні художні інститути. Багато творів було подаровано. Вінницькі художники та скульптури передали до музею свої твори про відомих тиманівчан П. Желюка, П. Новікова, О. Швеця.

У 1967 р. музею ім. О. В. Суворова, який було створено у 1947 р., в с. Тиманівка, присвоєно звання «народний» і включено до Всесоюзного туристичного маршруту «Поділля» [93, с. 24,].

У 1968 р. на базі середньої школи с. Кармелюкове (колишнє – Головчинці) Жмеринського району було відкрито музей Устима Кармелюка. У 1986 р., на честь відзначення 200-річчя від дня народження легендарної постаті, музей розмістили в новому будинку культури. Чималу роль у створенні установи відіграли вчитель сільської школи В. Репінський і краєзнавець В. Вовкодав [94, с. 87].

У 1972 р. у с. Порик Хмільницького району з ініціативи управління місцевого колгоспу «Україна» в сільському будинку культури відкрито музей Героя Радянського Союзу і національного героя Франції В. В. Порики. У музеї зібрано понад 800 експонатів, які розповідають про бойовий шлях радянського лейтенанта, а згодом командира партизанського загону на півночі Франції [95, с. 49].

У 1977 р. в с. Марківка Теплицького району було відкрито музей видатного композитора – Миколи Дмитровича Леонтовича. Попри те, що композитор не був визнаний радянською владою, у 1968 р. його ім'я було присвоєно Вінницькому державному музичному училищу (нині – училище культури та мистецтв) [96, с. 252].

У 1979 р. з ініціативи директора училища Браїлівського ПТУ № 6 М. Іванюка та викладачів Б. Ковалю і В. Перепичая був створений музей Петра Ілліча Чайковського, який знаходиться в палацовій споруді родини фон Мекків. Експозиція музею розповідає про життя і творчість відомого музиканта та його перебування в м. Браїлів у 1878-1880 рр. [97].

8 травня 1985 р. у Вінницькому професійному училищі сфери послуг (СПТУ-15) відкрито музей почесних громадян м. Вінниці.

У 1983 р. у с. Вільшанка Крижопільського району з ініціативи громади села та Крижопільського райкому комсомолу засновано музей М. Трублаїні. Силами молоді села і району був відбудований будинок, в якому народився і

проживав М. Трублаїні, та побудовано нове приміщення у вигляді шхуни. Урочисте відкриття музею відбулося 25 квітня 1987 р., до святкування 80-річчя від дня народження письменника.

На початку 80-х років ХХ ст. у с. Зятківцях Гайсинського району був створений музей Гната Танцюри. Так всенародно було визнано збирача народних пісень. У музеї представлені особисті речі фольклориста, книги, фотознімки та рукописи [47, с. 33].

Чимало у ті роки було відкрито музеїв історії міст і сіл області. У 1976 р. відкрито історичний музей м. Хмільника, яке було засноване в 1363 р. в часи Литовсько-руської держави. У радянський період місто стало республіканської здравницею завдяки відкриттю на його околицях цілющих родовищ радонової води.

У 1985 р. відкрито музей історії міста Бар. Ініціатором його створення став викладач суспільних наук ПТУ № 8 Б. Любуня. У 1991 р. музею присвоєно звання «народний». Музейна колекція нараховує понад 7,5 тис. предметів. Щороку його відвідує більше 3 тис. осіб [98, с. 141].

Переважна більшість сільських музеїв відкривалася з ініціативи учителів історії місцевих шкіл та за підтримки місцевих колгоспів. Так, у 1967 р. рішенням виконкому сільської ради та правління колгоспу ім. О. Суворова відкрито музей в селі Тиманівці [99, с. 159].

У 1976 р. музей історії було створено в с. Краснопілка Гайсинського району, у 1981 р. – у селах Носківка Жмеринського району та с. Вахнівка Липовецького району, у 1982 р. – у с. Жабелівка Вінницького району, у 1985 р. – у селах Олександрівка Жмеринського району та Пеньківка Шаргородського району. Так, музей історії с. Олександрівки Жмеринського району був відкритий 9 Травня за ініціативи та фінансової підтримки місцевого радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня (директора Д. Касьянчук), а також учителя історії місцевої школи В. Хрипливого. Експозицію музею розміщено в одному із найстаріших адміністративних будинків села. Фондова колекція музею налічує понад 1000 предметів. Щороку його відвідують близько 3 тис. осіб. Найцікавішими експонатами є археологічні

знахідки трипільської культури, персональні колекції земляків, зокрема бойові і спортивні нагороди земляків [46].

У 1969 р. засновано Жмеринський історико-краєзнавчий музей, нині народний історичний музей. Його експозиція висвітлює історію м. Жмеринки від найдавніших часів до сьогодення. У музеї представлено знаряддя праці людей кам'яного віку, фрагменти скіфської і трипільської культур, одяг, предмети побуту та праці XVIII–XIX ст. [100].

У 1976 р. рішенням Тростянецької районної ради створено Тростянецький краєзнавчий музей, який нараховує понад 1300 експонатів, що висвітлюють природу й історію краю, включає збірки нумізматики, народного одягу місцевого населення, предметів побуту та виробів декоративно-прикладного мистецтва [101, с. 73].

У 1976 р. було відновлено Бершадський краєзнавчий музей, який ще в 1921 р. започаткував Іполит Чеславович Зборовський. Але вже наступного року почалась реорганізація музейної мережі області, і бершадський музей було ліквідовано, а його колекції передано в інші установи [102, с. 123].

У 1979 р. на громадських засадах було засновано Літинський краєзнавчий музей ім. У. Кармалюка. Нині – державний краєзнавчий музей в смт Літині. Урочисте відкриття музею відбулося 27 вересня 1980 р. Музей міститься в приміщенні брами колишньої Літинської фортеці, яка є пам'яткою XVIII — XIX ст. і свого часу служила в'язницею, де тричі був ув'язнений народний месник Устим Кармалюк [103].

У тому ж 1979 р. також було відкрито Ольгопільський краєзнавчий музей. Його експозиція висвітлює історію та розвиток сільського господарства Ольгопільщини (нині Чечельницького району).

У травні 1971 р. рішенням виконкому Вінницької районної ради в смт Вороновиці створено Музей авіації ім. О. Можайського. Його засновниками були учні та вчителі місцевої школи. Музей було відкрито на честь місцевого управителя селища у 1869-1876 рр. Олександра Федоровича Можайського (1825-1890), який тут винайшов і вперше випробував модель планера [104, с. 96].

У 1976 р. створено музей історії Уладово-Люлинецької селекційно-дослідної станції з питань буряківництва, бобових та багаторічних трав. Засновником і першим директором став кандидат сільськогосподарських наук, заслужений агроном УРСР К. Швайко. У 1982 р. музею присвоєно звання «народний». Його експозиція музею розкриває історію заснування, діяльність селекційної станції та її науковців Л. Семполовського, М. Буліна, В. Буліна, К. Швайка, П. Шульги, М. Кота, А. Розвадовського.

У 1985 р. у с Білопілья Козятинського району створено Музей хліба. Його основу складає місцевий вітряк XVIII ст., а також клуня та хата.

Отже, у зазначений період в області було відкрито 25 нових музеїв, що відомі і діють нині. З них вісім музеїв – на честь визначних діячів, героїв і громадян, які народилися чи проживали в різні часи на території області. Сім музеїв історії сіл, два – історії міста, п'ять краєзнавчих музеїв та три з різних галузей діяльності людини. Одному музею в ті роки було присвоєно звання «народного».

Сільські музеї містили історичні експонати, починаючи з часів трипільської культури, етнографічні збірки про життя, побут, звичаї та традиції місцевого населення, колекції спортивних і трудових нагород земляків.

На Хмельниччині також упродовж досліджуваного періоду кількість державних музеїв була незмінною – три. Це значно нижче середнього показника в республіці. До державних музеїв області належали: Хмельницький краєзнавчий, Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник та Шепетівський літературно-меморіальний комплекс М. О. Островського. Як і на Вінниччині, тут поступово зростала чисельність музеїв, створених навчальними закладами, підприємствами і колгоспами. Так, на середину 1980-х рр. в області існувало 330 музеїв і музейних кімнат, що працювали на громадських засадах [62, с. 152].

Серед найвідоміших з них, що діють і нині, були музеї визначних діячів, краєзнавчі, історичні, а також заводські і фабричні. У 1976 р. в с. Самчики

Старокостянтинівського району був відкритий меморіальний музей Героя Радянського Союзу полковника Миколи Архиповича Прокоп'юка [105, с. 32].

У 1969 р. у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті відкрито перший в Україні меморіальний музей поета Івана Кулика [106, с. 153].

У 1979 р. відкрито нове приміщення літературно-меморіального музею Миколи Островського в м. Шепетівці (музей було створено у 1946 р.).

У 1969 р. засновано Городоцький краєзнавчий музей в м. Городок. Тоді в приміщенні районного будинку культури було відкрито сім експозицій, що нараховували 768 експонатів. Від 1971 р. це зібрання отримало почесне звання «Народний музей». У 1975 р. в м. Шепетівці розпочав роботу Шепетівський історико-краєзнавчий музей на громадських засадах. На його базі у 1980 р. створено музей-відділ Хмельницького обласного краєзнавчого музею. У 1980 р. відновлено Старокостянтинівський районний історико-краєзнавчий музей.

У 1977 р. засновано музей історії міста Деражня, а 8 травня 1985 р. відкрито Славутський історичний музей.

Проте найбільше історичних музеїв було у селах і селищах міського типу області. Так, у 1965 р. створено музей історії с. Підлісний Олексинець Городоцького району. Упродовж 1970-х рр. у Городоцькому районі було відкрито подібні музеї історії у трьох селах – Чорноводи (1972 р.), Бедриківці (у 1979 р), Нове Поріччя (1980 р.) [106, с. 154]

20 лютого 1967 р. Рада Міністрів УРСР видала Постанову про створення історико-архітектурного заповідника у Кам'янці-Подільському, а 18 травня 1977 р. вийшла Постанова Ради Міністрів УРСР № 298 про створення державного історико-архітектурного заповідника у м. Кам'янці-Подільському [107, с. 28].

Отже, на Хмельниччині у досліджуваний період було відкрито 35 музеїв різного типу і значення. Це значно більше, ніж у попередні роки радянської влади.

На Хмельниччині у 1965-1985 р. було відкрито більше музеїв, ніж у Вінницькій області. Проте з них лише два музеї визначних діячів, а найбільше – 22 історичних і народних музеїв сіл і селищ міського типу, два

історичних музеї міст, один народний музей району, три краєзнавчі, чотири фабрично-заводських і один – музей-заповідник.

Саме завдяки музеям, що створювалися місцевими громадами, число відвідувачів музеїв в обох областях постійно зростало з кожним роком. Якщо у 1965 р. у Вінницькій області музеї відвідало 235 тис. чол., то у 1985 р. більше, ніж утричі – 733,3 тис. чол. На Хмельниччині, де було менше державних музеїв, а також населення, кількість відвідувачів музеїв упродовж досліджуваного періоду була у два – три рази меншою, порівняно з Вінниччиною, але також постійно зростала. Так, у 1965 р. музеї області відвідало 127,7 тис. осіб, а в 1985 р. – 480,2 тис. осіб (див. додаток К).

У піднесенні культурно-освітнього і професійного рівня трудящих важливу роль відігравали бібліотеки, які надавали допомогу в розвитку освіти, ліквідації неписьменності та малограмотності населення, підготовці кадрів спеціалістів народного господарства. Перед бібліотекарями ставилось завдання залучити все доросле населення до читання, вести пропаганду комплексно, з індивідуальним підходом до різних груп і категорій населення [108, с. 22].

Сільські бібліотеки поряд із будинками культури або клубами були місцем змістовного відпочинку, цікавих зустрічей та культурних розваг [16, с. 238].

До важливих умов подальшого розвитку суспільства КПРС відносила: удосконалення системи бібліотечного обслуговування населення, створення єдиної мережі бібліотек й активне використання книжкових фондів.

У 1959 р. вийшла Постанова ЦК КПРС «Про стан і заходи поліпшення бібліотечної справи в країні», що передбачала упродовж 2–3 років розв'язати питання обслуговування бібліотеки кожного населеного пункту, кожної сім'ї. Здійснювалося це шляхом об'єднання бібліотек з урахуванням: наявності достатньої кількості населення, державного значення підприємств і організацій, при яких створювалися бібліотеки. З цією метою відкривалися філіали центральних бібліотек, бібліотечні пункти видачі, пересувні бібліотеки. Населенню дозволялося вільне користування всіма видами бібліотек, за винятком бібліотек закритого типу [109, с. 873].

Згідно з Постановою ЦК КПРС і наказу міністра культури УРСР від 13 квітня 1960 р. «Про стан і заходи поліпшення бібліотечної справи в Українській РСР» процес об'єднання масових бібліотек стосувався здебільшого сільських бібліотечних закладів: приклубних, колгоспних, громадських, а також профспілкових, які не мали міцної матеріальної бази і штатних працівників [110, с. 293].

На 1968 р. фактично припинили своє існування приклубні бібліотеки, скоротилася мережа колгоспних і профспілкових бібліотек, а також бібліотечних установ інших відомств. Загалом унаслідок процесу об'єднання дрібних бібліотек, їх кількість в Україні скоротилася з 32962 у 1959 р. до 26932 у 1966 р. [111, с. 111].

Проте ще на 1966 р. проблема упорядкування мережі масових бібліотек не була розв'язана до кінця і це насамперед стосувалося Вінницької і Хмельницької областей.

Перспективним планом розвитку бібліотек на 1966-1970 рр. передбачалося завершити роботу із забезпечення стаціонарним бібліотечним обслуговуванням всіх населених пунктів республіки з кількістю жителів понад 500 осіб, а також мікрорайонів великих населених пунктів, що віддалені від стаціонарних бібліотечних установ більш, ніж на 2 км. [111, с. 113]. Другим завданням був подальший розвиток і зміцнення існуючої мережі бібліотек. У кожній області було визначено стан розміщення бібліотек окремо в кожному районі, кожній сільраді, переглянуто мікрорайони обслуговування, розроблялися конкретні пропозиції. Внаслідок цих заходів на 1966 р. кількість державних бібліотек на селі збільшилась більш ніж удвічі.

30 травня 1969 р. Рада Міністрів УРСР затвердила «Положення про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР», а 4 серпня 1969 р. вийшла Постанова Секретаріату Української республіканської ради профспілок і колегії Міністерства культури УРСР «Про рекомендації по упорядкуванню бібліотек у містах і селах республіки», якими керувалися працівники республіки під час проведенні роботи по упорядкуванню мережі бібліотек в містах і селищах міського типу [110, с. 295].

Робота зі створення єдиної бібліотечної мережі в містах велася за такими напрямками: чітке визначення мікрорайонів обслуговування кожної масової бібліотеки; переміщення їх у більш густонаселені райони; об'єднання невеликих профспілкових бібліотек і створення міжзаводських і міжсоюзних бібліотек.

Велика увага приділялась організації обслуговування населення за місцем роботи і проживання. Тільки упродовж 1970-1973 рр. у містах і селищах було відкрито 362 міжвідомчі бібліотечні установи і реорганізовано більш ніж 1500 бібліотек різних відомств і організацій [111, с. 115].

У 1971 р. Міністерство культури УРСР в усіх областях провело конкурс інноваційних форм бібліотечного обслуговування. Одним із переможців конкурсу стала Дертківська сільська бібліотека Хмельницької області [111, с. 114].

Упорядкування мережі масових бібліотек перебувало до 1974 р. на стадії завершення, чому сприяли міжвідомчі ради при обласних управліннях і районних відділах культури, які керувалися рекомендаціями Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР. Це упорядкування було підготовчим моментом централізації бібліотечної мережі масових бібліотек. В Україні воно мало три етапи: підготовчий (1966–1971), експериментальний (1971–1974), масовий фронтальний (1974–1980).

Новий етап бібліотечного будівництва в Україні, як і в СРСР розпочався з Постанови ЦК КПРС 1974 р. «Про підвищення ролі бібліотечних установ у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі». У 1970-х роках здійснювалися спроби ґрунтового упорядкування бібліотечної мережі на принципах централізації та планомірної організації, створення єдиної системи бібліотек усіх типів та видів, відомчої приналежності [112, с. 26].

У цей час на Поділлі почала формуватися централізована бібліотечна мережа, яка з незначними змінами збереглася до нинішнього часу. Так, згідно з наказом відділу культури № 22 від 17 березня 1976 р., в м. Хмельницький була створена міська централізована бібліотечна система, яка об'єднувала тоді 13 бібліотек: 9 обслуговували доросле населення, 4 – дітей. Центральною бібліотекою стала міська бібліотека № 1. У другій половині

1960-х – на початку 1970-х рр. зі збільшенням книжкового фонду і кількості читачів приміщення центральних бібліотек обласних центрів постійно розширювалися. Так, у 1960-х роках був добудований другий поверх і корпус книгосховища обласної бібліотеки ім. Островського, розташованої в старому будинку початку ХХ ст. [76]. Починаючи з 1970 р., Центральна бібліотека Хмельницького тричі переїжджала у більші приміщення: з вулиці Кірова на вулицю Галана, потім на вулицю Подільську [113].

Загалом упродовж 60-х років ХХ ст. на Хмельниччині було споруджено 64 бібліотечні приміщення, з них 60 – у селах, 46 бібліотек переведено у нові кімнати. На заклик колгоспів Городоцького району – виділити кошти на зміцнення матеріальної бази бібліотек – відгукнулись 363 господарства. У 1967 р. з культфондів колгоспів було виділено на придбання книг додатково 75 тис. крб. Наприкінці 1960-х рр. 160 сільських бібліотек вже мали читальні зали, а при 142-х були відкриті кімнати юного читача.

У другій половині 1960-х рр. почали відкриватися відділи, сектори і кафедри із обслуговування юнацтва. Першими вони були відкриті у Шепетівській, Городоцькій, Ярмолинецькій, Волочиській районних бібліотеках, Кам'янець-Подільській міській бібліотеці № 1 [114, с.328]. У 1974 р. в області діяло 1416 масових бібліотек, з них 1225 підпорядковувалися Міністерству культури; 1117 цих закладів були в сільській місцевості, 162 належали профспілкам та 29 – іншим відомствам.

У 1973 р. на базі бібліотек Городоцького району було проведено експеримент по централізації бібліотек. Результати були позитивні і централізація розпочалася по всіх районах, а Городоцька ЦБС стала республіканською школою передового досвіду з питань організації роботи бібліотек в умовах централізації. У 1974–1978 рр. централізація була проведена по всіх районах. Станом на 1 січня 1979 р. на Хмельниччині діяло 22 ЦБС, зокрема 20 районних і дві міські [114, с. 329].

Аналогічні процеси проходили і на Вінниччині. Так, у 1974 р. було відкрито Центральну міську бібліотеку Вінниці, нині Вінницька ЦМБ

ім. І. Бевза [115, с. 112]. У 1978 р. на базі Гайсинської районної бібліотеки проведено централізацію бібліотек міста і району, до складу якої ввійшли міська, дитяча, районна, 50 сільських філій. Централізовану бібліотечну систему очолила фахівець бібліотечної справи Г. Г. Гаврик. Перед колективом бібліотекарів постало завдання перебудувати бібліотечну роботу в районі згідно з вимогами, тобто дати можливість спеціалістам, молоді, дітям використовувати багаті фонди центральної бібліотеки в будь-якому куточку Гайсинщини.

На базі централізованої бібліотечної системи працювала обласна школа передового досвіду з питань управління ЦБС. Проходили обласні семінари директорів ЦБС, республіканський семінар директорів обласних дитячих бібліотек, практичні заняття в Кунківській бібліотеці-філії з питань обслуговування спеціалістів агропромислового комплексу, проходили заняття обласної школи передового досвіду з питань виробництва. Центральній бібліотеці присвоєно звання «Бібліотека відмінної роботи» [116].

У січні 1975 р. створено Вінницьке обласне відділення Всесоюзного добровільного товариства любителів книги. Його правління очолив доктор історичних наук, професор І. Г. Шульга. Невдовзі вінницькі книголюби стали ініціаторами багатьох починань, підхоплених по всій країні. Зокрема, відтворення книговидання власним коштом, відкриття в кожному селі книжкового магазину або ж кіоску.

Прикладом є відкриття влітку 1978 р. в с. Тиманівці Тульчинського району першого в країні сільського будинку книги «Книголюб», який було споруджено з ініціативи місцевого Товариства любителів книги на кошти колгоспу ім. Ф. А. Желюка та споживчої кооперації. Перший у країні будинок книги містив торговий зал, зал засідань і читальний зал. Щомісячний прибуток від продажу літератури після відкриття цього будинку збільшився в 5-6 разів [117, с. 378].

У 1983 р. відкрито центральну міську дитячу бібліотеку м. Вінниці [115, с. 39], а в 1977 р. була створена обласна бібліотека для юнацтва [85].

У своїй основі централізація мала прогресивний характер. Книжковий фонд став єдиним і читачі будь-якої бібліотеки могли ним користуватися.

Перерозподіл літератури між філіалами дав можливість вирівняти книгозабезпеченість у філіалах системи. Централізоване комплектування дало змогу більш раціонально використовувати кошти, уникнути дублювання фондів.

Зазнала змін структура районних бібліотек, відкрились відділи комплектування та обробки літератури, організації збереження єдиного фонду. В нових умовах підвищилась ефективність роботи бібліотек, якість обслуговування читачів книгою, поліпшилась інформаційна робота, зросли кількісні показники.

Проте не скрізь вирішувалося питання обладнання ЦБС відповідною множувальною технікою, транспортом, що спричинило незручності в обробці та доставці літератури до бібліотек-філіалів.

У 1980-і рр. у практику роботи бібліотек області впроваджувалися нові методи і форми роботи, такі як кабінети науково-технічної інформації спеціалістів, читацькі клуби за інтересами, літературно-мистецькі вітальні. Значно активізувалась видавнича діяльність бібліотек.

У 1982 р. центральну дитячо-юнацьку бібліотеку (ЦДЮБ) Вінниці було переведено у нове спеціально пристосоване приміщення.

Найпомітнішим явищем 1980-х років було затвердження першого союзного нормативного акту, який регулював діяльність бібліотек – «Положення про бібліотечну справу в СРСР» (13 березня 1984 р.). Документ зафіксував роль бібліотек як ідеологічних, культурно-просвітницьких та науково-інформаційних установ, що забезпечують трудівників суспільним користуванням книгами та іншими видами бібліотечних фондів. Положення зафіксувало централізацію бібліотечної справи в масштабах СРСР, що позбавило ініціативи у розбудові національної бібліотечної системи та бібліотечної справи у союзних бібліотеках [112, с. 28].

Водночас радянські п'ятирічні плани розвитку включали в себе широкомасштабне будівництво масових і універсальних бібліотек, розширення кількості бібліотечних фондів. Загальні обсяги розвитку мережі бібліотечних установ для різної категорії населення в середині 1960 – 1980 рр. XX ст. можна простежити з додатку (див. додаток М)

Як і по всій Україні, найбільша кількість державних масових бібліотек на Поділлі була зафіксована на початку 1960-х рр. На Вінниччині їх нараховувалося 1777, з них 1452 – сільських. На Хмельниччині становило 1525, з них 1247 – сільських. Якщо в Україні чисельність державних бібліотек упродовж 60-х–80-х років ХХ ст. постійно зменшувалась, то на Поділлі можна було спостерігати їх зростання у другій половині 1960-х – першій половині 1970-х рр. На Вінниччині це зростання припинилося на початку 1970-х років за кількості 1556 бібліотек, з них – 1301 сільських, а на Хмельниччині – в середині 1970-х рр. – 1424 бібліотек, з них – 1126 сільських (див. додаток Н).

За період з середини 60-х років до середини 80-х років загальна кількість державних масових бібліотек у Вінницькій області зросла на 36 установ, тобто з 1414 у 1965 р. до 1440 у 1985 р. На Хмельниччині ці показники зросли на 143 бібліотечні установи, тобто з 1142 у 1965 р. до 1285 у 1985 р. Такі незначні показники зумовлені тим, що більше бібліотек, передусім в селах, закривалося, ніж будувалося нових. Так, на 1960 р. на Хмельниччині діяло 1247 сільських бібліотек, а в 1991 р. їх стало на 178 менше [16, с. 235].

З-поміж бібліотек різних форм власності було більше державних масових бібліотек, а менше – профспілкових і колгоспних. Так, на початку 1970-х рр. у Вінницькій області, крім 1556 державних бібліотек, діяло 884 профспілкових і колгоспних. Загалом по області усіх бібліотек налічувалося понад 2440. У них концентрувалися 12,3 млн. книг, якими користувалися понад мільйон читачів [4, с. 67].

Що стосується сільських бібліотек регіону, то найвищі темпи їх зменшення припадали на першу половину 1960-х років. Тоді на 266 бібліотек менше стало у Вінницькій області і на 349 менше – у Хмельницькій. Це було пов'язано з ліквідацією неперспективних сіл. Найвищі темпи зростання кількості сільських бібліотек припадали на другу половину 1960-х рр. Тоді їх чисельність на Вінниччині зросла на 115 закладів, а на Хмельниччині – на 240 закладів (див. додаток Н). Упродовж досліджуваного періоду Поділля, насамперед Вінниччина, мала найбільшу кількість усіх державних бібліотек (в містах і

селах) порівняно з сусідніми областями. Менш заселена Хмельниччина поступалася їй і конкурувала в цьому плані лише з Житомирською областю.

Незважаючи на те, що будувалися нові бібліотеки, їх кількість все ж зменшувалася, оскільки темпи закриття бібліотек були вищими за темпи будівництва нових. З-поміж районів Хмельницької області традиційно кращим був Кам'янець-Подільський район, де наприкінці 1960-х – у першій половині 1970-х років було збудовано 20 приміщень для бібліотек [12].

Отже, підсумовуючи соціальну політику радянської влади у сфері культури та дозвілля, відзначимо, що з другої половини 1960-х рр. на Поділлі спостерігалось зростання кількості клубних закладів, що тривало до середини 1980-х рр. на Вінниччині і до початку 1980-х рр. – на Хмельниччині. Збільшення їх кількості відбувалось переважно за рахунок будівництва районних і міських будинків культури, адже ріст сільських клубних установ припинився в першій половині 1970-х рр. В Україні зменшення клубних закладів культури тривало до початку 1970-х рр. До початку 1980-х рр. спостерігалось незначне зростання, а потім – знову падіння. Що ж стосується сільських клубів, то в Україні, на відміну від Поділля, їх кількість постійно зменшувалася упродовж усього досліджуваного періоду.

Важливу роль у досліджуваній період на Поділлі відігравало кіно. Воно було не тільки місцем проведення культурного дозвілля громадян, а й засобом поширення комуністичної ідеології й ідейного виховання підростаючого покоління регіону, а також – поповнення державного бюджету. Саме з огляду на ці завдання партійне керівництво областей Поділля, як і України загалом, ставило за мету – залучити якнайбільшу кількість глядачів до перегляду кінофільмів й підготувати достатню кількість кадрів для кіномережі. Водночас воно найменше турбувалось про умови, в яких демонструвалися кінофільми.

Духовне і культурне життя населення регіону, робота клубів і будинків культури, парків, бібліотек, кінотеатрів, театрів здійснювалися під жорстоким компартійним контролем. Як для всієї України, так і для Поділля існувала проблема забезпечення кадрами культурної сфери в сільській місцевості. Хоча

середні навчальні заклади двох областей готували достатню кількість фахівців, існувала висока плинність культурних працівників на селі.

Однією із складових роботи працівників культури була організація колективів художньої самодіяльності, зокрема на основі виробничих підрозділів. Це свідчило про те, що творчий потенціал населення регіону розвивався незалежно від ідеологічних підходів і політики партії в сфері культури. На Поділлі радянській владі не вдалося забезпечити пріоритетний культурний розвиток села й усунути культурні відмінності між містом і селом.

Висновки до розділу

Культурно-освітня робота своїми різноманітними засобами, формами і методами здатна ефективно впливати на розум, думки і почуття людей й таким чином сприяти національній єдності і розв'язанню актуальних завдань суспільства. Період 1960–1980-х рр. представляє найбільший інтерес для розуміння культурної політики держави передусім на селі. Партія проголосила курс на побудову нового суспільства, що передбачав остаточне стирання класових відмінностей між робітничим класом і селянством, між селом і містом шляхом усунення не тільки соціально-економічних, зокрема побутових, а й культурних відмінностей. Радянська держава прагнула забезпечити пріоритетний розвиток села.

Як наслідок, у 60–80-х рр. ХХ ст. дев'ять з кожних десяти клубних новобудов в Україні припадали на сільську місцевість. Усього в українських селах за ті роки було введено в дію 11,3 тис. нових клубів і будинків культури на 3,1 млн місць. Завдання було таким: будинок культури або клуб мусять бути в кожному селі, якщо чисельність його жителів перевищує 300 чоловік. Якщо у 1960 р. не мали клубів 2050 таких сіл, то вже у 1970 р. – лише – 527. Проте загальна кількість сільських клубів і будинків культури за 1960–1985 рр. зменшилась з 24,8 до 21,5 тис., а з урахуванням міських будинків культури – з 28486 до 25772 установи.

На Вінниччині, на відміну від загальноукраїнської тенденції, кількість клубних установ у досліджуваній період зростала, насамперед, за рахунок будівництва нових міських районних будинків культури, а кількість сільських клубних установ, як і по всій Україні, скоротилася через ліквідацію неперспективних сіл. Проте це не означає, що в селах не будувалися будинки культури. Так, у 1972 р. на Вінниччині було збудовано 20 сільських клубів і будинків культури на 6700 місць, а 49 бібліотек переведено в нові приміщення

Однією із основних проблем цього часу було кадрове забезпечення фахівців мережі клубних закладів на селі. З метою встановлення монопольного впливу на духовну сферу людей, держава штучно нарощувала значення ідеологічного сектора. Культпрацівники були основними провідниками політики партії, тому кадрове забезпечення стало одним з першочергових завдань влади. Гостро стояла і проблема формування матеріальної бази клубів. Серед причин плінності культосвітніх кадрів були: відсутність належних умов праці та зацікавленості у роботі культурних закладів у багатьох керівників колгоспів, радгоспів і сільських рад. Як наслідок, вони не створювали достатніх умов для життя і праці працівникам культури, а інколи ще й перешкоджали.

Культпрацівники залишали село й через низький рівень благоустрою багатьох сіл та викладання в сільських школах, де навчалися їхні діти. Цьому також сприяло вузьке коло спілкування, сільський побут, обмежені можливості для професійного росту, тобто уся система сільського буття, й зокрема матеріальне становище працівників культури. Отож продуктивність роботи сільських культосвітніх закладів не могла бути належно організована через високу плінність кадрів. Остання пояснювалась низькою заробітною платою, відсутністю умов для праці.

Державно-партійний ідеологічний диктат і жорстока цензура культурно-освітньої роботи були спрямовані на подолання націоналістичної психології, розмивання релігійних, духовно-культурних витоків народу. Однією з головних форм організації культурного життя, зокрема дозвілля, народних мас була художня

самодіяльність. Це дозволяло багатьом працівникам культури використовувати народний фольклор і масово залучати до самодіяльності населення.

У цей період в області створюються громадські університети культури, в роботі яких активну участь брали працівники ОБНТ та районних БК. Велику популярність здобув перший колгоспний університет самодіяльного мистецтва, створений в с. Водички Чорноострівського району. Університет мав три відділи: театральний, образотворчого мистецтва та музичний із класами духових та народних інструментів, фортепіано, сольного співу. Сільський глядач із цікавістю сприймав спектаклі обласних театрів, а потім обговорював їх і навіть обмінювався думками з акторами театру, які прислухалися до зауважень і побажань глядачів. Особливо великим успіхом у сільського глядача користувалися спектаклі на сучасні на той час теми: «Бережи мою таємницю», «Фараони», «Весь світ, і навіть більше», «Корчагінці».

У 1965-1985-х рр. у Вінницькій області діяло два професійних державних театри – Вінницький обласний український академічний музично-драматичний театр ім. М. К. Садовського та Вінницький академічний обласний театр ляльок «Золотий ключик», а на Хмельниччині від 1960 р. до 1970 р. існував лише один професійний театр – Хмельницький обласний державний український музично-драматичний театр ім. Г. І. Петровського. У 1970 р. було створено професійний державний обласний ляльковий театр для дітей. Він відокремився від філармонії (включала також духовий оркестр, народний театр). У 1973 р. ляльковий театр переїхав в окрему будівлю.

Активізувалося самодіяльне мистецтво: пересувні клуби передового досвіду, агітбригади, агітпоїзди, які поряд з ідеологічною роботою сприяли відродженню, збереженню, розвитку і поширенню культурних традицій народу серед підростаючого покоління регіону. Завдяки цьому на Поділлі як одному з етнографічних регіонів України була найкраще збережена українська традиційна культура.

Упродовж 1965–1985-х рр. особливого значення набуло кіномистецтво. Керівництво держави використовувало його як найбільш масове й

найважливіше з мистецтв для пропаганди радянського способу життя й ідейного виховання народу, передусім підростаючого покоління. Радянські творці кінематографії зображували у стрічках людей соціалістичного світогляду, «трударів, які будують комунізм». Водночас доходи від кіно становили одну із складових надходжень до державного бюджету.

Крім кіномистецтва, помітну роль у формуванні духовних та естетичних цінностей суспільства відігравали бібліотеки та музеї. Вони мали схожі завдання, пов'язані з вивченням, збереженням, використанням та популяризацією інформаційних матеріалів з метою задоволення інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства, залучення громадян до збагачення духовного потенціалу народу.

Однією з основних функцій музеїв і бібліотек є створення матеріальних умов і правових засад для зберігання документних фондів та музейних колекцій; здійснюється комплекс організаційних, науково обґрунтованих заходів щодо захисту матеріальних цінностей від розкрадання та руйнувань, збереження автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд; консервація і реставрація документного та музейного фондів області. Однак не всі установи на Поділлі володіли відповідною матеріально-технічною базою, тому необхідно було підтримувати зв'язки та надавати взаємодопомогу щодо проведення цих заходів.

У піднесенні культурно-освітнього і професійного рівня трудящих важливу роль відігравали бібліотеки, які надавали допомогу в розвитку освіти, ліквідації неписьменності та малограмотності населення, підготовці кадрів спеціалістів народного господарства. Перед бібліотекарями ставилось завдання залучити все доросле населення до читання, вести пропаганду комплексно, з індивідуальним підходом до різних груп і категорій населення.

Отже, незважаючи на заідеологізованість культурної сфери в радянській Україні періоду 1965–1985 рр., підготовку в культосвітніх навчальних закладах республіки і Поділля, насамперед, ідеологічних працівників, переважна їх частина, ставши фахівцями, зберігала тісний зв'язок із

традиціями і культурою свого народу. Завдяки цьому на Поділлі не тільки зберігалися традиційні народні свята, а й організовувалися й ставали традиційними нові міські, районні, обласні і республіканські фестивалі самодіяльного мистецтва.

Список використаних джерел і літератури

1. Слободянюк П. Я. Культурно-освітня робота в системі пануючої ідеологізації 1950-1980-х років (на матеріалах Хмельницької області) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 9. С. 310–315.
2. Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960–80-ті рр. // Укр. іст. журн. 2002. № 5. С. 24–34.
3. Вінницька обласна планова комісія. Проект плану розвитку культури на 1964 65 гг. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 3966. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 45.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. – Київ: Голов. ред. УРЕ, 1972. – 778 с.
5. Радіоненко В. А. Місцеві ради і розвиток освіти на Хмельниччині у 1960 – 1970 рр. /В. А. Радіоненко// Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць Т.1. – Кам'янець-Подільський. – 1998. – С. 159-164.
6. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про роботу закладів культури області по підготовці до святкування 40-річчя перемоги радянського народу до Великої Вітчизняної війни. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф.2700. Оп. 17. Спр. 2984. Арк. 124.
7. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про створення на території обласних культурних комплексів. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 17. Спр. 2697. Арк. 119.
8. Безклубенко С. Я. Підсумки і перспективи [розвитку культури] // Соціальна культура. 1981. № 6. С. 4–7.
9. Партийный архив Винницкого обкома компартии Украины и Винницкий обком КП Украины. Информаци и справки горкомов и райкомов

КП Украины в обком партии о работе культурно-просветительных учреждений, народных музеев. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 136. Оп. 57. Спр. 116. Арк. 68.

10. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Рішення виконкому обласної Ради депутатів трудящих, 11.01.1967 – 02.03.1967. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 2349. Арк. 394.

11. Главак Т. Культура і час // Соціалістична культура. 1971. № 5. С. 14–15.

12. Винокур І. С. Край Кам'янецький [Електронний ресурс]. URL: http://tovtry.km.ua/ua/history/book/kray_kamyanetskiy/kray_kamyanetskiy.html (03.01.2017).

13. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про роботу культосвітніх установ по відзначенню 50-річчя Радянської влади. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 1983. Арк. 113.

14. Поліщук А. С. Житлово-побутові умови подільського села в середині 1960-х–1980-х рр. // Український селянин : зб. наук. праць / за ред. А. Г. Морозова. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2014. Вип. 14. С. 220–222.

15. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Об улучшение деятельности учреждений культуры. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 1921. Арк. 199.

16. Григоренко О. П. Сільські бібліотеки Хмельниччини в 1960–1990 роках // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. Хмельницький, 1994. Ч. 1. 391 с.

17. Григоренко О. П. Людина високого обов'язку // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. Хмельницький, 1994. Ч. 1. С. 327–393.

18. Від Проскурова до Хмельницького: минуле та сучасність : матеріали міськ. наук.-практ. конф. / Хмельниц. міськрада ; упоряд. В. Р. Козубняк, К. Д. Новченкова. Хмельницький: ЦНТЕІ, 2004. 216 с.

19. Кривчик Г. Г. Історіографічні праці про здобутки українських істориків у дослідженні проблем соціального розвитку села в 60 – 80-ті роки ХХ ст. // Історична наука: проблеми розвитку: матеріали Міжнар. наук. конф. Луганськ, 2002. С. 112–115.

20. Задорожнюк Л. Широкі обрії культури // Вінницька правда. 1976. 14 січня.

21. Статистическое управления Хмельницкой области. Дела постоянного хранения за 1959 – 1973 гг. Докладные аналитические записки составляющими отделом по статистике населения, здравоохранения и культуры за 1972 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 15. Спр. 687. Арк 59.

22. Галай Г. По господарському вміло // Соціалістична культура. 1975. № 8. С. 4–5.

23. Зінченко А. Наш край – Поділля // Вінниччина. 1992. 26 лютого.

24. Поливаний В. Кадри для клубу // Сільські вісті. 1979. 6 грудня.

25. Горобець М. Дбати про молоду зміну // Вінницька правда. 1978. 27 травня.

26. Кам'янець-Подільська область. Будинок народної творчості. Кам'янець-Подольська область. Отдел искусства. План роботи на 1966 р. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф.3602. Оп. 2. Спр. 51. Арк 19 арк.

27. Кам'янець-Подільська область. Будинок народної творчості. Кам'янець-Подольська область. Отдел искусства. Плани заходів розвитку художньої самодіяльності на 1975 р. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф.3602. Оп. 3. Спр. 173. Арк 6.

28. Хільчевський С. В. Деякі питання підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу Української РСР 1966–1971 рр. // Укр. іст. журн. 1977. № 6. С. 87–92.

29. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали про роботу клубів, бібліотек, музеїв та інших культурно-освітніх закладів і розвиток художньої

самодіяльності в УРСР, 30.10.1969-20.11.1970. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 4643. Арк 263.

30. Министерство просвещения УССР Хмельницького обласного отдела народного образования. Довідки, інформації про підвищення заробітної плати. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 908, Оп. 4. Спр. 453. Арк 46.

31. Поліщук А. С. Реалізація соціальної політики радянської держави на Поділлі у середині 1960–середині 1980-х рр. ХХ ст. за матеріалами державних архівів України // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч.1. С. 227–230.

32. Кам'янець-Подільська область. Будинок народної творчості. Кам'янець-Подільська область. Отдел искусства. Плани заходів, інформації, справки про їх виконання. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3602. Оп. 2. Спр. 304. Арк 44.

33. Кам'янець-Подільська область. Будинок народної творчості. Кам'янець-Подільська область. Отдел искусства. Піврічні звіти клубних закладів за I півріччя. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3602. Оп. 2. Спр. 239. Арк 62.

34. Партийный архив Винницкого обкома компартии Украины и Винницкий обком КП Украины. Информаци горкомов, райкомов партии в обком Ко партии от 30.X.1969 г. «О работе культпробудительных учреждений области по подготовке к 100-летию со дня рождения В. И. Ленина». мпартии Украины о выполнении постановления обкома. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 136. Оп. 60. Спр. 285. Арк 39.

35. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про роботу культурно-освітніх закладів по підготовці до 50-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 2355. Арк 18.

36. Облогін П. І села, і міста...// Радянське Поділля. 1972. 16 вересня.

37. Хмельницьке обласне управління статистики. Сводные годовые материалы отдела по статистике культуры. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 17. Спр. Арк. 77.
38. Козир П. Під зорею Радянської влади // Сільські вісті. 1967. 13 січня.
39. Кречетова В. Закономерность // Советская культура. 1970. 31 марта.
40. Культурний комплекс на селі // Вінницька правда. 1981. 3 грудня.
41. Любити рідне місто // Радянське Поділля. 1976. 8 вересня.
42. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Основные показатели развития города за 1966 – 1967 годы. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 12. Спр. 33. Арк 36.
43. Малічка Л. Дозвілля молоді проходить цікаво // Колгоспні вісті. 1983. 10 березня.
44. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. «Об отделе культуры исполнительного комитета городского Совета депутатов трудящихся». // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 17. Спр. 914. Арк 127.
45. Вінницький обласний центр народної творчості [Електронний ресурс] – URL: <http://www.vocnt.org.ua/2010/04/perelik-instrumentalnyh-kolektyviv> (12.12.2016).
46. Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2015 року: хронол. довід. / уклад.: О. Ю. Антонюк, Г. М. Авраменко. – URL: http://www.library.vn.ua/publications/2015/zpd_Vin2015.html (13.03.2017).
47. Вінниччина клубна: (районні будинки культури) / уклад. А. М. Іванець. Вінниця: Консоль, 2009. 176 с.
48. Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К., Олійник С. В. Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довід. Дунаївці, 2006. Вип. 1. 92 с.
49. Речмедін В. Краса України – Поділля. [Ювілейна подорож, нарис]. Харків: Прапор, 1967. №8. С. 34–40.
50. Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К., Олійник С. В. Дунаєвеччина в іменах: біобібліограф. довід. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Вип. 2. 112 с.

51. Вінниччина сьогодні. Події, вчинки, факти. [Відпочинок вінничан, телефонізація, про обласний муздрамтеатр] // Вінницька правда. 1971. 9 червня.
52. Поліщук А. С. Розвиток мережі клубних закладів на Вінниччині у середині 60–80-х рр. ХХ ст. // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2013. Вип. 49. С. 185–187.
53. Насущні турботи культурмійців області // Радянське Поділля. 1981. 26 квітня.
54. Сінкевич Л. Митці ювілею: [Успіхи Хмельницької області до ювілею 60-річчя СРСР. Творчий звіт майстрів і художніх колективів] // Корчагінець. 1982. 15 липня.
55. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький: Поділля, 1995. 332 с.
56. Хмельницьке обласне управління статистики. Докладные аналитические записки составленные отделом по статистике населения, здравоохранения и культуры. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 17. Спр. 80. Арк 52.
57. Хмельницьке обласне управління статистики. Сводные годовые материалы культуры за 1978 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 17. Спр. 800. Арк 143.
58. Муніципальному фольклорному ансамблю ім. В.Ножки – 50 Старокостянтинівська державна адміністрація [Електронний ресурс]. URL: <http://staradm.gov.ua/1402-municipalnomu-folklornomu-ansamblyu-ivnozhki-50.html> (15.12.2016).
59. Кам'янець-Подільська область. Будинок народної творчості. Кам'янець-Подільська область. Отдел искусства. Протоколи засідань художньої Ради театру народної творчості за 1965 р. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3602. Оп. 2. Спр. 36. Арк 6.
60. Небелюк Н. Я. В сяєві народних мелодій (з досвіду роботи народного аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю «Кудрявчик»

Ярмолинецького будинку культури) // Культура: пошуки і творення (з досвіду роботи аматорських колективів та закладів культури Хмельниччини) / упоряд. А. Г. Тітов ; Управління культури Хмельницької обласної держ. адміністрації, Хмельницький учбово-методичний центр культури Поділля. Хмельницький, 2000. С. 52–61.

61. Бідюк М. Співає «Мелос» (з досвіду роботи народного аматорського колективу «Мелос» Волочиського районного будинку культури) // Культура: пошуки і творення (з досвіду роботи аматорських колективів та закладів культури Хмельниччини) / упоряд. А. Г. Тітов. Хмельницький, 2000. С. 11–20.

62. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / ред. кол. : М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1971. 706 с.

63. Філімонов В. У дзеркалі завтрашнього дня: [Соціально-культурний розвиток сіл області] // Вінницька правда. 1981. 3 грудня.

64. Площанська Л. Авторитет культпрацівника. // Вінницька правда. 1981. 27 червня.

65. Трембіцький А. М., Галатир В. В. Чабанівка – село між ярами // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року): зб. матеріалів / Ін-т історії України НАН України [та ін.]; редкол.: Копилов С. А. [та ін.]. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. 715 с.

66. Площанська Л. Театр запрошує на прем'єру // Вінницька правда. 1985. 28 грудня.

67. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Приказы, распоряжения, решения дерективных указаний Министерства культуры УССР Хмельницкой области. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 1. Спр. 33. Арк 30.

68. Путівник. Хмельницька область / [ред. кол.: І. Курус (голова) та ін.; фото: Ю. Боев та ін.]. Київ: Богдана, 2010. 320 с.

69. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Справки, информации, отчеты о

работе театра. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 1. Спр. 39. Арк 29.

70. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Справка о работе театра по обслуживанию сельских жителей в 1967 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 1. Спр. 3. Арк 3.

71. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Справка об итогах работы театра за 1970 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 1. Спр. 5. Арк 3.

72. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Докладная записка о деятельности театра, направления в вищии органы влады. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 1. Спр. 79. Арк 3.

73. Вінницька окружна інспектура народної освіти. О работе театра в г. Винница. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 256. Оп. 1 Спр. 53. Арк 340.

74. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Годовой отчет о деятельности театра за 1980 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 2. Спр. 98. Арк 39.

75. Хмельницькая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского. Отчет о деятельности театра за 1985 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 3439. Оп. 2. Спр. 150. Арк 4.

76. Єсюнін С. Місто Хмельницький: погляд крізь роки [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 рр. URL: http://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=168 (19.02.2017).

77. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про стан кінообслуговування населення та підсумки фінансово-господарської

діяльності державної кіномережі області. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 2354. Арк 393.

78. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про поліпшення кінофікації загальноосвітніх шкіл області. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 2156. Арк. 385.

79. Гур'євський С. А. Чого чекає глядач // Вінницька правда. 1985. 1 листопада.

80. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали з питань розвитку кінематографії та роботи установ і органів по кінематографії в УРСР, 14.01.1965-24.01.1966. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 739. Арк. 166.

81. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. О состоянии кинообслуживания населения и результатах финансово-хозяйственной деятельности кинотеатров города. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 9. Спр. 2680 Арк. 93.

82. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про роботу кіномережі в області. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 6. Спр. 2052. Арк. 411.

83. Поліщук А. С. Розвиток кіномистецтва у містах та регіонах Вінниччини 60–80-х рр. ХХ ст. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ ; Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. Вип. 35. С. 376–379.

84. Управления кинофикации Хмельницкой области Совета народных депутатов Управления кинофикации Хмельницкой области. Сводный годовой отчет по основной деятельности управления. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 4646. Оп. 6. Спр. 257. Арк 66.

85. Найважливіші віхи розвитку міста [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: http://cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=213 (27.04.2017).

86. Українська радянська енциклопедія: Вінницька область / ред. М. Бажан [УРЕ у 12т.] (1977-1985). Київ, 1978. Т. 2. 542 с.

87. Управления кинофикации Хмельницкой области Совета народных депутатов Управления кинофикации Хмельницкой области. Сводный годовой отчет по основной деятельности управления. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 4646. Оп. 6. Спр. 302. Арк. 98.

88. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Про роботу кінотеатрів та закладів культури міста по вихованню трудової молоді. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 15. Спр. 1342. Арк. 19.

89. «Хмельницький». Путівник 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proskurov.info/about/information/history/1160-q-q-1963?showall=1&limitstart=> (27.04.2017).

90. Верещагін Ф. Дійти до серця глядача // Вінницька правда. 1985. 27 березня.

91. Дашевський М. На замовлення глядачів демонструють кінокартини // Культура і життя. 1978. 26 травня.

92. Шибіцький В. На екрані і в житті // Вінницька правда. 1981. 27 серпня.

93. Новиков П. П. Музеї села Тимановки. Київ: Мистецтво, 1975. 24 с.

94. Вовкодав В. П. В музеї Устима Кармелюка // Народна творчість та етнографія. 1982. № 1. С. 87–88.

95. Гненний М. Музей Василя Порика // Пам'ятки України. 1973. № 2. С. 49–50.

96. Вінниця: Історичний нарис. Вінниця, 2007. 304 с.

97. Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. Фон Мекк [Електронний ресурс] // Моя Вінниця. URL: <http://www.myvin.com.ua/ru/town/places/sights/19.html> (26.11.2016).

98. Поліщук А. С. Становлення соціально-побутової сфери на Поділлі у середині 60-80-х рр. XX ст. // Інтелігенція і влада Одеського національного

політехнічного університету Серія: Історія / Збірник наукових праць. Одеса: Вид-во Одеського національного політехнічного університету, 2014. Вип. 31. С. 126–142.

99. Сидоренко В. О. Колгоспний музей О. В. Суворова // Укр. іст. журн. 1979. №.10. С. 159–160.

100. Лазарова-Паламарчук О. А. Жмеринський історичний музей [Електронний ресурс]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18164 (15.09.2016).

101. Народні музеї Сумщини. Харків: Прапор, 1970. 94 с.

102. Музейное строительство в УССР (1917–1987): научно-вспомогат. библиогр. указ. / сост.: Л. Ю. Ступак [и др.] ; ответ. ред.: А. Н. Комская и Ю. З. Данилюк. Киев. 264 с.

103. Устим Кармелюк. Народний месник, ватажок повстанців квітень, 2012 [Електронний ресурс]. URL: [p.http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/504/](http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/504/) (28.05.2017).

104. Вінниччина музейна: довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей ; відп. за вип. К. І. Висоцька. Вінниця, 2008. 96 с.

105. Крочек Я. З племені мужніх // Соціалістична культура. 1981. № 6. С. 32.

106. Слободян М. О. Меморіальний музей Івана Кулика // Укр. іст. журн. 1969. № 11. С. 151–153.

107. Забота партии и правительства о благе народа: сборник документов. Кн. 2 (1974 г.–февраль 1980 г.). Москва: Политиздат, 1980. 751 с.

108. Документи загального відділу ЦК Компартії України. Письмо в ЦК КПСС, докладные записки отделов ЦК КП Украины по вопросам кадров культуры, вузов, медицины, 11.05.1977-13.10.1978. // ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1611. Арк.– 31.

109. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 2-х т. Т. 2. 1941-1976. Київ: Политиздат, 1977. 1083 с.

110. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК (1898-1971) / КПРС, Інститут історії партії

при ЦК КП України, Філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1980. Т. 6. 1941-1954. 523 с.

111. Самойленко Т. П. Упорядкування і створення єдиної мережі масових бібліотек УРСР (1959–1974 рр.) // Бібліотекознавство і бібліографія. 1979. Вип. 19. С. 110–117.

112. Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні наприкінці 50-х років – у 80-х роках ХХ ст. // Бібліотечний вісник. 2006. № 3. С. 26.

113. Коротка історична довідка / Хмельницька централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. URL: http://cbs.km.ua/index.php?dep=1&dep_up=1&dep_cur=105 (09.10.2016).

114. Карван С., Синиця Н. Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997): матеріали Всеукр. наук. іст.-країзнавчої конф., 26 вересня 1997 р. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т ; ред. Д. Г. Швалюк [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1997. 462 с. Вінниччина в датах: хронолог. довід. / уклад. М. С. Шлеймович; ред. М. Г. Спиця. – Вінниця: [б. в.], 2000. – 112 с.

115. Гайсинська централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. – URL: http://hnlib.vn.ua/?page_id=208 (19.12.2016).

116. Мазурик В. Відкриття книжкового-магазину-клубу у Тиманівці // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали ХХІІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції до 100-річчя заснування Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського (Вінниця, 20-21 жовтня 2011 р. / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, Ін-т історії, етнології та права [та ін.] ; ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. ред.) [та ін.]. Вінниця, 2011. С. 82-86.

Розділ IV

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

4.1 Реорганізація системи охорони здоров'я та особливості її проведення на Поділлі.

Одним із найважливіших показників добробуту і благополуччя населення є рівень розвитку охорони здоров'я, зокрема медичного обслуговування і забезпечення. У радянській державі воно було безкоштовним, але, як і сфера культури, фінансувалося за місцевим принципом. Такий стан позначався на повільних темпах будівництва медичних закладів і матеріально-технічній базі.

У 1960-і роки вітчизняна система охорони здоров'я, як і радянське суспільство, проходили глибинну кризу. Сформульовані у 1920-і роки наркомом охорони здоров'я т. М. А. Семашком принципи організації радянської медицини: жорстка плановість, безкоштовність, загальнодоступність допомоги, профілактична спрямованість, наявність дільниць – не мали подальшого теоретичного розвитку, а отже, переставали відповідати завданням часу. Девіз «Здоров'я людини – це багатство держави, цілісністю якого повинен піклуватися і лікар, і керівник підприємства, де працює громадянин» і надалі залишався головним для медицини цього періоду. Критерієм якості лікування виступала максимальна тривалість життя без активного втручання медицини [1].

Чинна у 1960-і – 1980-і роки система охорони здоров'я ґрунтувалася на нормах, закріплених в Основах законодавства СРСР і союзних республік (1969 р.), зокрема Законі УРСР «Про охорону здоров'я» (1971 р.), де підкреслювалося, що охорона здоров'я населення – одне із найважливіших завдань радянської держави та обов'язок усіх державних органів і громадських організацій. До 1969 р. принципи системи охорони здоров'я

монополюно визначалися директивами КПРС – КПУ. Зокрема у прийнятій XXII з'їздом КПРС програмі декларувалося, що соціалістична держава – єдина держава, яка бере на себе турботу про охорону і постійне поліпшення здоров'я усього населення. Це забезпечується системою соціально-економічних і медичних заходів [2, с. 37].

Партійно-державним керівництвом було схвалено не одну постанову і законопроект щодо покращення охорони здоров'я населення країни. Це, зокрема Постанова ЦК КПРС від 5 червня 1968 р. «Про заходи з подальшого покращення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в країні» [3, арк. 44], від 22 вересня 1977 р. «Про заходи з подальшого покращення народної охорони здоров'я», від 19 серпня 1982 р. «Про додаткові заходи з покращення охорони здоров'я населення». З 1 жовтня 1971 р. був введений у дію новий Закон УРСР про охорону здоров'я, а в березні 1974 р. Верховна Рада УРСР прийняла Постанову «Про стан медичного обслуговування населення та заходи з поліпшення охорони здоров'я в Українській РСР» [4, с. 243].

У 1977 р. право на охорону здоров'я вперше закріплено в Конституції СРСР, згодом – УРСР. Безпосередній контроль на місцях за втіленням схвалених партійних рішень здійснювали обласні, районні, сільські, селищні та міські Ради народних депутатів, при яких створювалися постійні комісії з питань охорони здоров'я та соціального забезпечення населення. Їм підпорядковувалися лікарні областей та районів [5, с. 66].

Щоправда, не всі комісії виконкомів районних рад народних депутатів здійснювали достатній контроль за своєчасним і повним виконанням відповідних партійно-державних постанов у галузі охорони здоров'я, не пред'являли належних вимог до виконкомів сільських і селищних рад, керівників підприємств і організацій та медичних установ на місцях. На пленарних засіданнях не завжди заслуховували звіти виконкомів сільських чи селищних рад щодо виконання заходів медичного обслуговування населення [6, с. 6]. Водночас частина відповідних органів проводила активну

роботу в сфері охорони здоров'я. Прикладом була діяльність міських рад Вінниці, Могилів-Подільського та Тульчинського районів [7, с. 3].

Радянське керівництво великого значення надавало, насамперед, кількісним показникам для досягнення високого рівня охорони здоров'я громадян країни. Так, значна увага приділялася будівництву нових лікарень, збільшенню кількості лікарняних ліжок, лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, станцій швидкої медичної допомоги та їх пропускної здатності. Особливою гордістю радянської влади вважалося постійне зростання кількості лікарів, середнього медичного персоналу, а також лікарняних ліжок на 10 000 осіб населення. Крім того, до таких показників відносили й фінансування діяльності закладів охорони здоров'я та витрати на їх утримання тощо [8, с. 39].

У 1962 р. у сфері охорони здоров'я розпочалася управлінська реформа, яка посилила вертикаль владних органів цієї галузі. Замість існуючих до того часу райздороввідділів безпосереднє керівництво медичними закладами району покладалося на центральні районні лікарні на чолі з головним лікарем. Центральна районна лікарня ставала новою організаційною формою, яка за своїми функціями перетворювалася не тільки в осередок спеціалізованої медичної допомоги населенню району, а також – в центр оперативного й стратегічного управління всіма лікувально-профілактичними закладами району [9, с. 2].

Як показала практика, посилення централізаторських тенденцій в управлінні сферою охорони здоров'я мало як позитивні, так і негативні наслідки. Адже з того часу головний лікар районної лікарні займався не тільки лікувальною практикою, а й розв'язував господарчі питання, що позначалося на якості надання медичних послуг населенню району [10, арк. 72].

Загальнодержавна система управління охороною здоров'я (міністерство, власне управління, центральна районна лікарня, медичний заклад) залишалась адміністративно-командною. Вона була чіткою, монолітною і стабільною, але на практиці мала застійний характер. Адже через мінімальне

оновлення керівних кадрів і перетворення кожного керівника вертикалі у своєрідну ланку ланцюга або «гвинтик», який, без команди «зверху», був неспроможний самостійно приймати правомірні управлінські рішення у рамках своєї компетентності, позбавляла будь-якої ініціативи на місцях. Державно-монопольна система охорони здоров'я характеризувалася відсутністю госпрозрахунку і плановості [11, арк. 51].

Політика централізації в управлінні сферою охорони здоров'я, ще з часів М.С. Хрущова, дозволяла досить вдало реалізовувати заходи щодо укрупнення центральних районних і дільничних лікарень за рахунок сільських, що ліквідовувалися, насамперед, у неперспективних селах [12, с. 2].

З економічної точки зору було вигідніше мати одну дільничну лікарню на 35-50 ліжок, ніж 10-15 малопотужних сільських лікарень на 5-7 ліжок у кількох селах. Адже при серйозному захворюванні лікар села не міг надати належну допомогу, і хворого направляли у районну чи обласну лікарню. Дільничні лікарні обслуговували хворих з хронічними недугами, які вимагали періодичного стаціонарного лікування. Такі хворі проживали у кількох сусідніх селах. Дільничні лікарні підпорядковувалися районним, а останні – обласним. У 1976–1980 рр. процес укрупнення лікарень уже проходив за рахунок ліжкового фонду малопотужних дільничних лікарень [13, арк. 256].

Як наслідок, на середину 1970-х рр. процес укрупнення лікувальних закладів, насамперед, у містах, набрав необґрунтовано великих масштабів. Тоді на одного лікаря-терапевта припадало декілька тисяч пацієнтів на одній територіальній дільниці. Як наслідок, 22 вересня 1977 р. вийшла Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 870, а 31 жовтня 1977 р. – наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР № 972 «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони народного здоров'я». Згідно із зазначеними рішеннями, передбачалося здійснити, починаючи з 1978 р., розукрупнення територіальних терапевтичних ділянок. Чисельність дорослого населення, яке обслуговувалося одним дільничним лікарем-терапевтом, мала становити у 1982 р. в середньому 2 тис. осіб, а в 1985 р. – в середньому 1,7 тис. осіб.

Чисельність дітей, які обслуговувалися одним дільничним лікарем-педіатром, у 1980-1982 рр. повинна була бути доведена в середньому до 800 осіб. Крім того, передбачалося забезпечити, починаючи з 1978 р., щорічний приріст числа лікарських посад дільничних терапевтів і педіатрів та їх повне укомплектування [14, с. 395].

Упродовж досліджуваного періоду постійно зростав бюджет у сфері охорони здоров'я, адже дана галузь, як і радянська економіка, розвивалася переважно екстенсивним шляхом, перевага віддавалася не якісним, а кількісним показникам, зокрема й великим – «гігантським» проектам.

Щоправда, цей процес все ж супроводжувався поліпшенням якості лікувальної допомоги, культури медичного обслуговування та оснащення медичних закладів сучасною апаратурою. У роботі органів охорони здоров'я більше місця стали займати питання профілактичної медицини і соціальної гігієни [15, арк. 117].

Упродовж 1980-1985 рр. зростання бюджету не забезпечувало усі потреби в охороні здоров'я населення Поділля. Найбільше позитивних змін було в містах, де поліпшувалася якість медичного обслуговування, зміцнювалася і розширювалася матеріальна база лікарень, збільшувалося постачання медичних закладів господарським і медичним інвентарем, покращувалася амбулаторно-поліклінічна і спеціалізована медична допомога дорослим і дітям [16, с. 3]. У Вінницькій області була завершена робота щодо укомплектування територіальних лікарняних дільниць, що сприяло наближенню кваліфікованої допомоги населенню. Було вжито заходів щодо добору медичних кадрів, підвищення їх кваліфікації та створення їм належних житлово-побутових умов [17, с. 8].

Під час реформування педіатричних дільниць на Поділлі їх кількість збільшилася з 166 у 1980 р. до 231 – у 1984 р., кількість дітей на міській дільниці досягнула 816, на сільській – 1176, відкрито 245 дитячих інфекційних ліжок [18, с. 489].

Процес реорганізації лікувальних закладів на Поділлі через нестачу державних коштів виявив недоліки як в організації медичної допомоги, так і в профілактиці. Зокрема, на місцях не одержували належне і своєчасне діагностування та лікування хворі на органи дихання, серцево-судинну систему, злоякісні новоутворення. Нові методи діагностики і профілактики впроваджувалися повільно, не повністю використовувалися наявні можливості для подальшого поліпшення охорони здоров'я і медичного обслуговування населення [19, с. 194].

Отже, процес укрупнення лікувальних закладів в Україні, і на Поділлі зокрема, був занадто масштабним – гігантоманський, тому з кінця 1970-х років на зміну йому було розпочато зворотний процес – розукрупнення лікувальних закладів. Але через нестачу державних коштів, як і по всій країні, він спричинив масу недоліків в організації медичної допомоги і профілактики на місцях. Поставлених партією і радянським урядом показників у розукрупненні територіальних медичних дільниць на Вінниччині не було досягнуто передусім у сільській місцевості.

4.2 Розвиток мережі та формування матеріально-технічної бази лікувальних та допоміжних медичних закладів. Намагання подолати масові захворювання.

Упродовж 1960–1980 рр. санітарно-епідеміологічне становище на Поділлі було незадовільним. У 1969 р. майже на 35% збільшилася кількість зареєстрованих хворих на туберкульоз [20, с. 43].

Для запобігання розвитку цієї хвороби у жовтні 1966 р. Рада Міністрів УРСР видала Постанову «Про стан і міри покращення роботи лікувально-профілактичних установ у боротьбі з туберкульозом». Було запропоновано вжити всі необхідні дії для успішного здійснення плану протитуберкульозних заходів, зокрема у Вінницькій і Хмельницькій областях. Наприклад, виконком Бершадської районної Ради депутатів

трудящих за рахунок коштів району побудував протитуберкульозний диспансер на 100 ліжок. Диспансери вели не лише лікувальну, а й широку профілактичну та санітарно-просвітницьку роботу серед населення. Проте ліквідація туберкульозу на Вінниччині здійснювалась повільно, вакцинація проводилась не на належному рівні [20, с. 44].

Паралельно зростала онкологічна захворюваність. У 1967 р. порівняно з 1965 р. збільшився процент давності випадків ракових захворювань. Такі випадки були зафіксовані у Вінницькому районі – 30,6 %, Липовецькому районі – 28,8 %, Погребищенському районі – 28,3 %, Тростянецькому районі – 29,7 %, Хмільницькому районі – 14,7%, Красиловському районі – 25,1% [21, арк. 112].

У 1969 р. спостерігалось збільшення захворювань на венеричні хвороби та коросту. У першому півріччі 1969 р. рівень захворюваності збільшився, порівняно з 1968 р., переважно у Вінницькому, Гайсинському, Козятинському, Погребищенському, Тростянецькому районах. Зростала кількість хворих із гострими хірургічними захворюваннями (до 3 тисяч випадків), головним чином, у Хмільницькому, Могилів-Подільському, Томашпільському та інших районах [21, арк. 114].

Як наслідок, наприкінці 1975 р. у районах області зросла кількість спеціалізованих лікувально-профілактичних закладів – диспансерів, що надавали медичну допомогу населенню з певних груп захворювань та забезпечували диспансеризацію хворих. Зокрема, функціонувало дев'ять протитуберкульозних, чотири онкологічних, сім психоневрологічних і один ендокринологічний диспансери [22, с. 6].

У другій половині 1960-х рр. для поліпшення охорони здоров'я населення активно розбудовувалася й зміцнювалася мережа лікувальних і лікувально-профілактичних установ, насамперед, багатопрофільних районних і дільничних лікарень.

Внаслідок започаткованої економічної реформи Косигіна капіталовкладення на будівництво зросли порівняно з 1960 р. в 6,8 раза і

становили 1млн 046 тис. крб. Але будівельні організації не встигали освоювати виділені кошти, зокрема й на проведення будівельно-ремонтних робіт на об'єктах медицини. Так, Вінницький обласний відділ охорони здоров'я для проведення капітального ремонту лікувально-профілактичних закладів у 1965 р. виділив: 650 м³ лісоматеріалів, біля двох тисяч кв. метрів плитки, 18 тис. умовних одиниць шиферу, 5790 м² м'якої покрівлі, 360 т цементу, більше 16 всіх видів фарб, оліфи та інших будівельних матеріалів. Станом на перше липня 1966 р. в районах області створено і функціонувало 155 профілакторіїв, діяльність яких була направлена на боротьбу з епідеміями [23, арк. 31].

У другій половині 1960-х рр. за кошти колгоспів і радгоспів в регіоні будувалися сільські лікарні. Так, на Вінниччині у той час з'явилися лікарняні новобудови в селах Калинівського, Літинського і Хмільницького районів області. Серед них – двоповерхова лікарня на сто ліжок у Кирнасівці Тульчинського району. На її будівництво місцевий колгосп витратив близько мільйона карбованців. Нові лікарні також було відкрито в селах Качківці Немирівського району, Ярмолинці Гайсинського району, Сокиринці Вінницького району. Заново реконструйована лікарня в Калинівському районі, яка вважалася однією з найкращих в області [24 с. 2].

Лікувальні заклади у цих районах були розташовані у світлих просторах приміщеннях, відділення були оснащені сучасною діагностичною апаратурою, інструментами, в палатах були чистота й затишок [24, с. 3].

У 1974–1977 рр. у більшій частині медичних закладів Вінниччини було зроблено капітальний ремонт за рахунок державних капіталовкладень на суму 25 млн крб. У цей період поліпшилося забезпечення транспортом. Обласний відділ охорони здоров'я виділив сільським медичним установам: 58 санітарних автомашин, фізіотерапевтичну апаратуру та будівельні матеріали. Значні зрушення відбулися в роботі лікувальних закладів щодо надання невідкладної медичної допомоги хворим [25, с. 4].

Незважаючи на значне фінансування охорони здоров'я, в сільських дільничних лікарнях Поділля не вистачало постільної білизни, посуду, холодильників, медичного інструментарію, теплої одягу, халатів тощо. Всі ці матеріали й інструменти суворо лімітувалися тільки для обласних і районних лікарняних закладів [26, с. 11].

У контексті запобігання захворюванням, своєчасного їх виявлення і лікування неоднозначною була ситуація в регіоні з кількістю амбулаторно-поліклінічних закладів (АПЗ): жіночі консультації, дитячі поліклініки, санаторії, амбулаторії, фельдшерські, фельдшерсько-акушерські пункти, сільські лікарські амбулаторії та дільничні лікарні. АПЗ надавали первинну медико-соціальну допомогу, насамперед, у сільських населених пунктах, на об'єктах будівництва за межами населених пунктів і підпорядковувалися міським або районним лікарням. За обсягом роботи, змістом і значенням амбулаторно-поліклінічна допомога займала провідне місце в медичному обслуговуванні населення. Проте нові методи діагностики і профілактики впроваджувалися повільно, не повністю використовувалися наявні можливості для подальшого поліпшення охорони здоров'я і медичного обслуговування населення [6, с. 2].

Наявність у регіоні значної кількості сіл, зокрема малих, викликало необхідність мати, насамперед, достатню кількість фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП), кожен з яких обслуговував, як правило, один, два і більше населених пунктів. ФАПи надавали першу медичну допомогу, здійснювали комплекс заходів санітарно-гігієнічного і протиепідемічного характеру. Якщо мережа лікарняних закладів на Поділлі та в Україні зменшувалася, то амбулаторно-поліклінічних закладів, передусім ФАПів, а також станцій (відділень) швидкої медичної допомоги – зростала. Це сприяло поліпшенню обслуговування населення, адже 80% хворих розпочинає і закінчує лікування саме в АПЗ. На Вінниччині упродовж 1970–1975 рр. мережа ФАПів зростає до 121, а санаторних ліжок – до 275.

Радянська держава була неспроможна забезпечити закладами медичного обслуговування не тільки сільські населені пункти, а й міста. Партійно-

державне керівництво все ширше залучало кошти підприємств, колгоспів і радгоспів до будівництва лікарняних закладів у сільській місцевості і стримувало державні асигнування у цій сфері. Як наслідок, кількість лікарень з кожним роком зменшувалася.

Вінницький обласний відділ охорони здоров'я, виконуючи постанови ЦК КПРС і Верховної Ради УРСР, зокрема «Про заходи з дальшого поліпшення медичного обслуговування та охорони здоров'я населення» (від 14 січня 1960 р.), активно залучав громадськість до будівництва медичних закладів. Так, у 1968-1972 рр. у м. Вінниці було здано в експлуатацію дитячу лікарню № 2, міську лікарню № 4, зведено новий лікувальний корпус психоневрологічної лікарні. У 1973 р. за рахунок коштів, зароблених на комуністичних суботниках, були збудовані онкологічний диспансер та корпуси госпіталю для інвалідів Великої Вітчизняної війни. У місті почали діяти кардіологічний корпус і нова поліклініка обласної лікарні ім. М. І. Пирогова [27, с. 5]. Тобто кількість лікувальних закладів в обласному центрі, хоча й повільно, але зростала.

У досліджуваній період активно велось будівництво нових медичних закладів і на Хмельниччині, передусім в обласному центрі і найбільших містах – Кам'янець-Подільському і Шепетівці. У 1966 р. у Хмельницькому були збудовані нові корпуси стаціонарної обласної дитячої лікарні на 200 ліжок та дитячої міської поліклініки. У 1971 р. у стаціонарі функціонувало три відділення: грудне, підліткове та інфекційне [28, с. 148]. У 1968 р. здано в експлуатацію перший в області протитуберкульозний диспансер на 90 ліжок [29]. У 1974-х рр. збудовано новий шестиповерховий корпус міської дитячої лікарні на 400 ліжок, а також нова поліклініка [28, с. 148]. У березні 1973 р. була введена в експлуатацію будівля поліклініки № 1, яка водночас стала відділенням Хмельницької міської лікарні [28, с. 141]. У серпні 1979 р. у мікрорайоні Ракове введена в експлуатацію Хмельницька міська поліклініка №3 потужністю на 160 відвідувань у зміну. Поліклініка проектувалася та будувалася на кошти військової частини № 26325, а з введенням в дію виконувала функції міської територіальної поліклініки, що працювала у дві

зміни, надаючи допомогу 33,8 тис. мешканцям міста. В її структурі було 14 дорослих та 10 дитячих дільниць. У поліклініці працювало 193 співробітники [28, с. 142].

У 1983 р. міськвиконком прийняв рішення про будівництво міської стоматологічної поліклініки за індивідуальним проектом у вигляді вбудованої споруди у житловий будинок по вул. Річній, 54. [28, с. 167].

Отже, у Хмельницьку, як і у Вінниці, кількість лікувальних закладів активно зростала упродовж досліджуваного періоду. За кошти місцевих колгоспів і радгоспів на Хмельниччині було збудовано 30 дільничних лікарень і 250 ФАПів [18, с. 133]. Так, у 1965 р. стали до ладу дільничні лікарні на 35 ліжок у селах: Косогірка Ярмолинецького району, Заслучне Красилівського району, Мокіївка Шепетівського району, Новокосятинів Летичівського району та ін. Їх будівництво здійснювалося і за рахунок колгоспів [18, с. 133].

Упродовж 1966–1970 рр. у сільській місцевості області було збудовано 836 медичних закладів, з них колгоспами – 763, у 1971–1975 рр. відповідно – 778 і 228; у 1976 – 1980 рр. – 427 і 342; у 1981–1985 рр. – 410 і 365 [30, арк. 95].

У 1970-х рр. на Хмельниччині було збудовано 97 нових лікарень, розширено центральні, районні та дільничні лікарні в Славутському, Дунаєвецькому, Волочиському, Шепетівському, Новоушицькому, Деражнянському та інших районах. Загалом в області діяло 200 лікувальних закладів на 19940 лікарняних ліжок, з них 131 на селі, та 9 санаторіїв на 925 ліжок [18, с. 135].

На жаль, будівництво лікарень в області стримувалося також через неспроможність будівельних організацій забезпечити введення об'єктів у встановлені терміни по держкапіталовкладенням. Прикладом є будівництво лікарень у Кам'янець-Подільському, Деражнянському, Теофіпольському районах, де завчасно була підготовлена проектно-кошторисна документація і частина кооперованих колгоспами коштів. При цьому часто навіть кошти держкапвкладень не використовувалися у повному обсязі [18, с. 141].

Упродовж 1960–1980 рр. у Хмельницькій області була поліпшена санітарно-профілактична і протиепідеміологічна робота, зміцнена матеріальна база санепідемстанцій, поліпшилась робота лабораторій, швидше впроваджувалися наукові досягнення для боротьби з інфекційними захворюваннями [18, с. 167].

В області також розвивалася спеціалізована медицина, особливо травматологічна, неврологічна, дитячої хірургії, офтальмологічна, ревмокардіологічна. Завдяки збільшенню потужностей міських і центральних лікарень невеликі відділення об'єднувалися в одне велике на 30-60 ліжок, з подальшим розширенням до 350-500 ліжок. У дванадцяти районах області організовувалися неврологічні і лор відділення, у восьми – офтальмологічні [31, с. 3].

Упродовж 1976-1978 рр. в області розширилася мережа спеціалізованих травматологічних стаціонарних пунктів. У м. Кам'янці-Подільському був організований цілодобовий травматологічний пункт. Відкрилися нові травматологічні відділення в Дунаєвецькій, Старокостянтинівській і Волочиській центральних районних лікарнях Хмельницької області [32, с. 4].

Значно покращилася спеціалізована служба у Старокостянтиніві, Дунаєвцях, Красилові, Волочиську, де потужність центральних лікарень збільшувалася до 400-500 ліжок. У решті районів вузька спеціалізація дістала розвиток в амбулаторно-поліклінічних умовах, а на стаціонарне лікування хворі направлялися в районні або у міжрайонні відділення [33, с. 3].

Особлива увага приділялася профілактиці шлунково-кишкових захворювань. Збільшилась мережа санітарно-курортних і оздоровчих закладів. Так, якщо в 1960 р. у районних центрах Хмельницької області функціонували 12 нових санаторіїв, у 1965 р. – 11, у 1970 р. – 10, у 1975 р. – 11, у 1980 р. – 14, то до кінця 1985 р. кількість їх зросла до 19. Кожного року більше 52% хмельничан оздоровлювались в різних пансіонатах і будинках відпочинку [34, арк. 117].

У досліджуваній період зростання мережі санаторіїв, будинків відпочинку, туристських баз, пансіонатів, профілакторіїв було загальнореспубліканською тенденцією [35, с. 5].

Санаторії і будинки відпочинку працювали в Полонському, Кам'янець-Подільському і Дунаєвецькому районах. У 1978 р. у Хмельницькому відкрито найбільший в Україні пологовий комплекс, оснащений сучасною діагностичною апаратурою, інструментами, зі стандартною площею палат [18, с. 168].

У 1970 рр. в області було облаштовано 74 міських лікарняних дільниць, 193 амбулаторії, 55 ЕКГ кабінетів, 11 кабінетів функціональної діагностики, 174 фізіотерапевтичних кабінетів, 99 профілакторіїв на тваринницьких фермах. У райцентрах функціонували стоматологічні відділення (три – шість стоматологів), а в дільничних лікарнях був один стоматолог. В обласних та міських лікарнях діяли сім ортодонтичних кабінетів. У 1966 р. з'явилося опікове відділення обласної клінічної лікарні [18, с. 169].

Водночас не завжди одержували належне лікування і несвоєчасно діагностувалися люди хворі на органи дихання, серцево-судинну систему, злоякісні новоутворення. Нераціонально здійснювалася антибактеріальна терапія неспецифічних захворювань легень, у більшості терапевтичних стаціонарах не застосовувалися аерозолі, санація бронхів, фізіотерапія [36, арк. 10]. Це було пов'язано як з недоліками в організації медичної допомоги на госпітальному етапі, так і з недостатньою кваліфікацією лікарів поліклінік.

Найвідсталішою ланкою медицини Хмельниччини залишалася амбулаторно-поліклінічна допомога сільському населенню. Єдиним шляхом наближення медичної допомоги до сільських трудівників була організація лікувальних амбулаторій. У 1975 р. зі 186 АПЗ лише 11 було в сільській місцевості області (див. додаток Т), але в деяких із них не було лабораторій, фізіотерапевтичного кабінету, замість трьох лікарів працював один або два.

Кількість АПЗ області з 1960 р. до середини 1970-х рр. постійно зменшувалася. Потім спостерігався незначний ріст, але рівня 60-х років ХХ ст. так і не було досягнуто: 204 АПЗ у 1985 р. проти 238 у 1965 р. (див. додаток Т).

У 1976 р. на нараді активу медичних працівників Хмельниччини за участі секретарів райкомів партії та заступників голів райвиконкомів

завідуючий обласним відділом здоров'я Б. П. Шаталюк наголошував на необхідності зміцнення матеріально-технічної бази ФАПів на селі, які не завжди мали належні умови для роботи фельдшерів, акушерів і медичних сестер. Крім того, серйозні претензії завідуючий відділом здоров'я області пред'явив організаціям, що зволікали з ремонтом старих і спорудженням нових лікувальних закладів, від чого страждали хворі. Він також торкнувся проблем зубопротезних і санітарних служб області і загалом виконання завдань лікувально-профілактичних установ Хмельницької області згідно з рішенням XXV з'їзду КПРС [37, с. 5].

Від 1966 р. до 1970 р. на Хмельниччині було збудовано 118 ФАПів, з них по 16 – у Кам'янці-Подільському і Красилівському районах, від семи до восьми – у Ярмолинецькому, Славутському, Городоцькому, Дунаєвецькому районах. В області працювало 81 колгоспний профілакторій і чотири фізіотерапевтичних кабінети у фельдшерських пунктах. Загалом в області діяло 972 фельдшерських і фельдшерсько-акушерських пункти, 353 колгоспних пологових будинки, 426 ФАПів знаходились в типових приміщеннях, а 41 – у найманих будинках [18, с. 171].

Лідером у даному напрямку був Кам'янець-Подільський район. Там ще на початку 60-х років кількість ФАПів і закладів лікарської амбулаторно-поліклінічної допомоги досягла необхідних норм. Надалі в охороні здоров'я району було взято курс на розвиток спеціалізованої медичної допомоги, розширення Орининської, Староушицької, Жванецької лікарень [18, с. 172].

Отже, якщо на Вінниччині кількість установ АПЗ постійно зростала, то на Хмельниччині – зменшувалася, за винятком санітарно-курортних закладів.

Так, у 1965 р. кількість діючих амбулаторних поліклінік в містах і селах Вінницької області становила 232 установи, у 1975 р. – 273, а в 1985 р. – 318. Тобто за двадцять років їх кількість зросла на 86 установ (див. Додаток О).

У Хмельницькій області у 1965 р. їх нараховувалося 238, а в 1985 р. – 204 установи, тобто зменшилося на 34 заклади. Загалом на Поділлі кількість таких установ збільшилася на 52 заклади (див. Додаток О).

Як наслідок, упродовж 1970–1975 рр. значно зменшилася смертність серед дорослого населення, проте дитяча смертність залишилася ще на високому рівні. Захворюваність на туберкульоз знизилася на 14,5 %, а смертність від туберкульозу на 40,1 %. Практично в кожній області було досягнуто певних успіхів у ліквідації та зниженні інфекційних захворювань, таких як: сибірська язва, поліомієліт, туляремія, лептоспіроз та ін., проте зросло число захворювань на дизентерію, дифтерію, гострі шлунково-кишкові захворювання, скарлатину, правець, кір і коклюш [38, арк. 61].

На Хмельниччині упродовж 1970 – 1975 рр. знизився рівень кількості інфекційних захворювань, а також захворюваності на туберкульоз, ревматизм, виразку шлунка, зменшилися показники первинної інвалідності тих, хто працював. Однак збільшився рівень ризику захворювань на хвороби системи кровообігу, онкологічні захворювання, хвороби органів дихання. Через вищезазначені хвороби у місті померло 2962 особи (88,8%), а в сільській місцевості – 9990 осіб (94,3%) [39, арк. 62].

На перший погляд, держава докладала багато зусиль, щоб медичне обслуговування і забезпечення трудящих відповідало рівню світових стандартів. Значні кошти вкладалися у будівництво нових поліклінік, лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку. Проте упродовж досліджуваного періоду кількість лікувальних закладів в Україні постійно зменшувалася, а з кінця 1970-х рр., і тривалість життя громадян.

Поділля у цьому плані не стало винятком. Зокрема, у Вінницькій області, яка мала найбільшу кількість лікувальних установ серед сусідніх областей, їх кількість у досліджуваний період зменшилася на 36. Тобто, якщо у 1965 р. в області нараховувалося 246 лікувальних закладів, то у 1985 р. – 210.

У 1965 р. на 10 тис. жителів області (все населення – 2,133,000 осіб) припадало 1,1 лікарень, а фактично одна лікарня. В Україні загалом тоді цей показник становив 1,07% лікарень на 10 тис. жителів (4879 лікарень на 45млн 548 тис. жителів). У 1985 р. на Вінниччині уже одна лікарня припадала на 10

тис. жителів області, населення якої скоротилося до 1,953,000 осіб. В Україні цей показник став дорівнювати 0,7 лікарень на 10 тис. жителів.

Отже, разом зі зменшенням чисельності населення області упродовж 1965-1985 рр. кількість лікувальних закладів Вінниччини на 10 тис. жителів області скоротилася більш ніж на 0,1%. Хоча темпи падіння кількості лікувальних закладів тут були нижчими, ніж на Україні загалом. Це пояснюється переважанням в області сільського населення.

Від 1960 р. до 1985 р. кількість лікувальних установ області мала ще більші показники падіння – 54 установи. Найвищі темпи зменшення лікувальних закладів на Вінниччині спостерігалися у другій половині 1970-х рр. – 23 установи (див. Додаток П).

Але якщо кількість лікувальних закладів на Україні постійно зменшувалася кожної п'ятирічки, починаючи з 1960-х рр. і закінчуючи серединою 1980-х рр., то на Вінниччині у другій половині 1960-х і в першій половині 1980-х років спостерігався незначний їх ріст. Так, упродовж 1965–1970 рр. і 1980–1985 рр. кількість лікувальних установ області зросла на два заклади, відповідно з 264 до 248 і з 208 до 210 установ (див. Додаток П).

На Хмельниччині, як і на всій Україні, не було періодів відносного зростання кількості лікувальних закладів. З кожною п'ятирічкою в області їх ставало все менше. За досліджуваний період темпи їх зменшення були вищими, ніж на Вінниччині, і становили 58 закладів, тобто відбулося скорочення (з 200 установ у 1965 р. до 142 у 1985 р.) (див. Додаток П).

Якщо у 1965 р. на 10 тис. жителів області (1,620,000 осіб) приходилося 1,2 лікарень, тобто навіть більше, ніж на Вінниччині (1,1) і в Україні загалом (1,07), то у 1985 р. лише 0,9 лікарень при загальній кількості жителів 1.527.000 осіб. Тобто на середину 1980-х рр. кількість лікарень на 10 тис. мешканців Хмельниччини була меншою, ніж на Вінниччині (1) і більшою, ніж в середньому в Україні (0,7).

Темпи падіння кількості лікарень на Хмельниччині були більшими, ніж на Вінниччині, і меншими, ніж в Україні.

Отже, з середини 1960-х і до середини 1980-х рр. кількість медичних закладів у селах Хмельниччини постійно зменшувалася. Темпи їх зменшення випереджали темпи будівництва, що зростали до середини 1970-х рр., а потім також почали різко зменшуватися. Як наслідок, багато сільських лікарень перебувало у старих малоприспособованих тісних приміщеннях, у яких хворі постійно відчували дискомфорт. Наприклад, у середині 1980-х років при плановій потребі площі палат районних лікарень – 50050 м² фактична наявність їх становила 33533 м², або 67%, районних поліклінік – 21216, за реальних – 14348 м², дільничних лікарень – 39690, а реальних – 24583 м². Крім того, 49% сільських ФАПів області перебувало у аварійних та непристосованих приміщеннях.

Зменшення кількості лікувальних закладів регіону було обумовлено ліквідацією неперспективних сіл і відповідно – існуючих там лікарень, фельдшерсько-акушерських і медичних пунктів, а також процесом урбанізації і, як наслідок, політикою укрупнення районних лікарень. Це було вигідно, насамперед, в економічному плані, тобто мати одну міжколгоспну лікарню в районі, ніж декілька малопотужних лікарень у кількох селах [6, с. 4]. Як наслідок, із будівництвом однієї нової лікарні на кілька десятків ліжок закривалося декілька невеликих лікарень у віддалених селах, що розташовувалися у малоприспособованих для лікування приміщеннях із невеликою кількістю ліжок.

Незважаючи на зменшення лікувальних закладів, упродовж досліджуваного періоду, в областях Подільського регіону, як і в Україні загалом, постійно зростала кількість лікарняних ліжок. Так, у республіці з 1965 р. по 1985 р. кількість лікарняних ліжок зросла з 428 тис. до 669 тис., тобто на 241 тис. одиниць [40, с. 2].

На Поділлі найвищі темпи зростання лікарняних ліжок припадали на першу половину 1960-х років – 4,6 тис. ліжок – на Вінниччині і майже 3,2 тис. ліжок – на Хмельниччині, а найменші темпи росту – на першу половину

1980-х рр. – 1,3 тис. ліжок у Вінницькій області і 1,2 тис. ліжок у Хмельницькій (див. Додаток О).

У 1970-ті роки кількість лікарняних ліжок становила приблизно 8,6 ліжка на кожну тисячу вінничан, що було значно нижче середнього показника по республіці [41].

У 1976 р. у Вінницькій в області налічувалося 24,7 тис. лікарняних ліжок – 120 ліжок на 10 тис. жителів [42, с. 416]. У 1985 р. на 10 тис. населення області (при загальній кількості жителів області 1953 тис. чол.) припадало 138 ліжок. Тоді Вінниччина разом із Кіровоградщиною і Луганщиною була найкраще забезпечена лікарняними ліжками з-поміж усіх областей республіки [43].

На Хмельниччині у 1983 р. було 19,3 тис. лікарняних ліжок, або 125,6 ліжка на 10 тис. жителів [44, с. 432].

Загалом з 1965 р. по 1985 р. кількість лікарняних ліжок на Вінниччині зросла на 9,4 тис. і становила 27,4 тис. одиниць, а на Хмельниччині – на 6,7 тис. одиниць і становила понад 19,6 тис. (див. Додаток О).

Проте більшість лікарень були перевантажені ліжками, тобто на одне ліжко припадало 4,9 кв. м площі за норми – 7 кв. м. Так, у Деражнянській, Летичівській, Теофіпольській, Старосинявській центральних районних лікарнях Хмельницької області на одного хворого приходилося лише 3,6 кв. м. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. в цих та деяких інших районах стояло завдання активно вирішувати питання про кооперування коштів колгоспів на будівництво лікарень [18, с. 175].

Кількісному зростанню лікарняних ліжок сприяло не тільки відкриття нових й укрупнення старих лікарень, а й процес депопуляції населення регіону. У радянські часи Вінницька область належала до центральної демографічної групи, а Хмельницька – до західної. Упродовж 1959–1970 рр. народжуваність у західній демографічній групі була вищою, ніж у центральній, а у Вінницькій області була найвищою з-поміж областей центральної зони з показником плідності – 2,114, що не набагато менше, ніж

у Хмельницькій області – 2,287 [45, с. 39]. Так, народжуваність упродовж 1958–1969 рр. на 1000 населення зменшилася з 20,8% до 14,8%, водночас смертність за той же період зросла з 7,8% до 9,5%. Природний приріст населення зменшився за цей час з 12,4% до 5,3%. Щоправда, скоротилася дитяча смертність з 3,8% до 1,5% [18, с. 138].

Фактично за ті ж роки – 1960–1970 – народжуваність підвищилася в усіх містах Вінницької і Хмельницької областей, аналогічний процес тоді відбувався у Харківській, Чернігівській, Миколаївській, Кримській, Херсонській, Житомирській, Чернівецькій та Волинській областях [45, с. 40].

У 1978–1979 рр. показник народжуваності зменшився у Вінницькій області до 2,039, а у Хмельницькій – до 2,183 [46, с. 191].

Водночас упродовж 1970–1979 рр. Вінницька і Хмельницька області, як і Київська, Львівська, Черкаська і Чернігівська, мали найнижчий рівень дитячої смертності в Україні, що пояснювалося підвищенням загальної культури населення, використанням нових досягнень медицини, розширенням мережі закладів охорони здоров'я [46, с. 205].

Проте області Поділля належали до групи з високою смертністю населення середнього віку. Так, у 1960 р. смертність у Хмельницькій області на 1 тис. осіб становила 7,2%, у Вінницькій – 7,6%, тоді як середня смертність в Україні була 6,9%. У 1970 р. вона зросла в Україні до 8,9%, а в подільських областях – до 9,6% і 10,4% відповідно. У 1976 р. ці показники збільшилися до 11,0%, 12,0% та 10,2%. У подальшому темпи смертності уповільнилися [46, с. 206].

Смертність у середньому віці, тобто найбільш працездатному, була характерною переважно для сільського населення регіону через недостатній розвиток служби охорони здоров'я у сільській місцевості та відсутність відповідного управління процесами міграції із села в місто, а також унаслідок старіння населення [47, с. 150].

У другій половині 1970-х – першій половині 1980-х рр. у Вінницькій, Хмельницькій, а також Житомирській і Сумській обл. не спостерігалось

природного приросту населення [46, с. 211]. Такі демографічні зміни ще у 1972 р. стали однією з причин підвищення норми витрат на харчування хворих і норми видачі медикаментів [4, с. 243], проте кардинально змінити ситуацію не вдалося.

Отже, як в Україні, так і на Поділлі кількість лікувальних медичних закладів упродовж досліджуваного періоду постійно зменшувалася. Зростала лише чисельність санітарно-курортних закладів, що відображало загальнореспубліканську тенденцію.

Водночас для Вінницької області були характерні періоди відносного збільшення лікувальних установ, зокрема у 1965–1970 рр. і 1980–1985 рр. Крім того, тут мала місце найбільша кількість лікувальних закладів порівняно з сусідніми областями, що, зокрема, пояснюється більшою кількістю населення області.

Темпи й обсяги зменшення кількості лікувальних закладів регіону значно перевищували аналогічні показники будівництва нових лікувальних закладів, які з середини 1970-х років постійно знижувалися. Залучення коштів підприємств і колгоспів до будівництва і ремонту медичних закладів кардинально ситуацію не змінило. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. кошти, що виділялися на будівництво медичних закладів, не освоювалися, а в наступні роки їх не вистачало.

Процес укрупнення районних і дільничних лікарень був недостатнім і обмеженим, адже чимало поліклінік і центральних районних лікарень знаходилися в тісних, малопристосованих приміщеннях. Обмеженість площі не дозволяла їм відкривати кабінети функціональної діагностики, фізіотерапії тощо.

Укрупнення районних лікарень супроводжувалося збільшенням у них кількості лікарняних ліжок. Як наслідок, наявність їх в регіоні, як і в Україні, постійно зростала упродовж 1965–1985 рр., але в середині 1970-х рр. показник кількості лікарняних ліжок на 10 тис. жителів Поділля залишався нижчим за аналогічний середній показник в Україні. На середину 1980-х рр. він значно покращився, і Вінниччина стала одним із лідерів серед областей республіки за цим показником. Щоправда, цьому також сприяв процес депопуляції населення.

Водночас зростання кількості лікарняних ліжок призводило до перевантаження лікарняних площ, тобто одне ліжко в лікарнях не забезпечувалося відповідною площею, згідно з санітарними нормами. Площі палат лікувальних корпусів районних лікарень також не відповідали санітарним нормам.

Неоднозначною була ситуація в регіоні з амбулаторно-поліклінічними установами. Загалом їх кількість на Поділлі за двадцять досліджуваних років зросла, але за рахунок Вінниччини, адже на Хмельниччині їх чисельність постійно зменшувалася, що негативно позначалося насамперед на медичному обслуговуванні сільських жителів області.

Серед головних досягнень у розбудові мережі лікувальних закладів регіону стало зростання в мережі спеціалізованих лікувальних установ: протитуберкульозних, онкологічних, психоневрологічних і ендокринологічних диспансерів, а також відкриття в районних лікарнях областей Поділля нових спеціалізованих відділень із різних видів захворювань.

У контексті підвищення рівня життя населення радянське керівництво ставило завдання – покращення лікарського обслуговування. У свою чергу, до умов поліпшення лікарського обслуговування населення входило розширення аптечної мережі та підвищення рівня забезпечення ліками.

З другої половини 1960-х рр. був змінений принцип відкриття аптек у містах. Так, до середини 1960-х рр., згідно з наказом МОЗ СРСР від 11 липня 1961 р., у містах з населенням від 10 до 100 тис. жителів відкривалася одна аптека з розрахунку на 10 тис. осіб, у містах з населенням від 100 до 500 тис. жителів – одна аптека на 12 тис. осіб, у містах з населенням понад 500 тис. жителів – одна аптека на 15 тис. осіб. Завдяки цьому аптечна справа в Україні у 1965 рр. розвивалася значно краще, ніж у попередні роки. За вказаний період кількість аптек в республіці зросла на 1262 одиниці, що порівняно з аптеками 1959 р. становило 40%. [48, с. 3].

З другої половини 1960-х р. за основу проектів плану розвитку аптечної мережі кожної області брали граничні нормативи розширення та дислокації

аптек, затверджені наказом Держбуду СРСР №52 від 7 травня 1966 р. Згідно з цими нормами, передбачалося відкриття однієї аптеки в населених пунктах з кількістю населення 10 тис. осіб. У населених пунктах, де кількість жителів перевищувала 10 тис. осіб, передбачалося відкриття однієї аптеки з розрахунку на 10-15 тис. осіб.

Тобто, в основу відкриття нової аптеки бралася не тільки кількість жителів, а дислокація масиву. За нормами передбачалося відкриття нової аптеки на кожен мікрорайон. Крім того, додатково одна аптека на житловий район. Так, якщо житловий район складався з трьох мікрорайонів, то в ньому повинно бути відкрито чотири аптеки. Під час проектування аптек на новому житловому масиві за нормами забудови передбачалося 20-25 кв. м. площі приміщення аптеки на 1000 жителів, за умови обслуговування аптекою 10 тис. осіб населення [48, с. 4]. Так, в середині 1970-х рр. у м. Вінниці було 20 аптек, тобто одна аптека на 12,5 тис. мешканців. Водночас така кількість мешканців для однієї сільської аптеки була великою, що впливало на придбання потрібних ліків [41].

Крім того, з середини 60-х років в областях Поділля, як і в Україні загалом, була запроваджена нова система управління аптечною справою. Основною її ланкою стали центральні районні аптеки, які підпорядковувалися обласному аптекоуправлінню. Районні аптеки відповідали за всю аптечну службу району, зокрема й за організацію лікарського забезпечення сільського населення.

На початку 1980-х рр. у Вінницькій області діяло 26 центральних районних аптек. Їм підпорядковувалися 280 госпрозрахункових аптек, 34 аптечні філії, 17 аптечних кіосків та 983 аптечних пунктів II категорії. Аптечні філії діяли при поліклінічних відділеннях. Крім того, в області функціонували: обласний аптечний склад, фармацевтична фабрика, контрольно-аналітична лабораторія і магазин «Хімреактиви» [49, с. 22].

Наприклад, у 1976 р. центральній районній аптеці № 54 м. Могилева-Подільського підпорядковувалося 13 аптек району, 20 аптечних пунктів. Усі вони разом обслуговували 14,9 тис. осіб. Центральні районні аптеки надавали

й методичну допомогу сільським аптекам, допомагали організувати належний фармацевтичний порядок та внутрішній контроль, щомісяця проводили навчання з усіма фармацевтами району з підвищення класифікації. За сільськими аптеками закріплювалися аптечні пункти. Так, до аптеки № 80 с. Станіславчик Жмеринського району було прикріплено 8 аптечних пунктів [50, с. 3].

При всіх центральних районних аптеках області були створені громадські ради. Центральні районні аптеки області організовували свою роботу згідно з планом основних організаційних заходів на поточний рік і на період до 1990 р. Плани погоджувалися з районними радами народних депутатів і затверджувалися аптечним управлінням [51, с. 3].

Щороку на базі аптечного управління проводилися семінари зі старшими провізорами і провізорами-аналітиками. З 1980 р. на базі центральних районних аптек започатковувалися міжрайонні семінари-наради для завідуючих центральними районними та сільськими аптеками і аптечними пунктами II категорії. На семінарах-нарадах ділилися досвідом щодо організації контролю за якістю ліків, співпрацею між аптеками і лікувальними закладами, новими технологіями виготовлення ліків. Керуючі аптеками мали вивчати попит, щоб не було безпідставних відмов у лікарських засобах, які в достатній кількості могли бути на складі. Крім того, перед працівниками аптек ставилося завдання: впровадження нових форм обслуговування. Це, зокрема організація доставок медикаментів додому, реєстрація хворих із наступним повідомленням їх про надходження тимчасово відсутніх препаратів, організація пунктів і столів самообслуговування, одноразове звернення до рецептора, створення кімнат або куточків консультацій для лікарів (де надавалася інформація про нові лікарські засоби та можливу заміну тимчасово відсутніх ліків) і хворих (з питань вживання ліків, користування предметами догляду за хворими), а також з метою прискорення відпуску ліків і збільшенню обсягів їх продажу [52, с. 221].

В обласному аптекоуправлінні діяла майстерня по ремонту і виготовленню аптечного обладнання.

В аптечних установах працювало близько 2,5 тис. осіб, з них – 354 провізори і 847 фармацевтів. Головним завданням працівників аптек було поліпшення обслуговування кожного хворого, що звертався до них, а також максимальне задоволення населення і лікувальних закладів лікарськими засобами.

На XXVI з'їзді КПРС і XVII з'їзді профспілок СРСР велика роль приділялася ідейно-політичному, трудовому вихованню працівників аптек. З цією метою проводилися науково-практичні конференції, зльоти ударників комуністичної праці і наставників молоді серед працівників гуманітарної сфери. В області працювало чимало заслужених працівників аптечної праці – Н. В. Федик, Д. М. Гаврилюк, Г. П. Мальований, З. С. Малая та ін. За свою плідну працю вони були нагороджені урядовими нагородами [49, с. 24].

Упродовж другої половини 1960-х високими темпами зростало будівництво нових аптек на Вінниччині. Так, у 1965 р. в області функціонувало сім нових аптек, у 1966 р. – вісім, у 1967 р. – дев'ять, у 1968 р. – 14, в 1969 р. – 17, а наприкінці 1970 р. кількість їх зросла до 19 [53, акр. 234].

У 1970-і роки ця тенденція продовжилась, але темпи дещо уповільнилися. Так, за роки IX і X п'ятирічок (1971-1980 рр.) 15 центральних районних і 25 сільських аптек було переведено в нові приміщення.

Згідно з Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по подальшому поліпшенню народної охорони здоров'я» (1983 р.), за рахунок коштів аптекоуправління і залучених коштів колгоспів, радгоспів і промислових підприємств в області було відкрито 22 аптеки, з них – 9 при сільських лікарських амбулаторіях. У відповідні приміщення при плані 12 було переведено фактично 17 аптек, з них 8 аптек, у тому числі три центральні районні, – у новозбудовані. У нове приміщення корисною площею 7,7 тис. кв. м. переведено обласний аптечний склад. За рахунок приміщень складу, що звільнилися, розширено виробничі площі майстерні по ремонту і виготовленню аптечного обладнання, проводилася реконструкція

фармацевтичної фабрики. На обладнання й оснащення аптечної мережі області освоєно 536 тис. крб. [54, с. 18].

У наступні роки в області були збудовані нові приміщення для Піщанської і Ямпільської центральних районних і низки сільських аптек. Планувалося збудувати центральні районні аптеки у містах Хмільнику і Шаргороді, смт Немирові [55, с. 3].

Розвиток аптечної мережі характеризувався тенденцією до спеціалізації аптек. На 1982 р. на Вінниччині діяло 11 міжлікарняних, 8 лікарняних госпрозрахункових, дві дитячі, одна дрібнооптова, а також аптеки готових ліків, з реалізації лікарських рослин, роздрібні. Спеціалізація аптек дозволяла якісніше проводити вивчення попиту, визначення потреб і раціональніше використовувати наявні лікарські ресурси для поліпшення забезпечення населення і лікувально-профілактичних закладів [55, с. 4].

Для поліпшення лікарського забезпечення населення 6 серпня 1976 р. Міністерство охорони здоров'я УРСР видало наказ «Про організацію кабінетів фармацевтичної інформації» (КФІ). Найінтенсивніше КФІ створювалися у 1977-1978 рр. та 1980 р. Більшість, тобто 72% КФІ, було організовано при поліклініках, як і передбачалося міністерським наказом, а 27% – при лікарнях. На Поділлі найбільше КФІ було створено у Вінницькій області – 8, з них 5 при поліклініках і 3 при лікарнях упродовж 1976, 1977 і 1978 рр., а також один – у 1980 р. [56, с. 37]. Це був середній показник в Україні, адже найбільше КФІ було у Дніпропетровській (21), Одеській (19) та Донецькій (18) областях. Чимало областей мали всього один або два КФІ – Чернівецька, Херсонська, Закарпатська [56, с. 38].

КФІ були одними з найважливіших заходів у підвищенні рівня лікарської допомоги населенню та встановленню тісної співпраці між лікарем та фармацевтом. У 1982 р. на Вінниччині функціонувало уже одинадцять КФІ [48, с. 4].

На Хмельниччині, як і в Дніпропетровській, Одеській і Львівській областях, було допущено значне відставання в будівництві аптечних складів, що спричинило в них гостру потребу [54, с. 18].

У Хмельницькій області до 1970-х років аптечна мережа досягла масштабів, які повністю забезпечували потреби населення і лікувальних закладів. Тут функціонувало 185 аптек і 1000 аптечних пунктів [18, с. 152].

На Хмельниччині масштабне будівництво нових аптек, як і на Вінниччині, припадало на другу половину 1960-х – 1970-і роки. Так, у 1965 р. в області функціонувало 5 нових аптек, у 1966 р. – 7, у 1967 р. – 8, у 1968 р. – 9, у 1969 р. – 13, а наприкінці 1970 р. кількість їх зросла до 15 [57, арк. 19].

Загалом у другій половині 1960-х років було відкрито 20 нових аптек, 36 переведено у відповідні приміщення, 25 з них – у новозбудовані. Аптеками області було реалізовано медикаментів та інших медичних товарів на 40 млн крб., отримано надпланових прибутків на 323 тис. крб., економія витрат склала 296 тис. крб., що були спрямовані на розвиток аптечної мережі та її матеріальної бази [18, с. 152].

У першій половині 1970-х рр. мережа аптек зросла на 10, 20 переведені у відповідно обладнані приміщення. Аптекоуправління розповсюджувало понад 500 найменувань медичних виробів і препаратів [18, с. 153].

Незважаючи на централізоване постачання сільських дільничних лікарень і ФАПів, медичні препарати з аптекоуправління інколи надходили нерегулярно, в недостатній кількості, або не в повній мірі виконувалися замовлення сільських лікарень, не завжди додавалися інструкції щодо застосування нових ліків і препаратів [18, с. 153].

Підвищення якості лікарського забезпечення населення значною мірою залежало від наявності та кваліфікаційної структури кадрів даної системи. На 1 січня 1983 р. в системі Головного управління Міністерства охорони здоров'я Української РСР працювало 75 тис. чоловік, з них 38,7 тис. – спеціалісти з вищою фармацевтичною освітою, що становило 51,6 % від загальної кількості аптечних працівників. В окремих областях цей показник

коливався від 46,9% в Чернігівській до 58 % у Житомирській області. Тобто різниця у забезпеченні фармацевтами по обласних аптечних управліннях становила 9,4 %, що свідчило про певну стабільність структури кадрів аптечної системи УРСР [58, с. 66].

У Вінницькій області нараховувалося 2353 працівників аптечної справи, з них 1259 – фармацевтичні кадри (безпосередньо фармацевтів – 885 осіб і 374 – провізорів), що становило 53,5% від загальної кількості аптечних працівників. У Хмельницькій області було 1700 працівників аптек, з них 967 фармацевтичних кадрів, що становило 56,9%. Як бачимо, Поділля мало вищий, ніж середній, по республіці показник щодо забезпечення фармацевтами. У цьому плані Вінниччина і Хмельниччина випереджали навіть такі промислові області як Дніпропетровська і Донецька. Але з огляду на те, що цей показник у повній мірі не дає можливості оцінити ефективність розстановки і рівень кваліфікації спеціалістів, до уваги бралася питома вага провізорів у загальній чисельності фармацевтичних кадрів, а також співвідношення між чисельністю фармацевтів і провізорів. Такий аналіз засвідчив, що чисельність власне фармацевтичних кадрів по аптечних управліннях коливається в межах від 24,6% у Житомирській області до 60,8% у Львівській області. Тобто різниця між областями була значною – 36,2%.

Показник співвідношення між чисельністю фармацевтів і провізорів також мав значну відмінність по областях. Він коливався від низького (0,7%) у Львівській області – до високого (3,1%) у Житомирській. Низький показник співвідношення провізорів і фармацевтів був також у Харківській – 0,9%, Запорізькій – 1,0% та Дніпропетровській – 1,2% областях, а високий у Житомирській – 3,1%, Вінницькій та Луганській (Ворошиловградській) – 2,4%. Це співвідношення означало, що провізорів було у стільки разів менше, ніж фармацевтів. Низький показник співвідношення був характерний для областей, де діяли фармацевтичні факультети медичних інститутів або фармацевтичні виші, а високий рівень співвідношення в областях, віддалених від центрів

підготовки провізорів [58, с. 67]. На той час Вінницький, Івано-Франківський і Чернівецький медичні інститути не мали фармацевтичних факультетів.

На початку 1980-х рр. для забезпечення повсякденного контролю за якістю ліків, що виготовлялися і відпускалися з аптек, було розширено мережу контрольних-аналітичних кабінетів і столів. На початку 1981 р. у республіці функціонувало 1598 контрольних-аналітичних кабінетів і 5242 столи проти відповідно 1274 і 4882 на початку 1976 р. У республіці було створено 15 контрольних-аналітичних лабораторій. Ці кабінети і столи за роки п'ятирічки були оснащені типовим обладнанням і сприяли значному підвищенню продуктивності й ефективності праці провізорів-аналітиків. Незважаючи на це, існували значні недоліки в організації санітарного і технологічних режимів приготування ліків, правил їх зберігання на фармацевтичних фабриках Вінницького, Дніпропетровського, Миколаївського та інших аптечних управлінь [59, с. 8].

У роки десятої п'ятирічки (1976–1980) аптечне управління Вінницької області було серед десяти обласних аптечних управлінь України, що досягли найкращих результатів [60, с. 8]. За підсумками республіканського соціалістичного змагання Перехідний Червоний прапор Міністерства охорони здоров'я УРСР і Українського республіканського комітету профспілок медичних працівників за перший квартал 1985 р. було присуджено аптечному управлінню Хмельницького облвиконкому [61, с. 23].

При аптечних установах Вінницької і Хмельницької областей створювалися групи науково-обґрунтованого планування (НОП), які активно впроваджували методи наукової організації праці (МНОП). Так, на аптечних складах аптекоуправлінь областей Поділля, а також Запорізької і Чернігівської областей за активної участі груп НОП застосовувалися бригадні форми організації праці. Зокрема були створені спеціалізовані бригади вантажників, а у виробничих відділах спеціалісти об'єднувалися у бригади якості.

Групи НОП при великих аптечних управліннях республіки впроваджували нові системи оцінки якості праці аптечних співробітників.

Однією з них був принцип бездефектної роботи, згідно з яким оцінка роботи проводилася за допомогою розрахунково-кількісних показників. На 1984 р. цей принцип застосовували 2360 аптек України. Найбільших успіхів у цьому напрямку досягли аптечні управління Хмельниччини разом із колегами з Волині, Львівського і Київського облвиконкомів [62, с. 15].

У 1984 р. в аптекоуправліннях Хмельницького, Тернопільського, Одеського, Донецького облвиконкомів були організовані тематичні виставки: «Передовий досвід і НОП в аптечних установах» [62, с. 17].

У 1984 р. під час наради Міністерства охорони здоров'я УРСР з актуальних потреб в медикаментах, організації лікарського забезпечення населення та закладів охорони здоров'я міністр охорони здоров'я республіки А. Ю. Романенко зазначив, що упродовж року у Вінницькій, а також Івано-Франківській, Одеській, Рівненській та Херсонській областях мали місце непоодинокі випадки порушень встановленого Міністерством порядку розподілення ліків, самовільного вирішення цих питань працівниками аптечних складів. Не завжди надавався пріоритет у постачанні ліками дитячим та родильним лікувальним закладам. В аптеках Хмельницької і Сумської областей хворим відмовляли в медикаментах, що були в наявності в аптечних складах [63, с. 9].

Водночас міністр зазначив, що порівняно з початком п'ятирічки число скарг на лікарське забезпечення значно зменшилося з Вінницької, Дніпропетровської, Кримської та Полтавської областей [63, с. 11].

Отже, з середини 1960-х рр. на Поділлі, як і в Україні загалом, була запроваджена централізована система управління аптечною справою. Основна її ланка – центральні районні аптеки, яким підпорядковувалися сільські аптеки, аптечні філіали, кіоски, пункти. Районні аптеки підпорядковувалися обласному аптекоуправлінню. При районних аптеках створювалися громадські ради. Діяльність районних аптек планувалася на рік і на п'ятирічку. Плани погоджувалися з районними радами народних депутатів і затверджувалися обласним аптечним управлінням.

Розвиток аптечної мережі характеризувався спеціалізацією аптек: міжлікарняні, лікарняні, госпрозрахункові, дитячі, дрібнооптові, роздрібні, аптеки готових ліків, з реалізації лікарських рослин. Спеціалізація дозволяла раціональніше використовувати наявні лікарські ресурси для поліпшення забезпечення населення і лікувально-профілактичних закладів.

Найвищі темпи відкриття нових аптек в регіоні припадають на другу половину 1960-х – початок 1970-х рр., завдяки чому у 1970 рр. аптечна мережа досягла масштабів, які повністю забезпечували потреби населення і лікувальних закладів. Нові аптеки на Поділлі будувалися за рахунок коштів аптекоуправління, колгоспів, радгоспів і промислових підприємств.

З другої половини 1960-х рр. був змінений принцип відкриття аптек в містах. За основу бралася уже не кількість жителів з розрахунку одна аптека на 10 тис. чол., а дислокація масиву, тобто відкриття нової аптеки на кожен мікрорайон плюс одна аптека на житловий район. Проблемним залишалося забезпечення ліками сіл, адже аптечні філіали і сільські аптеки були недостатньо забезпечені усіма необхідними ліками.

На Хмельниччині спостерігалось відставання у будівництві аптечних складів.

Поділля мало вищий, ніж середній по республіці, показник щодо забезпечення фармацевтами, випереджаючи такі промислові області як Дніпропетровська і Донецька. Але з урахуванням питомої ваги провізорів у загальній чисельності фармацевтичних кадрів регіон мав один із найгірших показників на Україні.

Для співпраці між лікарями і фармацевтами створювалися кабінети фармацевтичної інформації (КФІ). На початок 1980-х рр. на Вінниччині існувало більше десяти КФІ. Це був показник вищий за середній в Україні.

Працівники аптек впроваджували нові форми обслуговування, створювали кімнати або куточки консультацій для лікарів і хворих. При аптечних установах обох областей створювалися групи науково-обґрунтованого планування (НОП), які активно впроваджували методи наукової організації і оцінки якості праці аптечних співробітників.

4.3 Забезпечення регіону медичним персоналом, поширення санітарно-гігієнічних знань, вмінь і навичок серед населення регіону.

Важливою складовою покращення медичного обслуговування як населення України загалом, так і жителів Подільського краю було підвищення рівня забезпечення лікувальних установ висококваліфікованими медичними кадрами. Головне завдання, яке ставилося перед лікарями і середнім медичним персоналом республіки, покращення профілактики захворювань, вчасне надання медичної допомоги, особливо сільським жителям, які проживали у віддалених районах. Не менш важливим було запровадження нових методів діагностики і лікування з метою покращення рівня охорони здоров'я населення республіки і краю.

Постійна увага приділялася підготовці кваліфікованих медичних працівників, тому в Україні упродовж 1960–1970-х рр. діяло 15 медичних вузів та десятки середніх спеціальних навчальних закладів.

У 1960–1975 рр. кількість лікарів і середнього медичного персоналу в Україні зросла більш ніж у 1,5 раза, що дало змогу на 300 жителів республіки мати одного лікаря й трьох медсестер. Таких «статистичних здобутків» не мала на той час жодна з високорозвинених країн світу. Проте ці показники були лише зовнішньою оболонкою розвитку вітчизняної медицини. Як і у всій Україні, на Поділлі постійно збільшувалася кількість лікарів усіх спеціальностей, а також середнього медичного персоналу.

Кількість лікарів на 10 тис. жителів в країні була однією з найвищих у світі, а якість надання медичних послуг – нижчою. Якщо у 1975 р. на 10 тис. населення припадало 27,7 лікаря, то у 1985 р. – 41,4 лікаря [64, с. 256]. У той час в Японії ця цифра складала 17,5 лікаря, у Франції – 17,9, у Великобританії – 18,3 [64, с. 257].

У 1965 р. Вінницька область з населенням 2133 тис. осіб (див. Додаток Р) мала 3670 лікарів (див. Додаток С), що становило 17,2 лікаря на 10 тис. жителів, тобто мала високий показник, що відповідав світовим стандартам.

У середині 1970-х рр. медичну допомогу вінничанам надавали понад 5,5 тис. лікарів – один лікар на 370 жителів, тоді як в середньому на Україні один лікар – на 300 жителів. Фахівців із середньою медичною освітою в області було 19 тис. осіб [65, с. 303].

У 1975 р. найбільша кількість лікарів була в Одеській, Харківській та Кримській, а найменша – у Сумській, Рівненській, Хмельницькій та Чернігівській областях [66, с. 374].

Темпи росту кількості лікарів на Поділлі спочатку випереджали аналогічні середні показники на Україні, а в першій половині 1980-х рр. були значно нижчими (див. Додаток С). Так, з 1965 р. по 1985 р. кількість лікарів усіх спеціальностей на Вінниччині зросла на 2645 лікарів, або в 1,7 раза, і нараховувала 6315 медпрацівників, що становило 32,2 лікаря на 10 тис. жителів області, населення якої на той час зменшилося до 1953 тис. чол. На Хмельниччині кількість лікарів на середину 1980-х рр. збільшилася на 2101 працівника, або майже удвічі, і загалом нараховувала 4312 медпрацівників, або 29,6 лікаря на 10 тис. жителів [67, с. 534]. Це було значно нижче середніх показників по республіці, хоча темпи зростання чисельності лікарів на Хмельниччині навіть дещо випереджали аналогічні середні показники в Україні загалом, що становили 1,9%.

На 1985 р. Хмельницька область разом із Київською та Сумська були найгірше забезпечені лікарями, тоді як найкращу ситуацію у цьому плані мали Одеська, Харківська та Львівська [43].

З 1965 по 1985 рр. кількість середнього медичного персоналу у них зросла на 9,4 тис. працівників, або майже в 1,6 раза, і становила 21,9 тис. працівників, а в Хмельницькій області – на 6,3 тис. працівників, або в 1,7 раза, і становила 15,1 тис. працівників. Середні темпи росту кількості середнього медичного персоналу на Україні загалом за даний період також зросли в 1,7 раза.

На 1985 р. Хмельницька область разом із Закарпатською і Київською були найгірше забезпечені середнім медичним персоналом, тоді як найкраще становище у цьому плані мали Кримська, Волинська та Одеська області [43].

У другій половині 1960-х рр. актуальним було питання забезпечення обласних медичних закладів лікарями різних спеціальностей – терапевтами, хірургами, акушерами-гінекологами, педіатрами, фтизіатрами, санітарними лікарями, стоматологами, окулістами, а дільничних лікарень – хоча б лікарем.

Загалом, ситуація з лікарями була значно кращою в містах і, насамперед, в обласних центрах. Прикладом збільшення чисельності фахових лікарів, середнього і молодшого медичного персоналу є Хмельницька міська спеціалізована стоматологічна поліклініка, що була створена в листопаді 1954 р. На час її заснування у штаті було 14 лікарів, п'ять зубних техніків, 6,5 медичних сестер, один рентгенлаборант, три представники молодшого медперсоналу. Всього за штатом 29 працівників. У 1962 р. у штаті поліклініки було 18 ставок лікарів, 5 медсестер, 5 зубних техніків, 1 рентгенлаборант, 7 спеціалістів молодшого медперсоналу. Всього за штатом 37 осіб. У 1971 р. у поліклініці працювали 32 лікарі, 42 спеціалісти середнього та 17 молодшого медперсоналу, 5 осіб іншого персоналу. Всього за штатом – 98. У 1974 р. штат поліклініки становив уже 40 лікарів, 46 фахівців середнього та 19 молодшого медперсоналу, 6 представників іншого персоналу. Всього за штатом – 112 посад [68, с. 4].

Незважаючи на щорічне збільшення кількості лікарів і середнього медперсоналу, потреба в них на Поділлі зберігалася навіть в середині 1980-х років, коли спостерігалася максимальне забезпечення кадрами медичної галузі. Особливо не вистачало медперсоналу в сільській місцевості через його високу плінність. Основною причиною кадрової проблеми медичних фахівців було незадовільне забезпечення їх житлом і побутовими умовами. Низькою була й заробітна плата лікарів порівняно з працівниками більшості галузей народного господарства.

Ще в Постанові ЦК КПРС від 5 червня 1968 р. «Про заходи з подальшого поліпшення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в Українській РСР» йшлося про роль лікарів у розв'язанні важливих завдань культурного розвитку села. Однією зі спроб забезпечити лікарями село була підготовка і направлення випускників за місцем проживання їхніх батьків [59, с. 91].

У 1967 р. у Вінницьку область прибуло 168 лікарів з числа молодих спеціалістів, вибуло 18, у 1968 р. відповідно 133 і 31, у 1969 р. – 177 і 14 [59, с. 93]. Велика увага приділялася молодим спеціалістам. Під час направлення їх на роботу завжди піднімалося питання про забезпечення їх житлом і належними побутовими умовами.

Чимало уваги приділялося й питанню підвищення кваліфікації медичних працівників, однією з форм якої була їх атестація. Велику роль під час атестації відігравали курси підвищення кваліфікації. Вони проходили в інститутах удосконалення лікарів, або на базах місцевих лікарень. Щороку кількість атестованих лікарів збільшувалася. Так, за період 1965 – 1975 рр. на Вінниччині було атестовано понад 800 лікарів. Крім того, медичний персонал кожного лікувально-профілактичного закладу міг підвищити свою кваліфікацію на короткотермінових курсах, семінарах, декадниках, конференціях, які щомісячно організовувалися на базах кращих обласних, районних і дільничних лікарень за участі лікарів з передовим досвідом роботи [69, с. 3].

Незважаючи на це, у роки «застою» кваліфікація численної армії медичних працівників виявилася дуже низькою. У медичних закладах процвітали здирництво й хабарництво. Як наслідок, рівень медичного обслуговування населення регіону не поліпшувався.

Проте чимало слів вдячності у ті роки надходили на адресу окремих лікарів, середнього і молодшого медичного персоналу, зокрема медичної сестри кардіологічного відділення Вінницької міської лікарні № 4 О. С. Мазур, завідуючого фельдшерсько-акушерським пунктом села Василівки Тульчинського району С. І. Кушніра, санітарки обласної лікарні ім. М. Пирогова Ф. З. Іванець [70, с. 9], лікаря м. Вінниці А. Д. Лобко [70, с. 10], старшої медичної сестри поліклінічного відділення Гніванської міської лікарні С. М. Фотуряк [70, с. 11].

Інколи це стосувалося цілого колективу, наприклад, терапевтичного відділення Бершадської районної лікарні, а загалом його завідуючого Л. С. Жорницької, лікаря-ординатора Г. С. Лавриненко, медичних сестер

З. Н. Кудлаєнко, Л. А. Войцехівської, санітарки Е. І. Нижник і багатьох інших [70, с. 10].

Великим авторитетом серед населення Хмельницької області користувалися головні лікарі районів: М. С. Пахольчук (Волочиськ), Н. С. Говорун (Полонне), С. Є. Флаксемберг (Кам'янець-Подільський), В. С. Кириченко (Летичів), В. О. Бородій (Красилів), зав. сільськими лікарняними дільницями Ф. Д. Мандражев, А. А. Тижневий, Є. І. Спектор, Г. К. Порчинська, Т. М. Івлєва, молоді лікарі К. Сметанюк (В. Жванчик), В. С. Афійчук (Калюс Новоушицького району), Б. А. Гоцуляк (головний лікар Миньковецької дільничної лікарні) [18, с. 141].

На Хмельниччині за вказаний період 24 лікарям було присвоєно звання «Заслужений лікар УРСР», понад 100 медичних працівників були нагороджені урядовими нагородами, 254 – значком «Відмінник охорони здоров'я». При обласному відділі охорони здоров'я покращила свою діяльність рада з впровадження наукових досягнень у практику охорони здоров'я окремих служб і виконання договорів з науково-дослідними інститутами [71, с. 23].

Чимало лікарів одночасно займалися науково-дослідницькою роботою. Основними напрямками, в яких вони проводили дослідження, були: охорона здоров'я матері й дитини, диспансеризація, створення й випробування нових фармакологічних речовин. Вивчалися, зокрема, проблеми збереження здоров'я жінок, які працювали на заводі імені 60-річчя Жовтня м. Вінниці [72, с. 8].

Серед таких медиків був заступник головного лікаря обласної лікарні ім. М. І. Пирогова Б. Г. Веденко. Він був кандидатом медичних наук, мав більше ста наукових статей в медичних журналах і збірниках, був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора й водночас проводив складні операції, передавав досвід молоді [73, с. 367].

На Хмельниччині за вказаний період кандидатами медичних наук стали 10 чоловік [74, с. 7].

Отже, в плані забезпечення населення лікарями регіон розвивався нерівномірно, Вінниччина мала дещо кращі показники порівняно з

Хмельниччиною. На середину 1980-х рр. вона входила до групи областей, що були найгірше забезпечені як лікарями, так і середнім медичним персоналом.

Вінницька область також мала дещо нижчі, ніж середні на Україні, показники щодо кількості лікарів на 10 тис. населення, хоча їх чисельність за 20 років збільшилася в 1,7 рази.

Таким чином, Поділля за кількістю лікарів і середнього медичного персоналу на 10 тис. жителів мало значно нижчі показники, ніж середні по Україні. Темпи росту кількості лікарів на Поділлі у другій половині 1960-х – 1970-х рр. випереджали аналогічні середні показники по Україні загалом, а в першій половині 1980-х рр. відставали і були значно нижчими. Проте на середину 1980-х рр. регіон за цим показником випереджав провідні країни світу.

Лікарями різних спеціальностей були краще забезпечені обласні й міські медичні заклади. Так, їх кількість упродовж досліджуваного періоду зростала набагато швидше, ніж у селах, де взагалі не вистачало медперсоналу через незадовільні побутові умови й відповідно високу плінність медичних кадрів.

З метою охорони праці робітників й підвищення ефективності суспільного виробництва в указаний період планувались проводитися: систематичні обстеження санітарно-гігієнічних умов праці робітників на підприємствах і в організаціях та лабораторні дослідження в цехах і на дільницях для оновлення та ліквідації факторів, що негативно впливали на здоров'я робітників. Крім того, систематично вивчалися причини професійних захворювань і травматизму, вживалися заходи щодо їх ліквідації. Була покращена робота робітничих пунктів охорони здоров'я на підприємствах та в організаціях, посилювався контроль за постачанням міста якісною питною водою, зокрема вживалися заходи щодо зменшення забруднення р. Буг, а на промислових підприємствах розроблялися і впроваджувалися заходи щодо зменшення концентрації шкідливих речовин в атмосфері і т.д. [75, с. 7].

Кожна колгоспна бригада забезпечувалася медикаментами, лікарями. Прикладом була діяльність дільничного терапевта Калинівської районної

лікарні В. Ф. Бітного. Його можна було зустріти скрізь: на току, на фермі, в полі, в клубі. На його дільниці була знижена захворюваність із тимчасовою втратою працездатності [76, с. 5].

Для поширення санітарно-гігієнічних знань, компенсації нестачі належної медичної допомоги на Поділлі було відкрито понад 333 народних університетів і шкіл здоров'я. У них навчалось понад 5 тисяч осіб. Серед кращих – Тульчинський народний університет, де завжди відбувалися навчальні заходи, вечори, конференції, «вогники». Перед слухачами виступали найкращі фахівці медичної галузі, які давали відповіді на запитання, проводили консультації [77, с. 3].

У 1969 р. лікарями Хмельницької області було прочитано 260 лекцій, з них на протитуберкульозні теми – 27, з онкології – 11, щодо профілактичних інфекційних захворювань – 4. Проте ситуація не покращилась. Такі організаційні заходи не впливали суттєво на загальну картину захворюваності в регіоні [20, с. 52].

У 1970 р. у Хмельницькій області функціонувало 24 університети здоров'я. Медпрацівниками щороку читалося понад 24,6 тис. лекцій. Активну участь у санітарно-просвітницькій роботі брали лікарі К. С. Разінкіна, С. Є. Флаксемберг, А. І. Губін, О. С. Косік, Д. В. Царькова, С. Ю. Рибак-Рибаченко, Н. Д. Харжевська, Г. К. Пламадялова, Є. І. Спектор, В. М. Ясінська, В. А. Піддубний, В. М. Михайленко, В. І. Бурчакова, В. П. Стрельцова, П. П. Тараненко, Г. Х. Дудчик та ін. [18, с. 140].

Крім народних університетів і шкіл здоров'я, в регіоні активно працювали санітарні дружини і пости Товариства Червоного Хреста України (ТЧХУ).

Місцеві організації ТЧХУ співпрацювали з профспілками медпрацівників, районними і дільничними лікарями, фельдшерсько-акушерськими пунктами, санепідемстанціями, штабами цивільної оборони, трудовими колективами.

Активісти цієї міжнародної громадської організації проводили профілактичні та оздоровчі заходи по догляду за хворими на дому,

престарілими, здійснювали нагляд за санітарним станом населених пунктів, дворів, вулиць і будинків, виробничих об'єктів, торговельних точок, ферм, харчоблоків. Вони проводили щеплення людей від кору, поліомієліту, правця, дифтерії, кишкових інфекцій, проводили навчання з підготовки медичних сестер для добровільних санітарних дружин і громадських санітарних інспекторів, а також спрямовували їх роботу, навчали громадський актив гуртків. Крім того, місцеві підрозділи ТЧХУ організовували масові агітаційні заходи з гігієни, оздоровлення, санітарного захисту та військово-патріотичного виховання молоді [78, с. 2].

Кількість організацій ТЧХУ і їх членський склад на Поділлі постійно збільшувалися. Вони стали масовими організаціями, які швидко і вміло надавали першу медичну допомогу. Так, завдяки оперативності санітарних дружин важко травмованого громадянина Л. Ф. Гулькова (1982 р.) із Бершадського району було терміново доставлено літаком до Вінницького аеропорту, де хірург-консультант В. М. Шманський надав йому першу невідкладну допомогу [25, с. 2].

У 1978 р. Центральний комітет ТЧХУ відкрив при Вінницькому обласному комітеті стаціонарні курси з підготовки і перепідготовки голів міськрайонних червонохресних організацій. У 1986 р. Товариство мало найбільшу кількість членів – 63,7% від всього населення області. Це був найкращий показник у ТЧХУ [78].

Активно представники ТЧХУ працювали і в Хмельницькій області. Так, ще наприкінці 1960-х років членами Славутського районного ТЧХУ було 37% жителів району – 33,5 тис. чол., зокрема, понад 98% учнів 6-10 класів, 94% – робітників, 37% – колгоспників, 28% – пенсіонерів і домогосподарок. Створено понад 45 санітарних дружин (8 – об'єктових, 14 – колгоспних, 23 – шкільних). Щоправда, для новоутворених санітарних дружин не вистачало табельного майна [18, с. 136].

Між сандружинами проводилися змагання. Так, у березні 1969 р. у військово-спортивній грі «Зірниця» в м. Славуті брали участь 2 тис. учнів і вчителів 8 шкіл

міста, 30 військових спеціалістів-посередників. Учнівські полки були забезпечені радіостанціями, санітарними машинами, випускалися бойові листи, працювали сандружини, санпости. У Славутському районі у 8 піонерських таборах функціонували санітарні пости, випускалися санбюлетні, проводилися вікторини, демонструвалися кінофільми на медичні теми [18, с. 137].

Одним із головних напрямків діяльності ТЧХУ був розвиток донорського руху, який отримав широке поширення в районах і містах Хмельниччини [18, с. 137].

Низький рівень санітарно-гігієнічних знань серед населення, брак медичної допомоги в сільській місцевості і на підприємствах, зокрема щодо протидії поширенню інфекційних і професійних захворювань, компенсувався діяльністю народних університетів і шкіл здоров'я, а також роботою організацій ТЧХУ, що співпрацювали з місцевими органами охорони здоров'я. Щодо організації і залученням до них населення Поділля мало один із найвищих показників в Україні. Активісти ТЧХУ створювали добровільні санітарні дружини, санітарні пости, випускали санітарні бюлетені, проводили профілактичні, оздоровчі та навчальні заходи. Водночас на підприємствах і в організаціях систематично стали проводити обстеження санітарно-гігієнічних умов праці робітників, вивчати причини професійних захворювань і травматизму, вживати заходи щодо їх ліквідації, покращувалася робота медпунктів.

Отже, політику держави в сфері охорони здоров'я населення країни визначало вище партійно-державне керівництво у законах та підзаконних нормативних актах, які виключали будь-яку ініціативу нижчих ланок управління, що призводило до застою. Контроль за реалізацією державно-партійних рішень на місцях здійснювали місцеві ради народних депутатів, а безпосереднє керівництво охороною здоров'я в кожному районі здійснювали районні лікарні, які, в свою чергу, підпорядковувалися обласним.

Поширення інфекційних захворювань в регіоні, брак медичної допомоги, насамперед, у сільській місцевості і на підприємствах, долалися за допомогою діяльності народних університетів і шкіл здоров'я та організацій

ТЧХУ, що співпрацювали з місцевими органами охорони здоров'я. За рівнем організації і залучення до ТЧХУ населення Поділля мало один із найвищих показників в Україні. Активісти ТЧХУ створювали добровільні санітарні дружини, санітарні пости, випускали санітарні бюлетені, проводили профілактичні, оздоровчі та навчальні заходи.

У другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. активно розвивалася мережа аптек регіону. На цей період припадає найбільша кількість відкриття нових аптек, завдяки чому в 1970 роки регіон у цілому був забезпечений аптеками. Але рівень обслуговування аптеками сільських жителів залишався низьким. З 1966 р. змінено нормативні проекти розвитку аптечної мережі в містах. За основу відкриття нової аптеки бралася не кількість жителів, а дислокація житлового масиву.

Розвиток аптечної мережі характеризувався спеціалізацією аптек, відкриттям КФІ передусім на Вінниччині, при аптечних установах регіону створювалися групи НОП. Поділля мало вищий, ніж середній по республіці, показник щодо забезпечення фармацевтами, але один із найгірших показників у співвідношенні провізорів до загальної чисельності фармацевтичних кадрів.

Завдяки розширенню потужностей закладів охорони здоров'я, створенню нових спеціалізованих установ і відділень, використанню нових досягнень медицини, збільшенню кількості лікарів, середнього медичного персоналу і лікарняних ліжок, поширенню діяльності народних університетів і шкіл медичної освіти, а також місцевих організацій ТЧХУ наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. в усіх міських поселеннях Вінницької і Хмельницької областей підвищилась народжуваність. Обидві області мали найнижчий рівень дитячої смертності по Україні. Проте низький рівень охорони здоров'я зберігався у сільській місцевості Поділля, де була висока смертність серед сільських жителів середнього віку.

Висновки до розділу

Загальнодержавна система управління охороною здоров'я (міністерство, власне управління, центральна районна лікарня, медичний заклад) залишалась адміністративно-командною. Вона була чіткою, монолітною і стабільною, але на практиці мала застійний характер

Радянське керівництво великого значення надавало, насамперед, кількісним показникам для досягнення високого рівня охорони здоров'я громадян країни. Так, значна увага приділялася будівництву нових лікарень, збільшенню кількості лікарняних ліжок, лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, станцій швидкої медичної допомоги та їх пропускнуої здатності. Особливою гордістю радянської влади вважалося постійне зростання кількості лікарів, середнього медичного персоналу, а також лікарняних ліжок на 10 000 осіб населення. Крім того, до таких показників відносили й фінансування діяльності закладів охорони здоров'я та витрати на їх утримання тощо.

Державно-монопольна система охорони здоров'я характеризувалася відсутністю госпрозрахунку і плановості. Політика централізації в управлінні сферою охорони здоров'я, ще з часів М.С. Хрущова, дозволяла досить вдало реалізовувати заходи щодо укрупнення центральних районних і дільничних лікарень за рахунок сільських, що ліквідовувалися, насамперед, у неперспективних селах.

Упродовж досліджуваного періоду постійно зростав бюджет у сфері охорони здоров'я, адже дана галузь, як і радянська економіка, розвивалася переважно екстенсивним шляхом, перевага віддавалася не якісним, а кількісним показникам, зокрема й великим – «гігантським» проектам.

Щоправда, цей процес все ж супроводжувався поліпшенням якості лікувальної допомоги, культури медичного обслуговування та оснащення медичних закладів сучасною апаратурою. У роботі органів охорони здоров'я більше місця стали займати питання профілактичної медицини і соціальної гігієни.

У Хмельницьку, як і у Вінниці, кількість лікувальних закладів активно зростала упродовж досліджуваного періоду. За кошти місцевих колгоспів і

радгоспів на Хмельниччині було збудовано 30 дільничних лікарень і 250 ФАПів. Так, у 1965 р. стали до ладу дільничні лікарні на 35 ліжок у селах: Косогірка Ярмолинецького району, Заслучне Красилівського району, Мокіївка Шепетівського району, Новокосятинів Летичівського району та ін. Їх будівництво здійснювалося і за рахунок колгоспів.

На жаль, будівництво лікарень в області стримувалося також через неспроможність будівельних організацій забезпечити введення об'єктів у встановлені терміни по держкапіталовкладенням. Прикладом є будівництво лікарень у Кам'янець-Подільському, Деражнянському, Теофіпольському районах, де завчасно була підготовлена проектно-кошторисна документація і частина кооперованих колгоспами коштів. При цьому часто навіть кошти держкапвкладень не використовувалися у повному обсязі.

В області також розвивалася спеціалізована медицина, особливо травматологічна, неврологічна, дитячої хірургії, офтальмологічна, ревмокардіологічна. Завдяки збільшенню потужностей міських і центральних лікарень невеликі відділення об'єднувалися в одне велике на 30-60 ліжок, з подальшим розширенням до 350-500 ліжок. У дванадцяти районах області організувалися неврологічні і лор відділення, у восьми – офтальмологічні. У досліджуваний період зростання мережі санаторіїв, будинків відпочинку, туристських баз, пансіонатів, профілакторіїв було загальнореспубліканською тенденцією.

Водночас не завжди одержували належне лікування і несвоєчасно діагностувалися люди хворі на органи дихання, серцево-судинну систему, злоякісні новоутворення. Нераціонально здійснювалася антибактеріальна терапія неспецифічних захворювань легень, у більшості терапевтичних стаціонарах не застосовувалися аерозолі, санація бронхів, фізіотерапія. Це було пов'язано як з недоліками в організації медичної допомоги на госпітальному етапі, так і з недостатньою кваліфікацією лікарів поліклінік.

Найвідсталішою ланкою медицини Хмельниччини залишалася амбулаторно-поліклінічна допомога сільському населенню. Єдиним шляхом наближення медичної допомоги до сільських трудівників була організація

лікувальних амбулаторій. У 1975 р. зі 186 АПЗ лише 11 було в сільській місцевості області, але в деяких із них не було лабораторій, фізіотерапевтичного кабінету, замість трьох лікарів працював один або два.

Отже, з середини 1960-х і до середини 1980-х рр. кількість медичних закладів у селах Хмельниччини постійно зменшувалася. Темпи їх зменшення випереджали темпи будівництва, що зростали до середини 1970-х рр., а потім також почали різко зменшуватися. Як наслідок, багато сільських лікарень перебувало у старих малоприспособованих тісних приміщеннях, у яких хворі постійно відчували дискомфорт. Наприклад, у середині 1980-х років при плановій потребі площі палат районних лікарень – 50050 м² фактична наявність їх становила 33533 м², або 67%, районних поліклінік – 21216, за реальних – 14348 м², дільничних лікарень – 39690, а реальних – 24583 м². Крім того, 49% сільських ФАПів області перебувало у аварійних та непристосованих приміщеннях.

Зменшення кількості лікувальних закладів регіону було обумовлено ліквідацією неперспективних сіл і відповідно – існуючих там лікарень, фельдшерсько-акушерських і медичних пунктів, а також процесом урбанізації і, як наслідок, політикою укрупнення районних лікарень. Це було вигідно, насамперед, в економічному плані, тобто мати одну міжколгоспну лікарню в районі, ніж декілька малопотужних лікарень у кількох селах. Як наслідок, із будівництвом однієї нової лікарні на кілька десятків ліжок закривалося декілька невеликих лікарень у віддалених селах, що розташовувалися у малоприспособованих для лікування приміщеннях із невеликою кількістю ліжок.

Важливою складовою покращення медичного обслуговування як населення України загалом, так і жителів Подільського краю було підвищення рівня забезпечення лікувальних установ висококваліфікованими медичними кадрами. Головне завдання, яке ставилося перед лікарями і середнім медичним персоналом республіки, покращення профілактики захворювань, вчасне надання медичної допомоги, особливо сільським

жителям, які проживали у віддалених районах. Не менш важливим було запровадження нових методів діагностики і лікування з метою покращення рівня охорони здоров'я населення республіки і краю.

Незважаючи на щорічне збільшення кількості лікарів і середнього медперсоналу, потреба в них на Поділлі зберігалася навіть в середині 1980-х років, коли спостерігалася максимальне забезпечення кадрами медичної галузі. Особливо не вистачало медперсоналу в сільській місцевості через його високу плинність. Основною причиною кадрової проблеми медичних фахівців було незадовільне забезпечення їх житлом і побутовими умовами. Низькою була й заробітна плата лікарів порівняно з працівниками більшості галузей народного господарства.

Чимало лікарів одночасно займалися науково-дослідницькою роботою. Основними напрямками, в яких вони проводили дослідження, були: охорона здоров'я матері й дитини, диспансеризація, створення й випробування нових фармакологічних речовин. Вивчалися, зокрема, проблеми збереження здоров'я жінок, які працювали на заводі імені 60-річчя Жовтня м. Вінниці.

Для поширення санітарно-гігієнічних знань, компенсації нестачі належної медичної допомоги на Поділлі було відкрито понад 333 народних університетів і шкіл здоров'я. У них навчалася понад 5 тисяч осіб. Серед кращих – Тульчинський народний університет, де завжди відбувалися навчальні заходи, вечори, конференції, «вогники». Перед слухачами виступали найкращі фахівці медичної галузі, які давали відповіді на запитання, проводили консультації.

Розвиток аптечної мережі характеризувався спеціалізацією аптек, відкриттям КФІ передусім на Вінниччині, при аптечних установах регіону створювалися групи НОП. Поділля мало вищий, ніж середній по республіці, показник щодо забезпечення фармацевтами, але один із найгірших показників у співвідношенні провізорів до загальної чисельності фармацевтичних кадрів.

Отже, політику держави в сфері охорони здоров'я населення країни визначало вище партійно-державне керівництво у законах та підзаконних нормативних актах, які виключали будь-яку ініціативу нижчих ланок

управління, що призводило до застою. Контроль за реалізацією державно-партійних рішень на місцях здійснювали місцеві ради народних депутатів, а безпосереднє керівництво охороною здоров'я в кожному районі здійснювали районні лікарні, які, в свою чергу, підпорядковувалися обласним.

Список використаних джерел і літератури

1. Лавріненко Л. Форми й методи державного регулювання охорони народного здоров'я та їхні прояви на Чернігівщині (1960–1980-і рр.) // Сіверянський літопис [Електронний ресурс]. – URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (23.12.2016).

2. Поліщук А. С. Державна політика щодо соціального захисту інвалідів у 1960–1980-х рр. XX ст. // Вісник інституту історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вінниця: «Нілан-ЛТД», 2014. Вип. 12. С. 36–40.

3. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали з питань медичного обслуговування населення УРСР, 18.01.1965-21.01.1966. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 762. Арк. 341.

4. Савицька І. С. Добробут українських громадян у 1964-1985 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя. 2014. Вип. XXXVIII. С. 242–245.

5. Поліщук А. С. Державна політика радянської влади з надання пільг соціально незахищеним верствам населення Вінниччини середини 1960–1980 рр. XX ст. // Глухівські наукові читання – 2013: зб. матер. III Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав, за якими судиться малоросійський народ», (15-17 лист. 2013 р., Глухів) / редкол.: О. І. Курок (гол.), В. П. Зінченко (заст. гол.), Я. М. Гирич (заст. гол., відп. ред.) ; Мін. освіти і науки України ; Управл. молоді та спорту Сумськ. обл. держ. адмін. ; Управл. освіти і науки Сумськ. обл. держ. адмін. ; Брянськ. держ. ун-т ім. І. Г. Петровського; Курськ. держ. ун-т; Мозир. держ. ун-т;

Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. С. 66–67.

6. Лекареєв Л. Проблеми охорони здоров'я на селі // Вінницька правда. 1966. 25 березня.

7. Марковський С. Все для здоров'я людини // Вінницька правда. 1984. 17 червня.

8. Вінницька обласна планова комісія. Проект и план здравоохранения в области на 1963-65 гг. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 3966. Оп. 1. Спр. 22, 23, 52. Арк. 78.

9. Здоров'я – народне багатство // Вінницька правда. 1966. 10 квітня.

10. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали з питань розвитку лікувальної мережі, розгортання ліжок та звільненні і пристосування приміщень для медичних закладів по УРСР, 07.01.1965-28.01.1966. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 765. Арк. 115.

11. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. О состоянии здравоохранения в городе и перспективы развития охраны здоровья на 1971 – 1975 гг. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 9. Спр. 9. Арк. 99.

12. Лекареєв Л. Профілактика – основа радянської здоровохорони // Вінницька правда. 1965. 15 листопада.

13. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Про заходи по поліпшенню охорони здоров'я населення області. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 17. Спр. 3126. Арк. 280.

14. Забота партии и правительства о благе народа: сборник документов. Кн. 3. Ч. 1. (март 1980–1984 гг.). Москва: Политиздат, 1985. 511 с.

15. Рада Міністрів Української РСР. Матеріали з питань виробництва медичних засобів і забезпечення медичних установ обладнанням, матеріалів, автотранспортом і ін. по УРСР, 05.01.1965-04.11.1966. // ЦДАВО України

(Центр. держ . архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 13. Спр. 763. Арк. 304.

16. Бобров М. Для здоров'я людини // Сільські вісті. 1978. 20 січня.

17. Гомонюк В. Здоров'я кожного – багатство всіх // Вінницька правда. 1984. 24 листопада.

18. Слободянюк П. Я. Медицина Поділля: [монографія] / П. Я. Слободянюк [та ін.]. Хмельницький: Медобори 2007. 703с.

19. Поліщук А. С. Сфера охорони здоров'я мешканців Поділля у середині 1960–80-х рр. // Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць / ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. Черкаси, 2014. Вип. 7. С. 193–196.

20. Противотуберкульозная помощь сельскому населению. Киев: Здоровье, 1983. 56 с.

21. Документи загального відділу ЦК Компартії України. Письмо в ЦК КПСС, информации отдела науки и учебных заведений ЦК КП Украины, Министерства здравоохранения УССР о случаях заболевания холерой, острыми кишечными заболеваниями, о проверки метода лечения злокачественных опухолей врачом З. П. Успенской и др., 21.03.1974-12.05.1976. // ЦДАГО України (Центр. держ . архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр.1041. Арк. 133.

22. Луковников П. В. Развитие здравоохранения в Винницкой области за годы Советской власти // Фельдшер и акушерка. 1977. № 10. С. 3–6.

23. Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів. Про заходи по поліпшення охорони здоров'я. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 151. Оп. 15. Спр. 1574. Арк. 57.

24. Шалковський І. Вище рівень роботи лікувальних закладів // Вінницька правда. 1965. 15 листопада.

25. Марковський С. Здоров'я людини – спільне багатство // Вінницька правда. 1982. 19 червня.

26. Поліщук А. С. Охорона материнства і дитинства на Поділлі в 1960 – 1980-ті pp. XX ст. // Zbiór raportów naukowych. «Współczesna nauka. Nowe perspektywy». (30.01.2014–31.01.2014). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. С. 9–16.

27. Веденко Б. На средства субботника // Медицинская газета. 1976. 30 июня.

28. Від Проскурова до Хмельницького: минуле та сучасність : матеріали міськ. наук.-практ. конф. / Хмельниц. міськрада ; упоряд. В. Р. Козубняк, К. Д. Новченкова. Хмельницький: ЦНТЕІ, 2004. 216 с.

29. Найважливіші віхи розвитку міста [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: [http:// cbs.km.ua /?dep=1&dep_up= 109&dep_cur=213](http://cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=213) (27.04.2017).

30. Статистическое управления Хмельницкой области. Государственный архив Хмельницкой области центрального статистического управления при Совете министерства СССР. Докладные и аналитические записки по проверке ведомственной отчетности по статистике населения, здравоохранения и культуры. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 16 Спр. 1199. Арк. 143.

31. Разінкіна К. Сьогодні і вчора нашої медицини // Радянське Поділля. 1968. 16 червня.

32. Разінкіна К. Спеціалізувати медичну допомогу // Радянське Поділля. 1971. 2 березня.

33. Разінкіна К. Щоб усі були здорові // Радянське Поділля. 1966. 19 червня.

34. Хмельницьке обласне управління статистики. Докладные аналитические записки и записки по проверке ведомственной отчетности (инспекторов госстат) районных информационных-вычислительных станций по статистике населения и здравоохранения за 1977 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 17. Спр. 94. Арк. 203.

35. Майструк П. Для здоровья здоровых. (Санитарно-эпидемиологическая служба области) // Медицинская газета. 1971. 23 февраля.

36. Отдел здравоохранения исполнительного комитета Хмельницкой области Совета депутатов трудящихся. Конъюнктурный обзор о состоянии лечебно-профилактической помощи детям в области за 1967 г. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1263. Оп. 7. Спр. 510. Арк. 70.

37. Сільська медична служба // Радянське Поділля. 1982. 8 серпня.

38. Отдел здравоохранения исполнительного комитета Хмельницкой области Совета депутатов трудящихся. Информация о состоянии медицинского обслуживания детского населения области. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1263. Оп. 7. Спр. 511. Арк. 75.

39. Отдел здравоохранения исполнительного комитета Хмельницкой области Совета депутатов трудящихся. Перспективный план мероприятий по развитию и усовершенствованию лечебно-профилактической помощи населения в 1977 – 80 гг. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1263. Оп. 9. Спр. 38. Арк. 11.

40. Марковський С. Служба здоров'я // Вінницька правда. 1980. 15 червня.

41. Вінниця. Роки застою. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.vin.com.ua/roku-zastoy> (05.01.2017).

42. Українська радянська енциклопедія: Вінницька область / ред. М. Бажан [УРЕ у 12т.] (1977-1985). Київ, 1978. Т. 2. 542 с.

43. Савицька І. В. Сфера охорони здоров'я громадян України у 1964–1985 рр. [Електронний ресурс]. URL: seanewdim.com/.../savytka_i_s_the_health_o (10.03.2017).

44. Українська радянська енциклопедія: Хмельницька область / ред. М. Бажан [УРЕ у 12 т.]. Київ, 1978. Т. 3. 532 с.

45. Піскунов В. П., Стешенко В. С. Динаміка та географія народжуваності населення Української РСР (1959–1970 рр.) // Демографічні дослідження. 1975. Вип. 3. С. 36-40.

46. Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 рр.) / отв. ред В. С. Стешенко. Киев: Изд. «Наукова думка», 1987. 234 с.

47. Поліщук А. С. Пенсійне забезпечення населення Подільського краю в середині 60-х–80-х роках ХХ століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. Вип. 22. С. 148–153.

48. Загоровська Л. Т., Співак Ф. І. Більше уваги плануванню аптечної мережі // Фармацевтичний журнал. 1968. № 3. С. 3–6.

49. Шершун В. П. Аптечна служба Вінниччини // Фармацевтичний журнал. 1982. №6. С. 22–24.

50. Шершун В. П., Ліфшиць Я. І. 3-тя обласна науково-практична конференція аптечних працівників Вінницької області // Фармацевтичний журнал. 1968. №1. С. 86–87.

51. Ткачук В. А. Завдання аптечних працівників України на 1968 рік – третій рік п'ятирічки // Фармацевтичний журнал. 1968. №2. С. 3.

52. Поліщук А. С. Розвиток аптечної мережі в Україні в 1965–1985 рр. (на прикладі Вінницької та Хмельницької областей) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 218–223.

53. Виконавчий комітет Вінницької обласної ради. Об улучшении охраны здоровья и развитии медицинской науки в области. // ДАВО м. Вінниця (Державний архів Вінницької області). Ф. 2700. Оп. 17. Спр. 37. Арк. 325.

54. Завдання органів та закладів охорони здоров'я УРСР по дальшому поліпшенню діяльності аптечної служби // Фармацевтичний журнал. 1985. № 1. С. 6–22.

55. Череватюк В. На варті здоров'я // Колгоспні вісті. 1983. 18 червня.

56. Білобрин С. О. Про роботу кабінетів фармацевтичної інформації // Фармацевтичний журнал. 1982. № 1. С. 36–39.

57. Статистическое управления Хмельницкой области. Дела постоянного хранения за 1959 – 1973 гг. Годовые отчеты по статистике населения,

здравоохранения и культуры представленные руководящими органами. // ДАХМО м. Хмельницький (Державний архів Хмельницької області). Ф. 1285. Оп. 15. Спр. 695. Арк. 33.

58. Гром О. Л., Ярмо Н. Б. До питання структури фармацевтичних кадрів аптечної системи УРСР // Фармацевтичний журнал. 1985. № 5. С 66–67.

59. Войцехівський Ю. В. Інтелігенція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х років. Київ ; Бердянськ, 2004. С. 88.

60. Про заходи по поліпшенню лікарського обслуговування населення і підвищенню ефективності наукових досліджень у галузі фармації в одинадцятій п'ятирічці: Постанова від 23 лютого 1982 р. № 111 // Фармацевтичний журнал. 1982. № 2. С. 7–21.

61. Борищук В. О. Дієвість соціалістичного змагання на вищій рівень // Фармацевтичний журнал. 1985. № 4. С. 23–25.

62. Котенко О. М. впровадження передового досвіду і раціоналізаторських пропозицій в аптечних установах УРСР // Фармацевтичний журнал. 1985. №4. С.14–16.

63. Марченко В. Г. Шляхи дальшого поліпшення лікарського забезпечення // Фармацевтичний журнал. 1985. № 3. С. 8–14.

64. Народное хозяйство УССР в 1979 году: статистической ежегодник. Киев: Техника, 1980. 367 с.

65. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1972. 778 с.

66. Народне господарство Української РСР у 1975 році : статистичний щорічник / відп. за вип. В. В. Самченко ; М-во статистики України. Київ: Техніка, 1976. 540 с.

67. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / ред. кол. : М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1971. 706 с.

68. Ільченко М. Спасибі, лікарю! // Вінницька правда. 1975. 10 серпня.

69. Шаталюк В., Коряк М. Честь білого халату // Радянська Україна. 1976. 10 вересня.

70. Рибак-Рибаченко С. Республіканський семінар медиків присвячений питанню «Роль обласних лікарень у поліпшенні медичної допомоги населенню» // Радянське Поділля. 1975. 31 серпня.

71. Тімков В. Медицина на Поділлі // Радянське Поділля. 1984. 18 листопада.

72. Звід законів Української РСР : закони и законодавчі акти. Т.7 / Верховна Рада УРСР, Президія, Рада Міністрів УРСР ; укл. В. Г. Зайчук. Київ: Політвидав України, 1986. 521 с.

73. Пастушенко Л. Лекторій для студентів. Створено при обласному Будинку політосвіти. Повідомлення // Радянська Україна. 1981. 22 квітня.

74. Дільничий лікар // Радянське Поділля. 1973. 19 січня.

75. Мельник В. Здоров'я кожного – багатство всіх // Вінницька правда. 1984. 29 квітня.

76. Стеценко П. Високе покликання медиків // Радянське Поділля. 1976. 1 жовтня.

77. Зустрічайте санітарну авіацію // Вінницька правда. 1984. 17 червня.

78. Вінницька обласна організація Товариства Червоного Хреста України // Вісник Червоного Хреста України No2(60 [Електронний ресурс]. – URL: http://www.redcross.org.ua/local/Visnyk_2_2012.pdf (02.12.2016).

ВИСНОВКИ

1. Проведений аналіз стану вичення проблеми дає можливість стверджувати про відсутність в українській історіографії комплексного дослідження, в якому на прикладі Подільського регіону охарактеризовано основні тенденції розвитку гуманітарної сфери в умовах кризи радянської системи 1965-1985 рр. Радянські історики переважно досліджували означену тему в контексті успіхів розбудови народного господарства, не акцентуючи уваги на труднощах та невирішених проблемах у цій сфері. Праці, що з'явилися в період незалежності, стосуються лише окремих напрямків соціальної політики, при цьому автори не простежують особливостей її реалізації на територіях Вінницької та Хмельницької областей.

Джерельну базу дослідження склали як неопубліковані (архівні матеріали) так і опубліковані (збірники документів і матеріалів, матеріали статистики, періодична преса тих часів тощо) джерела. Значна їх частка вперше введені автором до наукового обігу. Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль для висвітлення соціальних показників у розвитку освіти, культури та охорони здоров'я регіону в окреслений період.

Методологічний інструментарій включає в себе загальнонаукові, спеціальні історичні та інтегровані (міждисциплінарні) методи. Ідентифікація подій тогочасної реальності базується на принципах історизму, об'єктивності, науковості в контексті системного та комплексного підходів. На основі зазначених принципів і підходів, а також методів пізнання дійсності було проаналізовано основні показники соціальної політики радянської держави в сфері освіти, культури і охорони здоров'я на Поділлі.

2. Особливості державної політики щодо розвитку дошкільної та середньої шкільної освіти 1965 – 1985 рр. характеризувалися безперервністю навчального процесу та використанням нових методів виховання, спрямованих на розвиток кожної дитини, створення умов для розкриття її здібностей та можливостей. Програмні завдання будувалися на основі

положень радянської дошкільної педагогіки серед яких визначальними були: систематизоване навчання й виховання дитини. Провідним механізмом реалізації педагогічного процесу була змістова дитяча діяльність: ігрова, трудова, навчальна, художня і побутова. Проте плани відкриття нових дошкільних закладів не виконувалися, насамперед, у селах, тому не всі діти регіону мали можливість їх відвідувати. Матеріально-технічне і кадрове забезпечення дошкільних закладів було недостатнім. Окремі з них розташовувалися у непридатних для перебування дітей приміщеннях. На середину 1980-х рр. не всі дошкільні заклади в селах регіону були забезпечені педагогічними і медичними кадрами, хоча для навчання у педучилищах залучалася молодь за кошти місцевих господарств.

Особливістю реалізації державної політики був системний контроль всеобучу населення. Органи народної освіти і школи області залучали широкі кола громадськості та проведення всеобучу. На засіданні виконавчих комітетів постійної комісії народної освіти і культури місцевих рад періодично розглядалися питання про освіченість населення. Проте всі вищезазначені заходи і механізми реалізації освітніх реформ мало позначалися на загальному рівні освіти в регіоні, адже існувала потреба саме у висококваліфікованих фахівцях із спеціальною і вищою освітою, а не просто в освічених працівниках. Через поглиблення економічної кризи в СРСР у першій половині 80-х років ХХ ст. й, відповідно, нестачу фінансових засобів нова освітня реформа середини 1980-х рр. не змогла докорінно змінити ситуацію в цій галузі, в тому числі й на теренах Поділля.

3. Одним із якісних показників розвитку освіти було розширення мережі освітніх закладів і зміцнення їх матеріально-технічної бази, а також забезпечення кадрами – вчителями. Відповідальність за виконання поставлених завдань була покладена на місцеві органи влади – обласні, районні й сільські ради.

Результати дослідження засвідчують, що внаслідок високих темпів міграції сільських жителів до обласного центру актуальним упродовж

досліджуваного періоду було питання відкриття і будівництва там нових шкіл. Обласний відділ народної освіти, виконкоми міських і районних рад народних депутатів відповідали за стан матеріально-технічної бази шкіл, забезпечення їх навчально-наочними посібниками, фільмотеками тощо. Посилення процесів урбанізації і запровадження з 1972 р. загальнообов'язкової середньої освіти сприяло зростанню в регіоні більш ніж на третину кількості середніх шкіл, при цьому чисельність учнів у них зроста майже вдвічі. На цьому фоні фактично не змінилася кількість неповних середніх шкіл. Існуючі шкільні приміщення не завжди відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Частина з них, особливо у сільській місцевості, знаходилися у непристосованих для цього приміщеннях. На селі існувала проблема забезпечення транспортних перевезень учнів для навчання в школах інших сіл чи селищ.

Аналіз архівних документів, інформативних матеріалів даного періоду відображає прогресивний рівень освіченості вчительських кадрів областей регіону. Однак, в основу реформування освітньої галузі не було покладено українознавче спрямування змісту освіти, за яким пріоритет надавався б розгляду суспільно-історичного процесу становлення української нації, самобутності її культури й самосвідомості в контексті розвитку світової науки і культури.

Поділля у досліджуваній період у порівнянні з сусідніми областями мало найбільшу кількість вчителів. Зокрема, найбільша чисельність учителів на Хмельниччині, як і в Україні, спостерігалася в середині 1960-х рр., а на Вінниччині – у другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. З того часу і до середини 1980-х рр. їх чисельність в регіоні зменшується, як і кількість шкіл та учнів. На відміну від Вінниччини, зміна кількості вчителів на Хмельниччині мала загальнодержавну тенденцію – поступове зменшення до 1980/1981 н./рр. і незначне зростання упродовж першої половини 1980-х рр.

4. Основними тенденціями розвитку вищої та середньо-спеціальної освіти на Поділлі було відтворення інтелектуального потенціалу нації й відкриття вищих навчальних закладів. В основному це стосувалося міської місцевості. В той же час, спостерігається тенденція до зменшення кількості середніх спеціальних навчальних закладів на селі, що пояснюється міграцією сільського населення до міст, ліквідацію неперспективних сіл, а також уповільнення темпів народжуваності. Давався взнаки й фактор скорочення асигнувань на будівництво закладів народної освіти.

За кількістю студентів ВНЗ Вінниччина й Хмельниччина мали найкращі показники з-поміж аграрно-індустріальних областей України. Темпи зростання кількості студентів у досліджуваний період в обох областях були вищими, ніж по Україні: насамперед, у другій половині 1960-х рр. – на Хмельниччині та в першій половині 1970-х рр. – на Вінниччині. Цьому сприяло відкриття в регіоні нових ВНЗ, факультетів і спеціальностей у діючих вишах. У 1980–1985 рр. процес зростання кількості студентів ВНЗ Поділля призупинився. З розрахунку на 10 тис. жителів кількість студентів ВНЗ Поділля була нижчою за середні показники по Україні: у другій половині 1960-х рр. – в чотири рази; у першій половині 1980-х років – більш ніж вдвічі.

За кількістю ССНЗ і чисельністю їх студентів (учнів) Вінниччина мала найвищі показники по Україні з-поміж аграрно-індустріальних областей, а Хмельниччина – значно нижчі. На середину 1960-х рр. за кількістю студентів ССНЗ на 10 тис. населення регіон поступався середнім показникам по Україні більш ніж в 1,8 рази. У першій половині 1980-х рр. Вінницька область майже наблизилася до середнього показника по республіці, а Хмельниччина суттєво скоротила відставання. Проте в цілому на 10 тис. жителів регіон мав на 61 студента ССНЗ менше, ніж в середньому по Україні.

5. Становище в сфері забезпечення населення регіону закладами культури характеризувалося ідеологією державотворчої системи, а розвиток усієї мережі культоосвітніх закладів був спрямований на утвердження в

суспільстві комуністичних навіювань. Саме цей потенціал завдав великої шкоди українській національній культурі та самоідентичності нашого народу

В Україні упродовж 1960-х і до початку 1970-х рр. кількість клубних закладів зменшувалась, до початку 1980-х рр. спостерігалось незначне їх зростання, потім – знову падіння. На Поділлі з другої половини 1960-х рр. їх кількість збільшувалась: на Вінниччині до середини, а на Хмельниччині – до початку 1980-х рр. переважно за рахунок будівництва районних і міських будинків культури. Збільшення кількості сільських клубних установ на Поділлі припинилося у першій половині 1970-х рр., а в Україні їх кількість постійно зменшувалась у 1965–1985 рр. На Хмельниччині кількість (міських і сільських) клубних установ була більшою, ніж на Вінниччині, за винятком середини 1980-х рр. Сільські клубні заклади регіону, як і України, чисельно переважали міські. На Поділлі вони становили 90% і за цим показником поступалися тільки Житомирщині.

Однією із основних проблем у цій сфері було кадрове забезпечення фахівцями мережі клубних закладів, особливо на селі. Результати дослідження свідчать, що до середини 1980-х років проблема комплектування сільських закладів культури фахівцями не була розв'язана. Характерним був низький освітній рівень керівних працівників культури. Так, в середині 80-х рр. ХХ ст. 30 % директорів сільських будинків культури і завідуючих бібліотеками не мали будь-якої спеціальної освіти, а серед завідуючих сільськими клубами і керівників гуртків – більше половини. Серед сільських працівників фактично не було фахівців з вищою освітою. Якщо у 1965 р. вони становили 1–2%, то у 1986 – лише 4,5%. Крім того, з-поміж них далеко не всі мали вищу освіту відповідного профілю. Не вирішила проблеми спроба залучити до роботи в культосвітніх закладах регіону в першій половині 1980-х років, окрім штатних працівників, інших громадських активістів

Заідеологізованість роботи культпрацівників негативно позначалася і на методах та формах їх діяльності, яким часто бракувало змістовності й

різноманітності, щоб зацікавити й бути відповідними настроям і запитам людей. Як наслідок, чимало закладів культури не стали улюбленим місцем проведення дозвілля для громадян. Частина культпрацівників була в культурі випадковими людьми, але справжніми «ідеологічними бійцями партії». Все це сприяло нівелюванню та заважало збереженню національно-культурних традицій українського народу. Вінниччина і Хмельниччина як аграрно-індустріальні області стали прикладом краху радянської політики щодо усунення як соціально-економічних, так і культурних відмінностей між селом і містом.

Низькі заробітна плата, рівень благоустрою багатьох сіл і викладання в сільських школах, вузьке коло спілкування, сільський побут, обмежені можливості для професійного росту й відсутність належних умови для праці, тобто уся система сільського буття, й зокрема матеріальне становище працівників культури, були чинниками, що спричинили брак та високу плінність працівників культури у селах регіону.

6. Однією з головних форм організації культурного життя, зокрема дозвілля, народних мас була художня самодіяльність. Це дозволяло багатьом працівникам культури використовувати народний фольклор і масово залучати до самодіяльності населення. Упродовж досліджуваного періоду в регіоні було створено десятки самодіяльних художніх, вокальних, інструментальних, танцювальних, фольклорно-етнографічних колективів, більшість із яких відомі за межами регіону й отримали звання «народних». Незважаючи на ідеологізацію культурної роботи, Вінниччина і Хмельниччина були центрами розвитку самодіяльної творчості народних мас. У 1960-і – на початку 1970-х рр. регіон мав один з найвищих показників участі населення в колективах художньої самодіяльності. Там працювали громадські університети культури, колгоспні університети самодіяльного мистецтва, пересувні клуби передового досвіду; записувалися і випускалися збірки місцевих композиторів; проводилися районні, міські, обласні й республіканські свята та фестивалі самодіяльного мистецтва: подільської

пісні, музики, танцю, фольклору, етнографії, гумору та сатири. В обласних центрах зароджуються творчі колективи професійних театрів. Водночас для переважної більшості жителів подільського району, за винятком жителів обласних центрів, як і для більшості населення України, можливість відвідати професійний театр було рідкісним явищем.

7. Найбільш масовим та важливим видом мистецтва, що використовувався радянським керівництвом для пропаганди радянського способу життя й ідейного виховання народу, передусім підростаючого покоління було кіномистецтво. Радянські творці кінематографії, у переважній більшості, зображували у своїх стрічках людей соціалістичного світогляду, «трударів, які будують комунізм». Водночас доходи від кіно становили одну із складових надходжень до державного бюджету. Ці чинники насамперед змушували партійні організації та місцеві ради сприяти розгортанню кіномережі. На Поділлі кількість кіноустановок і відвідувачів кіносеансів особливо зросла у 1960-і – на початок 1970-х рр. Кількість сільських відвідувачів кіно переважала міських, але кожний мешканець міста відвідував кіно майже вдвічі частіше, ніж мешканець села.

Кількість державних професійних театрів регіону на середину 1960-х рр. майже відповідала середнім показникам на Україні, а на 1985 р. була нижчою. Водночас кількість відвідувачів театрів у регіоні постійно зростала, особливо на Хмельниччині. Упродовж досліджуваного періоду кількість державних музеїв регіону залишалася незмінною, в той час як по Україні зростала. Виняток складала Вінниччина, в якій у другій половині 1960-х – першій половині 1970-х рр. державних музеїв було більше, ніж у середньому по Україні. На Поділлі зростала кількість недержавних музеїв, що відкривалися з ініціативи і за підтримки місцевих господарств і навчальних закладів. У другій половині 1960-х р., на відміну від попереднього періоду, більш ніж вдвічі зросла кількість бібліотек у селах Поділля. Формувалася єдина централізована бібліотечна мережа, поширювалися нестационарні форми бібліотечного обслуговування, особливо на Хмельниччині. Майже 90% усіх бібліотек регіону становили

сільські, більшість з них – державні, меншість – профспілкові й колгоспні. Порівняно з сусідніми областями Вінниччина і Хмельниччина мали найбільшу кількість державних бібліотек як у містах, так і селах.

8. Одним із найважливіших показників добробуту і благополуччя населення в радянські часи був рівень розвитку охорони здоров'я, зокрема медичного обслуговування і забезпечення. Однак, результати дослідження підтверджують, що вітчизняна система охорони здоров'я упродовж означеного періоду характеризувалася глибинною кризою. Принципи організації радянської медицини реформувалися ще у двадцяті роки й тому пророкували невідповідність часу у цій галузі. Зокрема, основними постулатами слугували: жорстка плановість, безкоштовність, загальнодоступність допомоги, наявність дільниць. Основною тенденцією у реформуванні охорони здоров'я населення став принцип системної організації безпеки життя людини. Згідно нього держава була гарантом здоров'я і трудової діяльності людини. Безпосередній контроль на місцях стосовно реалізації державної політики за даним принципом здійснювали обласні, районні, сільські, селищні та міські ради народних депутатів, при яких створювалися постійні комісії з питань охорони здоров'я та соціального забезпечення населення. Їм підпорядковувалися лікарні областей та районів.

Процес укрупнення лікарень підвищував їх приймальну здатність пацієнтів, давав змогу збільшити кількість лікарняних ліжок, а державі – заощадити кошти для будівництва нових лікувальних закладів. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. кошти, що виділялися на будівництво медичних закладів регіону, не освоювалися, а в наступні роки їх не вистачало. Через це, чимало поліклінік і центральних районних лікарень регіону продовжували перебувати в тісних, малопристосованих приміщеннях, що не дозволяло їм відкривати нові кабінети функціональної діагностики, фізіотерапії й призводило до перевантаження площ лікувальних установ, порушення санітарних норм. Укрупнення районних і дільничних лікувальних закладів регіону, а з кінця 1970-х рр. – розукрупнення міських територіальних медичних дільниць було

недостатньо обґрунтоване і не досягло поставлених партією і урядом результатів, передусім у сільській місцевості.

9. У 1965–1985 рр. на Поділлі, як і в Україні, загальна кількість лікувальних медичних закладів постійно зменшувалася за рахунок їх ліквідації у селах. У містах спостерігався їх ріст, насамперед, із середини 1960-х до початку 1970-х рр. та в першій половині 1980-х рр. Темпи зменшення кількості лікарень регіону в розрахунку на 10 тис. жителів були нижчими, ніж у середньому на Україні. Водночас у регіоні збільшилась чисельність АПЗ, ФАПів, станцій швидкої медичної допомоги і санітарно-курортних закладів, що відображало загальнореспубліканську тенденцію. Чисельність АПЗ на Поділлі зростала за рахунок Вінниччини, на Хмельниччині їх кількість зменшилася. У другій половині 1960-х рр. зросла мережа спеціалізованих лікувальних установ: протитуберкульозних, онкологічних, психоневрологічних і ендокринологічних диспансерів, а в 1970 рр. – нових спеціалізованих відділень: ЛОР, офтальмологічних, рентгенорадіологічних, торакальної, дитячої хірургії. Вінниччина мала найбільшу кількість лікувальних закладів порівняно з сусідніми областями.

У 1965–1985 рр. кількість лікарняних ліжок у регіоні, як і в Україні, постійно зростала. В середині 1970-х рр. їх кількість на 10 тис. жителів Поділля була нижчою, ніж у середньому на Україні. На середину 1980-х рр. Вінниччина стала одним із лідерів серед областей республіки за даним показником. За кількістю лікарів і середнього медичного персоналу на 10 тис. жителів Поділля мало значно нижчі показники, ніж середні на Україні.

У 1965–1985 рр. кількість лікарів і середнього медичного персоналу на 10 тис. жителів регіону постійно збільшувалася. У другій половині 1960-х – 1970-х рр. темпи їх збільшення дещо випереджали аналогічні показники по Україні, а в першій половині 1980-х рр. відставали. Населення Вінниччини було краще забезпечене лікарями порівняно з Хмельниччиною, яка на середину 1980-х рр. була серед областей, що мали найгірше забезпечення як лікарями, так і середнім медичним персоналом. Обласні, районні та міські

лікарні Поділля були краще забезпечені медперсоналом, ніж сільські. У селах не вистачало медперсоналу, спостерігалась плинність медичних кадрів, а рівень їх кваліфікації був нижчий, ніж у містах.

З середини 60-х років ХХ ст. впроваджується централізована система управління районами аптеками, змінено нормативні проекти розвитку аптечної мережі в містах: за основу відкриття нової аптеки бралася дислокація житлового масиву, а не кількість жителів. У другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. відкрито найбільшу кількість аптек, а в 1970-і рр. була в цілому сформована аптечна мережа регіону, що характеризувалася спеціалізацією аптек, відкриттям при них КФІ, передусім на Вінниччині, та групи НОП. Рівень обслуговування сільських жителів аптеками залишався низьким. Хмельниччина також відставала у будівництві аптечних складів. Поділля мало вищий, ніж середній по республіці, показник забезпечення фармацевтами, але нижчий – провізорами, зокрема й у співвідношенні перших і других.

Боротьба з масовими інфекційними захворюваннями, нестачею медичної допомоги в сільській місцевості й на підприємствах здійснювалася за допомогою діяльності народних університетів, шкіл здоров'я та відділів ТЧХУ. За рівнем організації і залучення населення ТЧХУ на Поділлі мало один із найвищих показників в Україні.

СПИСОК
ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ
І. НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ
ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

ф. 1 Верховна Рада Української РСР

оп. 16

1. спр. 1535. Укази і постанови Президії ВР Української РСР, 4.01.1970 – 30.01.1970 р., 323 арк.

2. спр. 2118. Закони та постанови прийняті на сьомій сесії ВР Української РСР, 07.07. 1970-08.07. 1970 р., 26 арк.

ф. 2 Рада Міністрів Української РСР

оп. 13

3. спр. 720. Матеріали з питань підготовки і використання кадрів, встановлення зарплати та інших питань по поліпшенню побуту в УРСР, 04.01.1965-24.01.1966 р., 59 арк.

4. спр. 739. Матеріали з питань розвитку кінематографії та роботи установ і органів по кінематографії в УРСР, 14.01.1965-24.01.1966 р., 166 арк.

5. спр. 746. Матеріали з питань капітального будівництва і ремонту культосвітніх закладів в УРСР, 04.01.1965-03.02.1966 р., 265 арк.

6. спр. 757. Матеріали з питань розвитку і роботи курортів, санаторіїв і будинків відпустки в УРСР, 27.11.1965-31.12.1966 р., 106 арк.

7. спр. 762. Матеріали з питань медичного обслуговування населення УРСР., 18.01.1965-21.01.1966 р., 341 арк.

8. спр. 763. Матеріали з питань виробництва медичних засобів і забезпечення медичних установ обладнанням, матеріалів, автотранспортом і ін. по УРСР, 05.01.1965-04.11.1966 р., 304 арк.

9. спр. 766. Матеріали з питань розвитку роботи аптечної мережі УРСР, 12.02.1965-07.02.1966 р., 39 арк.

10. спр. 765. Матеріали з питань розвитку лікувальної мережі, розгортання ліжок та звільненні і пристосування приміщень для медичних закладів по УРСР, 07.01.1965-28.01.1966 р., 115 арк.

11. спр. 4643. Матеріали про роботу клубів, бібліотек, музеїв та інших культурно-освітніх закладів і розвиток художньої самодіяльності в УРСР, 30.10.1969-20.11.1970 р., 263 арк.

12. спр. 4667. Матеріали про роботу середньо-спеціальних учбових закладів УРСР, 26.01.1969-22.12.1970 р., 101 арк.

13. спр. 4669. Матеріали про підготовку кадрів, встановлення заробітної плати та інших питань по поліпшення побуту по УРСР, 13.01.1970-19.02.1971 р., 162 арк.

14. спр. 4672. Матеріали про організацію і роботу шкіл-інтернатів, шкіл і груп за продовженим днем в УРСР, 04.01.1970-10.11.1971 р., 222 арк.

15. спр. 4682. Матеріали про розвиток аптечної мережі в УРСР, 04.01.1970-25.01.1971 р., 83 арк.

оп. 14

16. спр. 4382. Листування з союзними, республіканськими та обласними органами про роботу шкіл-інтернатів, шкіл і груп з продовженим днем, дитячих будинків, шкіл для дітей з дефектами розумового і фізичного розвитку та про опіку над дітьми в УРСР, 07.01.1980-21.06.1981 р., 183 арк.

17. спр. 4384. Листування з союзними, республіканськими та обласними органами про роботу загальноосвітніх початкових, восьмирічних, середніх шкіл працюючої молоді в УРСР, 30.06.1980-18.02.1981 р., 42 арк.

18. спр. 8410. Листування з союзними, республіканськими та обласними органами про капітальне будівництво і ремонт інститутів, училищ, клубів, бібліотек, музеїв та інших культурно-освітніх закладів в УРСР, 16.01.1985-10.10.1986 р., 123 арк.

19. спр. 8429. Листування з союзними, республіканськими та обласними органами про роботу загальноосвітніх шкіл усіх типів, шкіл-інтернатів, спеціалізованих шкіл, дитячих будинків в УРСР, 18.01.1985-24.03.1986 р., 308 арк.

20. спр. 8437. Листування з союзними, республіканськими та обласними органами про роботу медичних і науково-дослідних інститутів, медичних училищ та використання кадрів системи охорони здоров'я в УРСР, 09.04.1984-04.12.1985 р., 28 арк.

ф. 348 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

оп. 3

21. спр. 808. Приказы с № 1 по № 58 Министерства социального обеспечения УССР, 5.01.1965 г., 180 арк.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ

ф. 1 Документи загального відділу ЦК Компартії України

оп. 20

22. спр.1041. Письмо в ЦК КПСС, информации отдела науки и учебных заведений ЦК КП Украины, Министерства здравоохранения УССР о случаях заболевания холерой, острыми кишечными заболеваниями, о проверки метода лечения злокачественных опухолей врачом З.П. Успенской и др., 21.03.1974-12.05.1976 р., 133 арк.

23. спр. 1611. Письмо в ЦК КПСС, докладные записки отделов ЦК КП Украины по вопросам кадров культуры, вузов, медицины, 11.05.1977-13.10.1978 р., 31 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ, м. Вінниця

ф. 136 Партийный архив Винницкого обкома компартии Украины и Винницкий обком КП Украины

оп. 57

24. спр. 116. Информаци и справки горкомов и райкомов КП Украины в обком партии о работе культурно-просветительных учреждений, народных музеев, 68 арк.

25. спр. 147. Информаци и справки горкомов и райкомов КП Украины о направлении на учебу молодежи в вузы и техникумы за счет колхозов, 24 арк.

26. спр. 131. Информации обкому КП Украины, направления ЦК КП Украины по вопросам работы вузов, общеобразовательных школ и внешкольных детских учреждений, 18 арк.

27. спр. 132. Информации обкому КП Украины, направления ЦК КП Украины по вопросам работы общеобразовательных школ и техникумов, 19 арк.

28. спр. 136. Информации обкому КП Украины, направления ЦК КП Украины о выполнении постановления обкома КП Украины «О мерах обкома КП Украины по дальнейшему улучшению работы внешкольных детских учреждений области», 12 арк.

оп. 60

29. спр. 285. Информаци горкомов, райкомов партии в обком Компартии Украины о выполнении постановления обкома партии от 30.X.1969 г. «О работе культпробудучреждений области по подготовке к 100-летию со дня рождения В.И. Ленина», 39 арк.

30. спр. 296. Представления обкома Компартии Украины к присвоению Президиумам Верховного Совета УССР почетных званий заслуженного учителя УССР, Заслуженного врача УССР и др., 58 арк.

ф. 151 Виконавчий комітет Вінницької міської Ради народних депутатів

оп. 9

31. спр. 9. О состоянии здравоохранения в городе и перспективы развития охраны здоров'я на 1971 – 1975 гг., 99 арк.

32. спр. 2531. О перспективном плане культурного строительства и усилении материально-технической базы заведений культуры города на 1971 – 75 гг., 33 арк.

33. спр. 2680 О состоянии кинообслуживания населения и результатах фінансово-хозяйственной деятельности кинотеатров города, 93 арк.

34. спр. 2698. О состоянии здравоохранения в городе и перспективе развития охраны здоровья на 1971 – 75 гг., 99 арк.

35. спр. 2859. Протоколи засідання виконкому Вінницької міської Ради депутатів трудящих, 98 арк.

36. спр. 3386. О перспективе развития дошкольных детских учреждений в городе на 1976-80 г., 75 арк.

оп. 12

37. спр. 33. Основные показатели развития города за 1966 – 1967 годы, 36 арк.

оп. 15

38. спр. 840. Переписка с Министерством высшего и среднего специального образования УССР, облисполкомом, горкомом Компартии Украины по вопросам работы учебных заведений в городе, 10.01. – 12.12.1979 р., 126 арк.

39. спр. 118. Протоколи засідання виконкому Вінницької міської Ради депутатів трудящих про окремі недоліки в будівництві об'єктів соціально-культурного призначення, 411 арк.

40. спр. 1224. Про затвердження мережі класів загальноосвітніх шкіл міста на 1984 – 85 н.р., 94 арк.

41. спр. 1342. Про роботу кінотеатрів та закладів культури міста по вихованню трудової молоді, 19 арк.

42. спр. 1574. Про заходи по поліпшенню охорони здоров'я, 57 арк.

43. спр. 1885. Про розширення мережі середніх загальноосвітніх шкіл м. Вінниці, 153 арк.

44. спр. 1912. Про план реалізації реформи загальноосвітньої і професійної школи виконкому сільської Ради народних депутатів, 112 арк.

ф. 256 Вінницька окружна інспектура народної освіти

оп. 1

45. спр. 53. О работе театра в г. Винница, 340 арк.

46. спр.55. Протоколи засідань Вінницької окрпрофради, правлінь окружних філій спілки «Медсантруд», «Робос», 348 арк.

ф. 2700 Виконавчий комітет Вінницької обласної ради

оп. 6

47. спр. 1799. Про стан роботи обласної філармонії, 312 арк.

48. спр. 1921. Об улучшение деятельности учреждений культуры, 199 арк.

49. спр. 1983. Про роботу культосвітніх установ по відзначенню 50-річчя Радянської влади, 113 арк.

50. спр. 2004. Протоколи другої сесії Вінницької обласної Ради депутатів трудящих про стан роботи культурно-освітніх закладів, 125 арк.

51. спр. 2052. Про роботу кіномережі в області, 411 арк.

52. спр. 2156. Про поліпшення кінофікації загальноосвітніх шкіл області, 385 арк.

53. спр. 2201. Матеріали восьмої сесії обласної Ради депутатів трудящих від 28-29 грудня 1966 р., 406 арк.

54. спр. 2217. Листування з обласним управлінням культури, кінофікації райвиконкому по питаннях культурно-освітньої роботи, 76 арк.

55. спр. 2349. Рішення виконкому обласної Ради депутатів трудящих 11.01.1967 – 02.03.1967, 394 арк.

56. спр. 2354. Про стан кінообслуговування населення та підсумки фінансово-господарської діяльності державної кіномережі області, 393 арк.

57. спр. 2355. Про роботу культурно-освітніх закладів по підготовці до 50-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції, 18 арк.

58. спр. 2356. Про стан підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у професійно-технічних учбових закладах, 106 арк.

59. спр. 2361. Про підготовку і підвищення кваліфікації керівних кадрів колгоспу, 281 арк.

60. спр. 2441. Про стан і заходи по розширенню навчання, поліпшення працевлаштування, 30 арк.

оп. 17

61. спр. 26. Об оздоровлении детей и подростков летом, 102 арк.

62. спр. 37. Об улучшении охраны здоровья и развитии медицинской науки в области, 325 арк.

63. спр. 256. Матеріали постійної комісії народної освіти Вінницької обласної Ради депутатів трудящих дванадцятого скликання, 20.03.1969 – 10.06.1971, 265 арк.

64. спр. 679. О плане учащихся в сельские профтехучилища на 1971 г., 77 арк.

65. спр. 914. «Об отделе культуры исполнительного комитета городского Совета депутатов трудящихся», 127 арк.

66. спр. 915. «Об отделе народного образования исполнительного комитета районного Совета депутатов трудящихся», 206 арк.

67. спр. 1080. Об оздоровлении детей и подростков летом, 13 арк.

68. спр. 1104. Постанови та рішення обкому КПУ та виконкому обласної Ради депутатів трудящих і матеріали до них, 301 арк.

69. спр. 1342. Протокол №20 засідання виконкому обласної Ради депутатів трудящих і матеріали до нього від 13 листопада 1975 р., 62 арк.

70. спр. 2697. Про створення на території обласних культурних комплексів, 119 арк.

71. спр. 2695. Про поліпшення кінообслуговування сільських населених пунктів, які не мають кіноустановки, 116 арк.

72. спр. 2979. Про план реалізації основного напрямку реформи загальноосвітньої школи, 133 арк.

73. спр. 2983. Про стан та роботу загальноосвітніх шкіл-інтернатів, дитячих будинків та інших інтернатних закладів, 163 арк.

74. спр. 2984. Про роботу закладів культури області по підготовці до святкування 40-річчя перемоги радянського народу до Великої Вітчизняної війни, 124 арк.

75. спр. 3126. Про заходи по поліпшенню охорони здоров'я населення області, 280 арк.

ф. 3966 Вінницька обласна планова комісія**оп. 1**

76. спр. 22, 23, 52. Проект и план здравоохранения в области на 1963-65 гг., 78 арк.

77. спр. 39. Проект плана развития культуры на 1964 65 гг., 45 арк.

ф. 4897 Управління освіти Вінницької області державної адміністрації**оп. 5**

78. спр. 13. Планы сети школ районной области на 1965-66 учебный год, 169 арк.

оп. 6

79. спр. 171. Отчеты вечерних (сменных) общеобразовательных школ сельской молодежи на начало 1964 – 65 учебный год, 148 арк.

оп. 7

80. спр. 50. Сводный отчет начальних восьмилетних и средних школ и разработанные таблицы к ним на начало 1965-66 учебный год, 174 арк.

81. спр. 110. Постановления совета обласного отдела народного образования 1965-66 гг., 129 арк.

82. спр. 114. Акты проверок работы школ области, 111 арк.

83. спр. 116. Проект плана на 1965-66 учебный год, 92 арк.

84. спр. 121. План сети масових школ области на 1965-66 учебный год, 332 арк.

85. спр. 122. По вопросам работы специальных и детских домов, 193 арк.

86. спр. 414. План сети учреждений облоно на 1969 г., 4 арк.

оп. 11

87. спр. 22. Статистические отчеты по начальным восьмилетним и средним школам на начало 1973 – 74 учебного года, 128 арк.

оп. 12

88. спр. 2. Сводные годовые статистические отчеты средних общеобразовательных школ за 1975 – 1980 гг., 12 арк.

оп. 13

89. спр. 5. Планы сети школ рабочей молодежи области на 1965-66 учебный год, 169 арк.

оп. 15

90. спр. 5. Протоколи нарад працівників дошкільних установ – 12.09.1972-10.03.1983 р., 93 арк.

91. спр. 7. Довідки про результати інспекторських перевірок дошкільних установ області за 1977 рік, 46 арк.

92. спр. 12. Книга протоколів народних завідуючих районними і міськими відділами народної освіти, семінарів, інспекторів облвно по підвищенню фахової кваліфікації, народних інспекторів відділу шкіл, 187 арк.

93. спр. 13. Інформація Міністерству освіти УРСР про розвиток народної освіти в області, 28.05.1982 – 14.10.1987 р. 57 арк.

94. спр. 15. Протоколи засідань колегії відділу освіти, 98 арк.

95. спр. 24. Протоколи народних завідуючих районними і міськими відділами народної освіти, інспекторів відділу шкіл та семінарів інспекторів облвно, 195 арк.

96. спр. 40. Сводные данные о развитии вечерних и заочных школ области на начало 1974-75 учебного года, 205 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ,**м. Хмельницький**

**ф. 908 Міністерство просвещения УССР Хмельницкого обласного
отдела народного образования**

оп. 4

97. спр. 45. Сітка дошкільних установ, 94 арк.

98. спр. 48. Висновки і пропозиції, доповідні записки і інші матеріали по наслідках перевірки роботи (сільських, районних, виконавчих інтернатних установ, 118 арк.

99. спр. 49. Висновки і пропозиції, доповідні записки і інші матеріали по наслідках перевірки роботи (сільських, районних, виконавчих дошкільних установ), 152 арк.

100. спр. 60. Інформації та інші матеріали з питань оздоровлення дітей влітку за 1974 р., 119 арк.

101. спр. 37. Інформації та інші матеріали з питань роботи дошкільних установ), 182 арк.

102. спр. 56. Інформації та інші матеріали з питань роботи інтернат них установ, 510 арк.

103. спр. 164. Зведені річні статистичні звіти по дитячих будинках і допоміжних школах на 1 січня, 26 арк.

104. спр. 290. Матеріали з питань роботи заочних та вечірніх шкіл, 131 арк.

105. спр. 422. Документи про роботу вечірніх (заочних), середніх ЗОШ (довідки, інформації, відомості), 154 арк.

106. спр. 423. Документи про роботу середньої освіти (довідки, інформації, відомості), 129 арк.

107. спр. 428. Документи про роботу школи-інтернату (довідки, інформації, відомості), 11 арк.

108. спр. 432. Документи про роботу дошкільних закладів (довідки, інформації, відомості), 174 арк.

109. спр. 433. Довідки, інформації про медичне обслуговування, харчування і матеріально-технічне забезпечення дитячих закладів, 22 арк.

110. спр. 435. План розвитку економічного і соціального розвитку, 77 арк.

111. спр. 453. Довідки, інформації про підвищення заробітної плати, 46 арк.

112. спр. 457. Зведений звіт про будівництво шкіл і дошкільних садків 1981 – 85 рр., 164 арк.

оп. 3

113. спр. 633. Народногосподарський план установ народної освіти на 1966 р., 67 арк.

114. спр. 640. Проект 5-го плану розвитку народної освіти 1966 – 70 рр., 89 арк.

115. спр. 645. Довідки, інформації, квартальні та місячні звіти про будівництво шкіл і дошкільних закладів за 1966 р., 67 арк.

116. спр. 691. Висновки та пропозиції, доповіді про роботу інтернатних установ за 1965 – 66 рр., 298 арк.

117. спр. 693. Інформації, довідки і інші матеріали по підготовці шкіл, позашкільних і дошкільних установ, 310 арк.

118. спр. 696. Довідки, інформації та інші матеріали по організації гарячого харчування шкіл, 80 арк.

119. спр. 697. Інформація облвно, райвно з питань оздоровлення дітей влітку 1966 р., 184 арк.

120. спр. 796. Інформації, довідки і інші матеріали по організації гарячого харчування шкіл, 53 арк.

121. спр. 795. Інформації, довідки і інші матеріали по організації дошкільних установ, 150 арк.

оп. 6

122. спр. 3. Приказы, информации переп. Облоно, 36 арк.

123. спр. 8. Приказы, информации переп. Облоно, 33 арк.

124. спр. 12. Приказы, информации переп. облоно за 1974 р., 31 арк.

125. спр. 15. Приказы, информации переп. облоно за 1976 р., 74 арк.

126. спр. 32. Приказы областного отдела народного образования, 12 арк.

127. спр. 52. 53. 54. Документы, докладные записки, информации, справки о выполнении постоянной работы, 3 арк.

ф. 1235 Дела постоянного хранения за 1944 – 1984 гг. Плановая комиссия Хмельницкого городского совета депутатов трудящихся.

оп. 3

128. спр. 117. Показатели выполнения плана строительства школ, дошкольных учреждений, распределения плана, трудоустройство молодежи,

баланс трудовых ресурсов, распределения жилой площади за счет капитального строительства, 339 арк.

ф. 1285 Статистическое управления Хмельницкой области.

Дела постоянного хранения за 1959 – 1973 гг.

оп. 13

129. спр. 944. Сводные годовые отчеты высших и средних специальных учебных заведений на 1966 – 67 учебный год, 118 арк.

оп. 15

130. спр. 362. Сводные годовые отчеты по статистике населения, здравоохранения и культуры за 1973 г., 260 арк.

131. спр. 687. Докладные аналитические записки составленными отделом по статистике населения, здравоохранения и культуры за 1972 г., 59 арк.

132. спр. 695. Годовые отчеты по статистике населения, здравоохранения и культуры представленные руководящими органами, 33 арк.

ф. 1285 Статистическое управления Хмельницкой области.

Государственный архив Хмельницкой области центрального статистического управления при Совете министерства СССР

оп. 16

133. спр. 1199. Докладные и аналитические записки по проверке ведомственной отчетности по статистике населения, здравоохранения и культуры, 143 арк.

134. спр. 201. Годовые отчеты детских садов и яслей за 1973 г., 192 арк.

ф. 1285 Хмельницьке обласне управління статистики

оп. 17

135. спр. 80. Докладные аналитические записки составленные отделом по статистике населения, здравоохранения и культуры, 52 арк.

136. спр. 82. Единовременный учет детских садов и яслей-садов, 77 арк.

137. спр. 86. Сводные годовые материалы отдела по статистике культуры, 77 арк.

138. спр. 88. Сводные и первичные отчеты высших и средних учебных заведений за 1976 – 77 учебный год, 102 арк.

139. спр. 94. Докладные аналитические записки и записки по проверке ведомственной отчетности (инспекторов госстат) районных информационных-вычислительных станций по статистике населения и здравоохранения за 1977 г., 203 арк.

140. спр. 800. Сводные годовые материалы культуры за 1978 г., 143 арк.

141. спр. 810. Докладные аналитические записки, составлены отделом по статистике населения, здравоохранения и культуры за 1978 г., 44 арк.

142. спр. 1345. Докладные проверочные записки, составлены отделом по статистике населения, здравоохранения и культуры за 1978 г., 85 арк.

143. спр. 1350. Материалы по статистике населения, здравоохранения и культуры представлены облисполкому и другим руководящим органам, 19 арк.

ф. 1263 Отдел здравоохранения исполнительного комитета Хмельницкой области Совета депутатов трудящихся

оп. 7

144. спр. 419. Информации и справки о состоянии медицинского обслуживания населения районов области, 93 арк.

145. спр. 420. Конъюнктурный обзор о деятельности акушерско-гинекологических учреждений за 1965 г., 54 арк.

146. спр. 421. Отчет о состоянии лечебно-профилактической помощи детям области за 1965 г., 23 арк.

147. спр. 423. Справка о работе детских лечебно-профилактических учреждений и состоянии медицинской помощи детям в области за 1965 г., 50 арк.

148. спр. 462. Отчет о состоянии лечебно-профилактической помощи детям в области за 1966 г., 57 арк.

149. спр. 463. Информация и отчеты о работе домов ребенка области за 1966 г., 15 арк.

150. спр. 509. Информация о состоянии акушерско-гинекологической помощи населения области, 19 арк.

151. спр. 510. Конъюнктурный обзор о состоянии лечебно-профилактической помощи детям в области за 1967 г., 70 арк.

152. спр. 511. Информация о состоянии медицинского обслуживания детского населения области, 75 арк.

оп. 9

153. спр. 38. Перспективный план мероприятий по развитию и усовершенствованию лечебно-профилактической помощи населения в 1977 – 80 гг., 11 арк.

154. спр. 64. Информации о медицинском обслуживании в области за 1978 г., 8 арк.

оп. 10

155. спр. 742. Сведения о внедрении передовых форм и методов медицинского обслуживания за 1971 – 1975 г., 5 арк.

156. спр. 612. Конъюнктурный обзор деятельности детских лечебно-профилактических учреждений области на 1974 г., 26 арк.

157. спр. 818. Конъюнктурный обзор о состоянии акушерско-гинекологической помощи населения области за 1974 г., 98 арк.

158. спр. 851. Конъюнктурный обзор о состоянии акушерско-гинекологической помощи населения области за 1975 г., 98 арк.

ф. 3354 Хмельницкое областное аптечное управления

оп. 2

159. спр. 225. Годовой отчет аптекоуправления за 1965 г., 101 арк.

160. спр. 289. Годовой отчет о выполнении плана по труду, рецептуре, товарообеге, о работе контрольно-аналитической лаборатории за 1972 г., 43 арк.

161. спр. 302. Перспективный план развития и укрепления аптечной сети области на 1976 – 1980 гг., 9 арк.

162. спр. 346. План мероприятий на 1978 – 1985 гг. и годовой план работы управления на 1978 г., 31 арк.

ф. 3439 Хмельницкая область государственное управления музыкально-драматического театра им. Петровского

оп. 1

163. спр. 33. Приказы, распоряжения, решения директивных указаний Министерства культуры УССР Хмельницкой области, 30 арк.

164. спр. 39. Справки, информации, отчеты о работе театра, 29 арк.

оп. 2

165. спр. 3. Справка о работе театра по обслуживанию сельских жителей в 1967 г., 3 арк.

166. спр. 5. Справка об итогах работы театра за 1970 г., арк.

167. спр. 79. Докладная записка о деятельности театра, направленная в высшие органы власти, 3 арк.

168. спр. 98. Годовой отчет о деятельности театра за 1980 г., 39 арк.

169. спр. 150. Отчет о деятельности театра за 1985 г., 4 арк.

ф. 3602 Кам'янець-Подільська область. Будинок народної творчості Кам'янець-Подольська область. Отдел искусства

оп. 2

170. спр. 36. Протоколи засідань художньої Ради театру народної творчості за 1965 р., 6 арк.

171. спр. 51. План роботи на 1966 р., 19 арк.

172. спр. 116. Доповідні записки та інформації про роботу і стан медичної роботи в міських, районних та сільських будинків культури, 79 арк.

173. спр. 173. Плани заходів розвитку художньої самодіяльності на 1975 р., 6 арк.

174. спр. 239. Піврічні звіти клубних закладів за I півріччя, 62 арк.

175. спр. 304. Плани заходів, інформації, справки про їх виконання, 44 арк.

ф. 4646 Управления кинофикации Хмельницкой области Совета народных депутатов Управления кинофикации Хмельницкой области

оп. 6

176. спр. 174. Годовой отчет по основной деятельности управления за 1967 год, 76 арк.

177. спр. 196. Годовой план по труду и заработной плате на 1970 г., 91 арк.

178. спр. 201. Годовой отчет по основной деятельности управления за 1970 год, 80 арк.

179. спр. 257. Сводный годовой отчет по основной деятельности управления, 66 арк.

180. спр. 302. Сводный годовой отчет по основной деятельности управления, 98 арк.

ф. 6119 Хмельницкое областное управления профтехобразования.

оп. 1

181. спр. 1. Приказы Государственного комитета совета Министерства УССР по проф, 74 арк.

ф. 6147 Государственный архив Хмельницкой области.

Хмельницкая область. Театр кукол

оп. 1

182. спр. 10. Справки, информации о работе театра направленные вышестоящими органами в 1971 г., 9 арк.

183. спр. 28. Годовой отчет финансово-хозяйственной деятельности за 1975 г., 40 арк.

184. спр. 52. Информации, справка о работе за 1979 г., 9 арк.

185. спр. 63 Справки, информации о работе обласного театра кукол за 1980 г., 12 арк.

186. спр. 92. Годовой план работы театра, 12 арк.

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

187. Забота партии и правительства о благе народа: сборник документов. Кн. 2 (1974 г.–февраль 1980 г.). Москва: Политиздат, 1980. 751 с.

188. Забота партии и правительства о благе народа: сборник документов. Кн. 3. Ч. 1. (март 1980–1984 гг.). Москва: Политиздат, 1985. 511 с.

189. Законодательство об охране детства: сборник нормативных актов. – Киев: Радянська школа. – 1982. – 519 с.

190. Звід законів Української РСР : закони і законодавчі акти. Т.7 / Верховна Рада УРСР, Президія, Рада Міністрів УРСР ; укл. В. Г. Зайчук. Київ: Політвидав України, 1986. 521 с.

191. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 9 т. Т. 9. Москва: Политиздат, 1972. 572 с.

192. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 2-х т. Т. 2. 1941-1976. Київ: Политиздат, 1977. 1083 с.

193. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК (1898-1971) / КПРС, Інститут історії партії при ЦК КП України, Філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1980. Т. 6. 1941-1954. 523 с.

194. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических республик. Утверждена Чрезвычайным VIII Съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года. Москва, 1957. 29 с.

195. Конституция (Основной Закон) Украинской советской социалистической республики. Киев: Политиздат, 1975. 34 с.

196. О бесплатной выдаче лекарств отдельным категориям больных, находящимся на амбулаторном лечении: Постановление Совета Министров СССР от 28 января 1983 г. // Забота партии и правительства о благе народа : сборник документов. Москва, 1985. Кн. 3. Ч. 2. 1974-1985. 511 с.

197. О дальнейшем улучшении общественного дошкольного воспитания и подготовке детей к обучению в школе: Постановление Совета Министров СССР от 12 апреля 1984 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: сб. документов. Москва, 1984. Т. 15. Ч. 1. 542 с.

198. О мерах по дальнейшему развитию сети детских дошкольных учреждений в колхозах: Постановление Совета Министров СССР от 17 марта 1973 г. // Забота партии и правительства о благе народа: сборник документов. Москва, 1973. Кн. 3. 1964-1973 гг. 847 с.

199. Про заходи по дальшому збільшенню промислового виробництва продуктів дитячого харчування і поліпшення організації харчування дітей: Постанова Ради Міністрів УРСР від 30 листопада 1965 р. // Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Київ: Політвидав України, 1978. Т. 6. С. 47–49.

200. Про заходи по поліпшенню лікарського обслуговування населення і підвищенню ефективності наукових досліджень у галузі фармації в одинадцятій п'ятирічці: Постанова від 23 лютого 1982 р. № 111 // Фармацевтичний журнал. 1982. № 2. С. 7–21.

201. Про комплектування окремих типів спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку, і санаторних шкіл-інтернатів для хворих дітей: [Додається список шкіл, в т. ч. в області] // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1987. № 12. С. 3–4.

202. Про присвоєння медичним працівникам почесних звань УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР // Відомості ВР УРСР. 1976. № 34. С. 394–395.

203. Радянська Тернопільщина 1959–1975: док. і матеріали / упор. Л. С. Бойцун [та ін.]. Львів: Каменяр, 1986. 240 с.

204. Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам / сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков ; под общ. ред. К. М. Боголюбова, М. С. Смиртюкова. Москва: Изд-во Политической литературы, 1968. Т. 6. 1967-1988. 816 с.

205. Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам / сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков ; под общ. ред. К. М. Боголюбова, М. С. Смиртюкова. Москва: Изд-во Политической литературы, 1970. Т. 7. 1967-1988. 686 с.

206. Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам / сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков ; под общ. ред. К. М. Боголюбова, М. С. Смиртюкова. Москва: Изд-во Политической литературы, 1974. Т. 9. 1967-1988. 672 с.

207. Сборник нормативных документов по социальному обеспечению: в 2-х частях / сост. Е. П. Фролова, Л. А. Егорова. 2-е изд, перераб. и доп. Москва: Финансы и статистика, 1989. 237 с.

208. Социальное обеспечение в СССР: сборник нормативных актов / [сост. М. Л. Захаров, В. М. Писков]. Москва: Юрид. лит., 1986. 800 с.

3. Статистичні видання

209. Винницкая область: к 50-летию СССР (цифры и факты) : статистический сборник / отв. за вып. Л. А. Вороновская. Винница: ЦСУ УССР, 1972. 100 с.

210. Винничина: к 60-летию образования СССР: статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1982. 190 с.

211. Вінниччина бібліотечна в цифрах і фактах. 2000-2001 рр. / ред. М. Спиця; підгот. стат. аналізу Т. Побережна [та ін] ; передне слово П. Цимбалюк ; Обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Обласна бібліотека для юнацтва, Обласна бібліотека для дітей ім. І. Я. Франка. Вінниця, 2002. 33 с.

212. Вінниччина бібліотечна в цифрах і фактах. 2002-2003 рр. / підгот. О. Бурдига [та ін.] ; Управління культури Вінницької облдержадміністрації, Обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Обласна бібліотека для юнацтва, Обласна бібліотека для дітей ім. І. Я. Франка. Вінниця, 2004. 31 с.

213. Здравоохранение и социальное обеспечение в УССР: статистический сборник / отв. за вып. Л. А. Вороновской. Винница: Центральное статистическое управление при Совете министров УССР, 1977. 195 с.

214. Кабачинська С. Спільними зусиллями до вищої мети: зб. статистики / упоряд. Л. А. Сотник ; стат. матеріали підготувала А. Т. Шамрай. – Львів: Каменяр, 1984. С. 12–18.

215. Народна освіта і культура у Вінницькій області: статистичний збірник. Вінниця: Вінницьке обласне управління статистики, 1991. 84 с.

216. Народна освіта УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1988. 88 с.

217. Народна освіта, наука і культура в УРСР: статистичний збірник. Київ: Державний комітет УРСР, 1973. 315 с.
218. Народне господарство Вінницької області : статистичний збірник. Київ: Статистика, 1969. 240 с.
219. Народне господарство Української РСР у 1971 році: Ювілейний статистичний щорічник. Київ: Статистика, 1972. 547 с.
220. Народне господарство Української РСР у 1972 році: статистичний щорічник. Київ: Політвидав України, 1974. 599 с.
221. Народне господарство Української РСР у 1975 році : статистичний щорічник / відп. за вип. В. В. Самченко ; М-во статистики України. Київ: Техніка, 1976. 540 с.
222. Народне господарство Української РСР у 1981 році: статистичний щорічник. Київ: Техніка, 1985. 382 с.
223. Народне господарство Української РСР у 1984 році: статистичний щорічник. Київ: Техніка, 1986. 398 с.
224. Народне господарство Української РСР у 1985 році: статистичний щорічник / відп. за вип. М. Т. Ковальчук. Київ: Техніка, 1986. 398 с.
225. Народное образование и культура в Винницкой области: статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 118 с.
226. Народное образование, наука и культура УССР за годы десятой пятилетки статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1981. 250 с.
227. Народное хозяйство Украинской ССР: к 60-летию Великого Октября: Юбилейный статистический ежегодник. Київ: Техніка, 1977. 464 с.
228. Народное хозяйство УССР в 1979 году: статистический ежегодник. Киев: Техника, 1980. 367 с.
229. Охорона здоров'я і соціальне забезпечення в УРСР: статистичний збірник / відпов. за вип. Л. А. Вороновський. Київ: Центральне статистичне управління при Раді міністрів УРСР, 1973. 131 с.

230. Развитие агропромышленного комплекса Винницкой области за годы одиннадцатой пятилетки (1981–1985 гг.): статистический сборник. Винница: ЦСУ УССР, 1986. 120 с.

231. Развитие народного хозяйства Винницкой области за годы восьмой пятилетки: статистический сборник / отв. за вып. А. А. Шаповалова. Винница: Центральное статистическое управление при Совете министров УССР, 1971. 98 с.

232. Україна за п'ятдесят років (1917–1967): стат. щорічник. Київ: Політвидав України, 1967. 271 с.

233. Українська РСР у цифрах в 1984 році: короткий статистичний довідник. Київ, 1985. 342 с.

234. Українська РСР у цифрах у 1985 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1988. 198 с.

235. Українська РСР у цифрах у 1987 році: короткий статистичний довідник. Київ, 1988. 432 с.

236. УРСР у цифрах у 1978 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1979. 134 с.

237. УРСР у цифрах у 1981 році: короткий статистичний довідник. Київ: Техніка, 1982. 296 с.

4. Періодичні видання

238. Зустрічайте санітарну авіацію // Вінницька правда. 1984. 17 червня.

239. Бабинський П. Корпус здоров'я // Вінницька правда. 1982. 30 червня.

240. Бацук В. Для сільських новобудов // Сільські вісті. 1985. 1 березня.

241. Безклубенко С. Я. Підсумки і перспективи [розвитку культури] // Соціальна культура. 1981. № 6. С. 4–7.

242. Білобрин С. О. Про роботу кабінетів фармацевтичної інформації // Фармацевтичний журнал. 1982. № 1. С. 36–39.

243. Бобров М. Для здоров'я людини // Сільські вісті. 1978. 20 січня.

244. Борищук В. О. Дієвість соціалістичного змагання на вищий рівень // Фармацевтичний журнал. 1985. № 4. С. 23–25.

245. Васильченко К., Заблоцький Л. Свято знань // Комсомольське плем'я. 1969. 9 вересня.
246. Веденко Б. На средства субботника // Медицинская газета. 1976. 30 июня.
247. Верещагін Ф. Дійти до серця глядача // Вінницька правда. 1985. 27 березня.
248. Вінниччина сьогодні. Події, вчинки, факти. [Відпочинок вінничан, телефонізація, про обласний муздрамтеатр] // Вінницька правда. 1971. 9 червня.
249. Вовкодав В. П. В музеї Устима Кармелюка // Народна творчість та етнографія. 1982. № 1. С. 87–88.
250. Вчимося, гартуємося, працюємо, в життя по-ленінськи йдемо / Дві сторінки статей і повідомлень про студентів та науковці вузів. До обласних зборів активу професорсько-викладацького складу та студентів // Комсомольське плем'я. 1972. 25 березня.
251. Гадзецький Б. На шляху загальної середньої. Життя і школа // Комсомольське плем'я. 1976. 25 травня.
252. Галай Г. По господарському вміло // Соціалістична культура. 1975. № 8. С. 4–5.
253. Главак Т. Культура і час // Соціалістична культура. 1971. № 5. С. 14–15.
254. Гненний М. Музей Василя Порика // Пам'ятки України. 1973. № 2. С. 49–50.
255. Гомонюк В. Здоров'я кожного – багатство всіх // Вінницька правда. 1984. 24 листопада.
256. Горобець М. Дбати про молоду зміну // Вінницька правда. 1978. 27 травня.
257. Городецька А. Наша спільна справа : [про розвиток культури на Хмельниччині] // Соціалістична культура. 1983. № 3. С. 2–3.
258. Грош Ю. Земляки – видатному поетові // Соціалістична культура. 1973. № 5. С. 85–87.
259. Гур'євський С. А. Чого чекає глядач // Вінницька правда. 1985. 1 листопада.

260. Гуцол А. початковому навчанню – неослабну увагу : [Вінницька область] // Початкова школа. 1985. № 6. С. 40–41.
261. Дашевський М. На замовлення глядачів демонструють кінокартини // Культура і життя. 1978. 26 травня.
262. Дільничий лікар // Радянське Поділля. 1973. 19 січня.
263. Драпак Т. З турботою про найменших. [на честь 50-річчя Великого жовтня будівельники Вінниччини вирішили спорудити 266 дошкільних закладів] // Радянська освіта. 1966. 31 грудня.
264. Завдання органів та закладів охорони здоров'я УРСР по дальшому поліпшенню діяльності аптечної служби // Фармацевтичний журнал. 1985. № 1. С 6–22.
265. Загоровська Л. Т., Співак Ф. І. Більше уваги плануванню аптечної мережі // Фармацевтичний журнал. 1968. № 3. С. 3–6.
266. Задорожнюк Л. Широкі обрії культури // Вінницька правда. 1976. 14 січня.
267. Запорожець А. Спільними зусиллями. [з досвіду роботи дошкільних закладів Вінницької області] // Дошкільне виховання. 1974. № 5. С. 3–5.
268. Здоров'я – народне багатство // Вінницька правда. 1966. 10 квітня.
269. Зінченко А. Наш край – Поділля // Вінниччина. 1992. 26 лютого.
270. Ільченко М. Спасибі, лікарю! // Вінницька правда. 1975. 10 серпня.
271. Калоша П. В центрі уваги – сім'я // Радянська освіта. 1985. 24 травня.
272. Козир П. Під зорею Радянської влади // Сільські вісті. 1967. 13 січня.
273. Коммановський Б. М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих // Радянська школа. 1964. № 1. С. 97–99.
274. Котляр А. Вінничани підтримують почин // Дошкільне виховання. 1982. № 7. С. 2–3.
275. Кречетова В. Закономерность // Советская культура. 1970. 31 марта.
276. Крочек Я. З племені мужніх // Соціалістична культура. 1981. № 6. С. 32.
277. Крупенін М. На варті здоров'я трудящих // Радянське Поділля. 1970. 21 червня.

278. Куди піти вчитись. Середні спеціальні учбові заклади та профтехучилища області // Вінницька правда. 1972. 18 травня.
279. Культурний комплекс на селі // Вінницька правда. 1981. 3 грудня.
280. Купратий В. З поглядом у завтра // Радянське Поділля. 1984. 1 вересня.
281. Курило В. Кадрам дошкільних закладів – постійну увагу: [Педагогічна освіта, в т.ч. по Вінницькій області] // Дошкільне виховання. 1982. № 1. С. 2–3.
282. Лекарєв Л. Проблеми охорони здоров'я на селі // Вінницька правда. 1966. 25 березня.
283. Лекарєв Л. Профілактика – основа радянської здоровохорони // Вінницька правда. 1965. 15 листопада.
284. Любити рідне місто // Радянське Поділля. 1976. 8 вересня.
285. Майструк П. Для здоров'я здорових. (Санитарно-епідеміологічна служба області) // Медицинская газета. 1971. 23 лютого.
286. Малічка Л. Дозвілля молоді проходить цікаво // Колгоспні вісті. 1983. 10 березня.
287. Марковський С. Все для здоров'я людини // Вінницька правда. 1984. 17 червня.
288. Марковський С. Здоров'я людини – спільне багатство // Вінницька правда. 1982. 19 червня.
289. Марковський С. Служба здоров'я // Вінницька правда. 1980. 15 червня.
290. Марущак М. З турботою про підростаюче покоління // Сільські новини. 1983. 7 квітня.
291. Марченко В., Новицький В. З любов'ю до малечі // Радянська освіта. 1974. 5 жовтня.
292. Мельник В. Здоров'я кожного – багатство всіх // Вінницька правда. 1984. 29 квітня.
293. Миколайчук М. Театр для найменших // Вінницька правда. 1980. 6 грудня.
294. Москаленко М. Тиманівські музеї // Людина і світ. 1971. № 8. С.7–10.
295. Нагорный Л. С песней по жизни // Правда Украины. 1980. 3 грудня.

296. Нагороди матерям // Вінницька правда. 1984. 8 квітня.
297. Найвище щастя – материнство // Вінницька правда. 1984. 22 листопада.
298. Насущні турботи культармійців області // Радянське Поділля. 1981. 26 квітня.
299. Ненцінський А. Життя продиктовано // Радянське Поділля. 1984. 17 січня.
300. Новосілля малюків // Робітнича газета. 1980. 12 березня.
301. Обличчя рідного краю // Радянське Поділля. 1974. 6 квітня.
302. Облогін П. І села, і міста...// Радянське Поділля. 1972. 16 вересня.
303. Паламарчук Є. Все найкраще – дітям // Вінницька правда. 1985. 21 квітня.
304. Пастушенко Л. Лекторій для студентів. Створено при обласному Будинку політосвіти. Повідомлення // Радянська Україна. 1981. 22 квітня.
305. Площанська Л. Авторитет культпрацівника. // Вінницька правда. 1981. 27 червня.
306. Площанська Л. Театр запрошує на прем'єру // Вінницька правда. 1985. 28 грудня.
307. Подільський Е. Усе для малечі // Сільські вісті. 1985. 14 серпня.
308. Поливаний В. Кадри для клубу // Сільські вісті. 1979. 6 грудня.
309. Попова К. Тільки не байдужість // Дошкільне виховання. 1977. № 6. С. 29–30.
310. Постоловський А. Доброго Вам здоров'я // Вінницька правда. 1971. 3 березня.
311. Проценко Г. Науку виховання – у кожну сім'ю // Дошкільне виховання. 1983. № 12. С. 16–17.
312. Разінкіна К. Спеціалізувати медичну допомогу // Радянське Поділля. 1971. 2 березня.
313. Разінкіна К. Сьогодні і вчора нашої медицини // Радянське Поділля. 1968. 16 червня.
314. Разінкіна К. Щоб усі були здорові // Радянське Поділля. 1966. 19 червня.

315. Рибак-Рибаченко С. Неоцінне багатство // Радянське Поділля. 1981. 7 квітня.
316. Рибак-Рибаченко С. Республіканський семінар медиків присвячений питанню «Роль обласних лікарень у поліпшенні медичної допомоги населенню» // Радянське Поділля. 1975. 31 серпня.
317. Романенко К. Расти здоровим, малыш! // Правда України. 1984. 17 января.
318. Романенко К. Рости, «Берізко», радуй // Комсомольське плем'я. 1985. 3 вересня.
319. Сільська медична служба // Радянське Поділля. 1982. 8 серпня.
320. Сінкевич Л. Митці ювілею: [Успіхи Хмельницької області до ювілею 60-річчя СРСР. Творчий звіт майстрів і художніх колективів] // Корчагінець. 1982. 15 липня.
321. Стеценко П. Високе покликання медиків // Радянське Поділля. 1976. 1 жовтня.
322. Тараненко П. Увагу матерям // Вінницька правда. 1965. 15 листопада.
323. Тімков В. Медицина на Поділлі // Радянське Поділля. 1984. 18 листопада.
324. Філімонов В. У дзеркалі завтрашнього дня: [Соціально-культурний розвиток сіл області] // Вінницька правда. 1981. 3 грудня.
325. Череватюк В. На варті здоров'я // Колгоспні вісті. 1983. 18 червня.
326. Шалковський І. Вище рівень роботи лікувальних закладів // Вінницька правда. 1965. 15 листопада.
327. Шаталюк В., Коряк М. Честь білого халату // Радянська Україна. 1976. 10 вересня.
328. Шибіцький В. На екрані і в житті // Вінницька правда. 1981. 27 серпня.
329. Шибіцький В. Фільм крокує до людей // Вінницька правда. 1985. 27 серпня.
330. Шпигановська Н. Готуємо дітей до школи // Дошкільне виховання. 1983. № 2. С. 15.

331. Щоб глядач був задоволений // Вінницька правда. 1981. 22 грудня.

5. Монографії, брошури, статті

332. 90 років Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського / уклад. А. М. Подолинний, Б. В. Хоменко, Н. М. Шунда. Вінниця, 2002. 186 с.

333. Алещенко М. І. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область: монографія / М. І. Алещенко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Завальнюка. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

334. Алещенко М. І. Підготовка кадрів Кам'янець-Подільським сільськогосподарським інститутом в 1960–1980-х рр. // Науковий збірник «Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження» / редкол.: Л. В. Баженов [та ін.] ; Ін-т Історії України НАН України [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1995. С. 183–185.

335. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 416 с.

336. Баженов Л. В. Педагоги – головна опора краєзнавчого руху та регіональних досліджень на Поділлі – Хмельниччині (середина XIX – початок XXI ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки, 2013. Т. 23. С. 474–481.

337. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. міськ. друк., 1993. 480 с.

338. Баженов Л. В. Професор Анатолій Філінюк – діяч краєзнавчого руху, дослідник історії Поділля-Хмельниччини // Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 6. С. 36–42.

339. Байдюк Ю. І., Латер Ю. С., Каньоса М. І. Демографічна ситуація Хмельницької області // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: секція економіки Поділля радянського періоду / Г. В. Бондаренко, І. В. Рибак; редкол.: Л. В. Баженов [та ін.] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 27–29.

340. Бідюк М. Співає «Мелос» (з досвіду роботи народного аматорського колективу «Мелос» Волочиського районного будинку культури) // Культура: пошуки і творення (з досвіду роботи аматорських колективів та закладів культури Хмельниччини) / упоряд. А. Г. Тітов. Хмельницький, 2000. С. 11–20.

341. Бондаренко Г. В., Рибак І. В. Соціальний розвиток сіл Хмельниччини (1976–1987 рр.) // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: секція економіки Поділля радянського періоду. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського, 1988. С. 74–75.

342. Бубновський М. Д. Півсторіччя Радянського Поділля. Львів: Каменяр, 1967. 70 с.

343. Бурлін В. Ф., Перковський А. Л. Зміни в соціально-економічній структурі населення Української РСР (1959–1970 рр.) // Демографічні дослідження. 1975. Вип. 3. 209 с.

344. Буяновська Г., Тарчевська В. Хмельницькій обласній бібліотеці для юнацтва – 20 // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997): матеріали Всеукр. наук. іст.-країзнавчої конф., 26 вересня 1997 р. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т ; ред. Д. Г. Швалюк [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1997. 462 с.

345. Велесова О. М. Формування робітників у професійних технічних школах на Вінниччині у другій половині 50-х-80-х рр. // Тези та доповіді одинадцятої Вінницької обласної історичної краєзнавчої конференції. Вінниця, 1986. С. 22–23.

346. Вінниця: Історичний нарис. Вінниця, 2007. 304 с.
347. Вінницький національний аграрний університет, 1982–2012: становлення і розвиток / [Л. П. Середа та ін. ; упоряд. О. І. Скоромна]. Вінниця: Консоль, 2012. 423 с.
348. Від Проскурова до Хмельницького: минуле та сучасність : матеріали міськ. наук.-практ. конф. / Хмельниц. міськрада ; упоряд. В. Р. Козубняк, К. Д. Новченкова. Хмельницький: ЦНТЕІ, 2004. 216 с.
349. Войцехівський Ю. В. Інтелігенція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х років. Київ ; Бердянськ, 2004. С. 88.
350. Гончар А. Г. Витоки або Селище та селищани. Вінниця: Книга-Вега, 2016. 303 с.
351. Гончар А. Г. Коріння або «Ми-діти України». Вінниця: Книга-Вега, 2011. 448 с.
352. Григоренко О. П. «Семидесятирічний шлях становлення та розвитку Хмельницької області» // «Хмельниччина в контексті історії України» : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Хмельницький, 2012. С. 10–14.
353. Григоренко О. П. Людина високого обов'язку // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. Хмельницький, 1994. Ч. 1. С. 327–393.
354. Григоренко О. П. Сільська молодь Хмельниччини. 1960–1990 роки // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. Хмельницький, 1995. 273 с.
355. Григоренко О. П. Сільські бібліотеки Хмельниччини в 1960–1990 роках // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. Хмельницький, 1994. Ч. 1. 391 с.
356. Григоренко О. П. Хмельницький національний університет: етапи розвитку // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та

перспективи розвитку. Хмельницька область. Київ: Знання України, 2010. С. 293–314.

357. Григоренко О. П., Лісовський В. С. Молодь і соціально-економічні відносини на селі. Хмельницький: ТУП, 1998. 197 с.

358. Гром О. Л., Ярмо Н. Б. До питання структури фармацевтичних кадрів аптечної системи УРСР // Фармацевтичний журнал. 1985. № 5. С 66–67.

359. Гурська Н. В. Становлення освіти у Кам'янець-Подільському районі // Кам'яначчина: історія, розвиток, перспективи: наук. зб. / упоряд. П. М. Гладченко ; ред. кол. О. М. Завальнюк [та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 51–59.

360. Деменко В. М. Музей-кімната Марка Вовчка в Немирові // Українська мова і література в школі. 1974. №12. С. 73–74.

361. Демидко М. В. Розвиток системи освіти міста Хмельницького у 50–80 рр. // Літопис Хмельниччини – 2007: краєзн. зб. / ред.: Л. В. Баженов. Хмельницький, 2007. 295 с.

362. Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 рр.) / отв. ред В. С. Стешенко. Киев: Изд. «Наукова думка», 1987. 234 с.

363. Денисова Л. Н. Переход к всеобщему среднему образованию на селе в 1959 – 1977 гг. // Исторические записки. Москва, 1979. Т. 104. С. 3–58.

364. Жовнір Л. Ф., Гуменюк В. Г. Соціальна перебудова сіл Вінниччини в одинадцятій п'ятирічці // Тези доповідей третьої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1985. С. 38–46.

365. Жовнір Л. Ф., Жовнір М. П. Удосконалення соціальної інфраструктури як шлях підвищення інтенсифікації розвитку агропромислового комплексу області // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції: секція економіки Поділля радянського періоду / Г. В. Бондаренко, І. В. Рибак ; редкол.: Л. В. Баженов [та ін.] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін.]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 77–79.

366. Журко О. Школа на Хмельниччині: погляд крізь час // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997): матеріали Всеукраїнської науково-історичної краєзнавчої конференції. Хмельницький, 1997. С. 40–43.
367. Жученко О. Н., Лівшиць Я. І. Аптечна служба Вінниччини // Фармацевтичний журнал. 1967. №5. С. 65–68.
368. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2003 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: «абетка-НОВА, 2003. 108 с.
369. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.
400. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й мистецтва: історичні нариси . – Кам'янець-Подільський: Громадська організація «Партія відродження Кам'янця-Подільського», 2003. Вип. 1. 316 с.
401. История Украинской ССР: в 10 т. Т. 10: Украинская ССР в условиях развитого социализма (60-е – начало 80-х гг.) / [Гл. ред. кол.: Ю. Ю. Кондуфор и др.]. Киев: Наук. думка, 1985. 775 с.
402. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1972. 778 с.
403. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1971. 706 с.
404. Калмицька Е. В. Розвиток міської бібліотечної системи: історія, напрямки діяльності, тенденції розвитку // Від Проскурова до Хмельницького: минуле та сучасність: матеріали міськ. наук.-практ. конф. Хмельницький, 2004. С. 185.
405. Карван С., Синиця Н. Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997): матеріали Всеукр. наук. іст.-країзнавчої конф., 26 вересня 1997 р. / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т ; ред. Д. Г. Швалюк [та ін.]. Хмельницький: Доля, 1997. 462 с.

406. Керничий О. В. Основні етапи розвитку санітарно-епідеміологічної служби Кам'янець-Подільського району // Кам'янецьчина: історія, розвиток, перспективи : наук. зб. / упоряд. П. М. Гладченко ; ред. кол. О. М. Завальнюк [та ін.] ; Кам'янець-Подільська районна рада, Кам'янець-Поділ. райдерж. адміністрація, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 85–92.

407. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні. Торонто, 1970. 46 с.

408. Конюх В. Основні напрямки навчально-виховної роботи у вечірніх школах УРСР в 1957-1964 роках // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль: ТНПУ, 2010. Вип. 2. С. 196–200.

409. Котенко О. М. впровадження передового досвіду і раціоналізаторських пропозицій в аптечних установах УРСР // Фармацевтичний журнал. 1985. №4. С.14–16.

410. Кривенко Р. Н. До питання вивчення населення Вінницької області в курсі «Географія населення» // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції / редкол.: Л. В. Баженов [та ін.] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін.]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 201–202.

411. Кривчик Г. Г. Історіографічні праці про здобутки українських істориків у дослідженні проблем соціального розвитку села в 60 – 80-ті роки ХХ ст. // Історична наука: проблеми розвитку: матеріали Міжнар. наук. конф. Луганськ, 2002. С. 112–115.

412. Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960–80-ті рр. // Укр. іст. журн. 2002. № 5. С. 24–34.

413. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60 – 80-ті рр. ХХ ст.). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. 192 с.

414. Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960–80-ті рр. // Укр. іст. журн. 2002. № 5. С. 24–34.

415. Кузь В. Г., Самокиш В. Л. Трудове виховання школярів у сільських загальноосвітніх школах Хмельниччини // Проблеми економічної географії Поділля: тези доповідей наукової конференції / редкол.: Л. В. Баженов [та ін] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 196–197.

416. Кукуруза О., Олещенко Є. Нарис з історії освіти і галузевої профспілки в Калинівському районі на Вінниччині. Калинівка: Видавництво «Фоліант», 2004. 53 с.

417. Кульпинский В. Л., Мицкан И. А. Партийное руководство повышением квалификации учительских кадров Украинской ССР в годы восьмой пятилетки: [в т. ч. о подборе и воспитании руководителей педагогических кадров Хмельницким райкомом компартии Украины] // Научные труды по истории КПСС: Республиканский межведомственный сборник. Киев, 1979. Вып. 99. С 31–38.

418. Лаврук Л. В., Бурлакова І. С. Проблеми стимулювання активності сільських трудових ресурсів Хмельниччини // Проблеми економічної географії Поділля : тези доповідей наукової конференції / Г. В. Бондаренко, І. В. Рибак ; редкол.: Л. В. Баженов [та ін] ; Кам'янець-Подільський державний педагогічний ін-т ім. В. П. Затонського [та ін]. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 80–81.

419. Либанов Э. М., Палий Е.М. Демографическое развитие Украинской ССР в 70-80-х годах и его перераспределение / АН Украинской ССР. Киев: СОСП УССР АН УССР, 1988. С. 19–21.

420. Луковников П. В. Развитие здравоохранения в Винницкой области за годы Советской власти // Фельдшер и акушерка. 1977. № 10. С. 3–6.

421. Мазурик В. Відкриття книжкового-магазину-клубу у Тиманівці // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції до 100-річчя заснування Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського (Вінниця, 20-21 жовтня 2011 р. / Вінниц.

держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, Ін-т історії, етнології та права [та ін.] ; ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. ред.) [та ін.]. Вінниця, 2011. С. 82-86.

422. Марченко В. Г. Шляхи дальшого поліпшення лікарського забезпечення // Фармацевтичний журнал. 1985. № 3. С. 8–14.

423. Маринін І. Г. Народно-інструментальне мистецтво Південно-Західного Поділля: ансамбль троїстих музик Олексія Беца : монографія / І. Г. Маринін, В. Ф. Олійник. Кам'янець-Подільський: Абетка Світ, 2011. 320 с.

424. Народні музеї Сумщини. Харків: Прапор, 1970. 94 с.

425. Небелюк Н. Я. В сяєві народних мелодій (з досвіду роботи народного аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю «Кудрявчик» Ярмолинецького будинку культури) // Культура: пошуки і творення (з досвіду роботи аматорських колективів та закладів культури Хмельниччини) / упоряд. А. Г. Тітов ; Управління культури Хмельницької обласної держ. адміністрації, Хмельницький учбово-методичний центр культури Поділля. Хмельницький, 2000. С. 52–61.

426. Ніч Т. Становлення і розвиток освіти в селі Жабокрич Крижопільського району Вінницької області // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т; ред. М. Торчинський. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 75–79.

427. Новиков П. П. Музеї села Тимановки. Київ: Мистецтво, 1975. 24 с.

428. Олуйко В. М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / В. М. Олуйко [та ін]; ред. В. А. Смолій; Хмельницька обласна держ. адміністрація, Хмельницька обласна рада, Хмельницький центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, держ. підприємств, установ і організацій, Державний архів Хмельницької області. Хмельницький, 2005. С. 345-349.

429. Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні наприкінці 50-х років – у 80-х роках ХХ ст. // Бібліотечний вісник. 2006. № 3. С. 26.

430. П'ятирічка здоров'я. Київ: Здоров'я, 1976. 149 с.

431. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення: зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства УРСР (1951–1969). Київ: Наук. думка, 1970. 348 с.

432. Піскунов В. П., Стешенко В. С. Динаміка та географія народжуваності населення Української РСР (1959–1970 рр.) // Демографічні дослідження. 1975. Вип. 3. С. 36-40.

433. Поділля: історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх [та ін.]; Акад. наук України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ: Доля, 1994. 504 с.

434. Поліщук А. С. Розвиток мережі клубних закладів на Вінниччині у середині 60–80-х рр. ХХ ст. // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2013. Вип. 49. С. 185–187.

435. Поліщук А. С. Розвиток мережі освітніх установ на Вінниччині у середині 60–80-х рр. ХХ ст. // Часопис української історії / за ред. док. іст. наук, проф. А. П. Коцура. Київ, 2013. Вип. 27. С. 46–50.

436. Поліщук А. С. Розвиток кіномистецтва у містах та регіонах Вінниччини 60–80-х рр. ХХ ст. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ ; Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. Вип. 35. С. 376–379.

437. Поліщук А. С. Розвиток комунального господарства Подільського краю у середині 60-80-х рр. ХХ ст. // Волинські історичні записки: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Т. 11. С. 60–65.

438. Поліщук А. С. Пенсійне забезпечення населення Подільського краю в середині 60-х–80-х роках ХХ століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. Вип. 22. С. 148–153.

439. Поліщук А. С. Сфера охорони здоров'я мешканців Поділля у середині 1960–80-х рр. // Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць / ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. Черкаси, 2014. Вип. 7. С. 193–196.

440. Поліщук А. С. Реалізація соціальної політики радянської держави на Поділлі у середині 1960–середині 1980-х рр. ХХ ст. за матеріалами державних архівів України // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч.1. С. 227–230.

441. Поліщук А. С. Житлово-побутові умови подільського села в середині 1960-х–1980-х рр. // Український селянин : зб. наук. праць / за ред. А. Г. Морозова. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2014. Вип. 14. С. 220–222.

442. Поліщук А. С. Становлення соціально-побутової сфери на Поділлі у середині 60-80-х рр. ХХ ст. // Інтелігенція і влада Одеського національного політехнічного університету Серія: Історія / Збірник наукових праць. Одеса: Вид-во Одеського національного політехнічного університету, 2014. Вип. 31. С. 126–142.

443. Поліщук А. С. Розвиток аптечної мережі в Україні в 1965–1985 рр. (на прикладі Вінницької та Хмельницької областей) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 218–223

444. Поліщук А. С. Охорона материнства і дитинства на Поділлі в 1960 – 1980-ті рр. ХХ ст. // Zbiór raportów naukowych. «Współczesna nauka. Nowe perspektywy». (30.01.2014–31.01.2014). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. С. 9–16.

445. Поліщук А. С. Соціальна політика радянської держави 1965–1985 рр. ХХ ст. у працях науковців // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: зб. наук. пр. / редкол.: Р. С. Гуревич (голова) [та ін.] ; Вінницький

державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. Вип. 3. С. 323–325.

446. Поліщук А. С. Державна політика радянської влади з надання пільг соціально незахищеним верствам населення Вінниччини середини 1960–1980 рр. ХХ ст. // Глухівські наукові читання – 2013: зб. матер. III Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав, за якими судиться малоросійський народ», (15-17 лист. 2013 р., Глухів) / редкол.: О. І. Курок (гол.), В. П. Зінченко (заст. гол.), Я. М. Гирич (заст. гол., відп. ред.) ; Мін. освіти і науки України ; Управл. молоді та спорту Сумськ. обл. держ. адмін. ; Управл. освіти і науки Сумськ. обл. держ. адмін. ; Брянськ. держ. ун-т ім. І. Г. Петровського; Курськ. держ. ун-т; Мозир. держ. ун-т; Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. С. 66–67.

447. Поліщук А. С. Розвиток дитячих дошкільних закладів на Вінниччині у середині 60-80-х рр. ХХ ст. // Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.): збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 155–158.

448. Поліщук А. С. Державна політика щодо соціального захисту інвалідів у 1960–1980-х рр. ХХ ст. // Вісник інституту історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вінниця: «Нілан-ЛТД», 2014. Вип. 12. С. 36–40.

449. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.

450. Противотуберкулезная помощь сельскому населению. Киев: Здоровье, 1983. 56 с.

451. Радіоненко В. А. Місцеві ради і розвиток освіти на Хмельниччині у 1960–1970 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 1998. Т.1. С. 159–164.

452. Радіоненко В. А. Розвиток освітньо-культурних закладів Хмельницької області у 1965 – 1970 рр. // Культура Поділля: історія і сучасність:

матеріали II науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. Хмельницький, 1993. С. 300–302.

453. Рибак І. В. Історія рідного краю новітньої доби: навч. посіб. для учнів 10-11 кл. / відп. ред. Л. В. Баженов ; Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Центр досліджень історії Поділля. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 119 с.

454. Рибак І. В. Зіньків в історії Поділля / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ін-т, Територіальний центр по Хмельницькій області Інституту історії НАН України. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педінститут, наук.-видав. відділ, 1995. С.102–105.

455. Рибак І. В. Наш край в історії України: навч. посіб. / Хмельниц. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Центр дослідж. історії України НАНУ при Кам'янець-Поділ. держ. ун-ті. Кам'янець-Подільський: Абетка-С, 2007. 260 с.

456. Рибак І. В., Скворцова І. А. Подільське село під владою компартійної номенклатури: поселенська мережа, населення, виробнича та соціальна сфера (1961-1991 рр.): монографія / М-во освіти та науки України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. 281 с.

457. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення: навч. посіб. / Хмельниц. ін-т бізнесу. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 156 с.

458. Роботько Ф. М. Зростання добробуту й культури трудящих Вінниччини в 1970-1984 рр. // Тези доповідей четвертої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1986. С. 24.

459. Розвиток української культури за роки радянської влади. Київ: Наукова думка, 1967. 365 с.

460. Ружик О. Історія та легенди села Щиборівка // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т ; ред. М. Торчинський. – Хмельницький: ХМЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 83–85.

461. Рыбак И. В. Состояние сел Хмельницкой области // Развитие социальной сферы общества в условиях совершенствования социализма. Кам'янець-Подольський, 1988. С. 112–115.

462. Рыбак И. В. Социально бытовая сфера украинского села: проблемы и трудности (1921–1971 гг.) / ИНИОН АН СССР (депонитарная рукопись), 1991.

463. Савицька І. С. Добробут українських громадян у 1964-1985 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя. 2014. Вип. XXXVIII. С. 242–245.

464. Самойленко Т. П. Упорядкування і створення єдиної мережі масових бібліотек УРСР (1959–1974 рр.) // Бібліотекознавство і бібліографія. 1979. Вип. 19. С. 110–117.

465. Санцевич А. В. Трудящі післявоєнного села України в радянській історіографії // Історичні дослідження УРСР. Київ, 1968. Вип. 1. С. 21-25.

466. Санцевич А. В. Українська радянська історіографія (1945–1982). Київ: Вища школа, 1984. 142 с.

467. Сидоренко В. О. Колгоспний музей О. В. Суворова // Укр. іст. журн. 1979. №.10. С. 159–160.

468. Сілін Р. І., Григоренко О. П. Технологічний університет Поділля: шляхи становлення та розвитку // Вісн. Технол. ун-ту Поділля. 1998. № 4. Ч. 2. С. 5–9.

469. Скворцова І. А. Демографічні процеси у сільських поселеннях Вінницької і Хмельницької областей у 60–80-х роках ХХ століття // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2014. Вип. 22. С. 154-160.

470. Слободян М. О. Меморіальний музей Івана Кулика // Укр. іст. журн. 1969. № 11. С. 151–153.

471. Слободянюк П. Я. Енергетика Поділля: минуле та сучасність: монографія. Хмельницький: Медобори-2006, 2013. 399 с.

472. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький: Поділля, 1995. 332 с.

473. Слободянюк П. Я. Культурно-освітня робота в системі пануючої ідеологізації 1950-1980-х років (на матеріалах Хмельницької області) //

Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 9. С. 310–315.

474. Слободянюк П. Я. Медицина Поділля: [монографія] / П. Я. Слободянюк [та ін.]. Хмельницький: Медобори 2007. 703с.

475. Слободянюк П. Я., Лихогляд О. З. Подільські телекомунікації: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2007. 436 с.

476. Темний В. Ф. Оновлення подільського села. Одеса: Маяк, 1983. 120 с.

477. Ткачук В. А. Завдання аптечних працівників України на 1968 рік – третій рік п'ятирічки // Фармацевтичний журнал. 1968. №2. С. 3.

478. Трембіцький А. М., Галатир В. В. Чабанівка – село між ярами // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року): зб. матеріалів / Ін-т історії України НАН України [та ін.]; редкол.: Копилов С. А. [та ін.]. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. 715 с.

479. Хільчевський С. В. Деякі питання підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу Української РСР 1966–1971 рр. // Укр. іст. журн. 1977. № 6. С. 87–92.

480. Хмельниччина // До вищої мети. Львів. 1984. С. 116–117.

481. Цугелевич Я. М. Охорона здоров'я Кам'янець-Подільського району // Кам'яниччина: історія, розвиток, перспективи: наук. зб. / упоряд. П. М. Гладченко; ред. кол. О. М. Завальнюк [та ін.] ; Кам'янець-Подільська районна рада, Кам'янець-Подільська районна держ. адміністрація, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2008. 192 с.

482. Шатило В. В. Вінницький будівельний технікум. Сторінки історії: до 85-річчя з дня заснування. Вінниця: Книга-Вега, 2006. 126 с.

483. Шершун В. П., Ліфшиць Я. І. 3-тя обласна науково-практична конференція аптечних працівників Вінницької області // Фармацевтичний журнал. 1968. №1. С. 86–87.

484. Шершун В. П. Аптечна служба Вінниччини // Фармацевтичний журнал. 1982. №6. С. 22–24.

484. Шершун В. П. Про роботу аптечних служб Вінницької області // Фармацевтичний журнал. 1985. №1. С. 18–19.
485. Шиманська І. А. Соціально-побутовий розвиток подільського села: за матеріалами Хмельницької області // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції, 18–19 листоп. 2010 р. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 586–592.
486. Ядуха В. С. Хмельниччина: минуле, сьогодення, майбутнє / В. С. Ядуха [та ін.]. Хмельницький, 2012. 189 с.
487. Ярошевський А. Історія містечка Сатанів // Поділля. Краєзнавчі студії: зб. наук. пр. / Хмельниц. нац. ун-т ; ред. М. Торчинський. Хмельницький: ХМЦНТЕІ, 2010. Вип. 2. С. 120–121.
488. Davidow M. The Soviet Union Through the Eyes of an Amerikan. Moskow: Novosti Press Agency Publishing House, 1974. 29 p.
489. Moss Walter G. A History of Russia. New York a.o.: The McGraw-Hill, 1997. Vol. 2: Since 1855. 569 p.
490. Titmus. R. M. Social policy. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, 1990. 157 p.
491. Ukraine After Shelest / ed. by V. Krawchenko ; Canadian Institute of Ukrainian Studies ; University of Alberta. Edmonton, 1983. 119 p.

6. Дисертації та автореферати

492. Багмет М. О. Проблеми формування національної свідомості молоді України у 60-і–80-і рр.: Тенденції, деформації, уроки: дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.02. Київ, 1993. 531 с.
493. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 1997. 46 с.
494. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50-х – 80-х рр. XX століття.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2007. 222 с.

495. Воронова Л. М. Установи культури України у 70–80-ті рр. історико-політичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1994. 183 с.
496. Ізмайлова К. В. Повсякденне життя шахтарських родин Донбасу: середина 1960-х– середина 1980-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Донецьк, 2011. 19 с.
497. Корольова Г. І. Трансформація політико-правового та соціально-економічного становища жінок-селянок в Україні у 1979–2005 рр.: історичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2006. 20 с.
498. Кривчик Г. Г. Соціальний розвиток українського села в 60–80-ті рр. ХХ ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 414 с.
499. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Одеса, 2002. 16 с.
500. Крупник Л. О. Державна політика у сфері українського професійного мистецтва (1965-1985): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2002. 212 с.
501. Кузнєцов О. А. Українське село: проблеми соціальних змін (70-ті–перша половина 80-х років ХХ ст.): автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2003. 20 с.
502. Куцаєва Т. О. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965-1985 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2007. 208 с.
503. Лісовська О. В. Розвиток матеріально-технічної бази українського села в 60–80-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2009. 20 с.
504. Михальчук О. Л. Волинське село: культура, освіта, релігійне життя (1964 – 1985 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2010. 20 с.
505. Падалка С. С. Аграрна політика в Україні: формування, шляхи реалізації та соціально-економічні наслідки (друга половина 60-х–80-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2005. 38 с.

506. Шимко О. В. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у середині 1960-х–середині 1980-х років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2012. – 20 с.

7. Довідкова література, покажчики, путівники

507. Берладин Г. В. Вінницька обласна наукова медична бібліотека. До 80-річчя з часу заснування (1933) // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2013 року: хронолог. довід. Вінниця. 2012. С. 37–40.

508. Білоус В. С. Бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – 100 років! // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2013 року: хронолог. довід. Вінниця. 2012. С. 33–34.

509. Вінницький національний аграрний університет, 1982–2012: становлення і розвиток / [Л. П. Серета та ін.; упоряд. О. І. Скоромна]. Вінниця: Консоль, 2012. 423 с.

510. Вінницький торговельно-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету / Київ. нац. торг.-економ. ун-т ; упоряд. С. П. Стефаненко [та ін.]. Київ, 2007. 92 с.

511. Вінниччина в датах: хронолог. довід. / уклад. М. С. Шлеймович ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 2000. 112 с.

512. Вінниччина клубна: (районні будинки культури) / уклад. А. М. Іванець. Вінниця: Консоль, 2009. 176 с.

513. Вінниччина музейна: довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей ; відп. за вип. К. І. Висоцька. Вінниця, 2008. 96 с.

514. Вінниччина фольклорна: довідник / упоряд. А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун ; заг. ред. А. М. Подолинного. Вінниця: Книга-Вега, 2004. 104 с.

515. Дорош М. Хмільницькі світовиди. Бібліографічний словник. Вінниця: Велес, 2002. 119 с.

516. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. До історії Кам'янець-Подільського державного університету (1918–2003 рр.): довідково-статистичні матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. 87 с.

517. Мошак М. І., Лисюк Ю. О. Маківська здравниця: історичні нариси та подорожі туристичними маршрутами Поділля. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. 104 с.

518. Мошак М. І. Сатанівська здоровниця та подорож туристичними стежками Поділля. Кам'янець-Подільський: [Медобори-2006], 2008. 119 с.

519. Музейное строительство в УССР (1917–1987): научно-вспомогат. библиогр. указ. / сост.: Л. Ю. Ступак [и др.] ; ответ. ред.: А. Н. Комская и Ю. З. Данилюк. Киев. 264 с.

520. Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К., Олійник С. В. Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довід. Дунаївці, 2006. Вип. 1. 92 с.

521. Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К., Олійник С. В. Дунаєвеччина в іменах: біобібліограф. довід. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Вип. 2. 112 с.

522. Путівник. Хмельницька область / [ред. кол.: І. Курус (голова) та ін.; фото: Ю. Боев та ін.]. Київ: Богдана, 2010. 320 с.

523. Речмедін В. Краса України – Поділля. [Ювілейна подорож, нарис]. Харків: Прапор, 1967. №8. С. 34–40.

524. Українська радянська енциклопедія: Вінницька область / ред. М. Бажан [УРЕ у 12т.] (1977-1985). Київ, 1978. Т. 2. 542 с.

525. Українська радянська енциклопедія: Хмельницька область / ред. М. Бажан [УРЕ у 12 т.]. Київ, 1978. Т. 3. 532 с.

526. Хто є хто на Вінниччині. Видатні земляки: в 2т. / авт.-упоряд. В. Болгов. Київ: ТОВ «Одес Плюс», 2000. Т. 1. 194 с.

527. Хто є хто на Вінниччині. Видатні земляки / авт.-упоряд. В. Болгов. – Київ: ТОВ «Одес Плюс», 2000. Т. 2. 187 с.

8. Електронні ресурси

528. Баженов Л. В. Педагоги – головна опора краєзнавчого руху та регіональних досліджень на Поділлі-Хмельниччині (середина ХІХ–початок ХХІ ст.) [Електронний ресурс] // Наукові праці Кам'янець-Подільського

національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. С. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_2013_23_40 (02.12.2016).

529. Винокур І. С. Край Кам'янецький [Електронний ресурс]. URL: http://tovtry.km.ua/ua/history/book/kray_kamyanetskiy/kray_kamyanetskiy.html (03.01.2017).

530. Вінниця. Роки застою. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.vin.com.ua/roku-zastoy> (05.01.2017).

531. Вінницька обласна організація Товариства Червоного Хреста України // Вісник Червоного Хреста України No2(60 [Електронний ресурс]. – URL: http://www.redcross.org.ua/local/Visnyk_2_2012.pdf (02.12.2016).

532. Вінницький обласний центр народної творчості [Електронний ресурс] – URL: <http://www.vocnt.org.ua/2010/04/perelik-instrumentalnyh-kolektyviv> (12.12.2016).

533. Гайсинська централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. – URL: http://hnlib.vn.ua/?page_id=208 (19.12.2016).

534. Єсюнін С. М. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси / С. Єсюнін. [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: <http://www.khmelnysky.com/pdf/Esunin.pdf> (17.02.2017).

535. Єсюнін С. Місто Хмельницький: погляд крізь роки [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 рр. URL: http://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=168 (19.02.2017).

536. Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2015 року: хронол. довід. / уклад.: О. Ю. Антонюк, Г. М. Авраменко. – URL: http://www.library.vn.ua/publications/2015/zpd_Vin2015.html (13.03.2017).

537. Історія коледжу. Чемеровецький медичний коледж [Електронний ресурс]. URL: <http://www.medchem.km.ua/index.php/zahalna-informatsiia/istoriia-koledzhu> (16.04.2017).

538. Історія Ярмолинецької бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biblioyar.at.ua/index/istorija_biblioteki/0-4 (16.04.2017).

539. Київський національний торговельно-економічний університет [Електронний ресурс]. URL: [http:// www.knteu.kiev.ua/blog/read/? pid=1437&](http://www.knteu.kiev.ua/blog/read/?pid=1437&) (17.11.2016).

540. Коротка історична довідка / Хмельницька централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. URL: [http:// cbs.km.ua/index.php? dep=1&dep_up=1&dep_cur=105](http://cbs.km.ua/index.php?dep=1&dep_up=1&dep_cur=105)) (09.10.2016).

541. Лавріненко Л. Форми й методи державного регулювання охорони народного здоров'я та їхні прояви на Чернігівщині (1960–1980-і рр.) // Сіверянський літопис [Електронний ресурс]. – URL: [irbis-nbuv.gov.ua/.../ cgiirbis_64.exe?](http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?) (23.12.2016).

542. Лазарова-Паламарчук О. А. Жмеринський історичний музей [Електронний ресурс]. URL: [http:// esu.com.ua/ search_articles.php?id=18164](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18164) (15.09.2016).

543. Меморіальний музей В. В. Порика [Електронний ресурс]. URL: http://provin.at.ua/sights/museums/memorialnij_muzej_porika.html (12.09.2016).

544. Могилів-Подільський медичний коледж. Історія.[Електронний ресурс]. URL: [http:// medcollege.mogpod.com/ engine /index.php?option=com_ content&task=view&id=8&Itemid=57](http://medcollege.mogpod.com/engine/index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=57) (10.09.2016).

545. Музей П. І. Чайковського та Н. Ф. Фон Мекк [Електронний ресурс] // Моя Вінниця. URL: [http:// www.myvin.com.ua/ru/ town/places/sights/19.html](http://www.myvin.com.ua/ru/town/places/sights/19.html) (26.11.2016).

546. Муніципальному фольклорному ансамблю ім. В.Ножки – 50 Старокостянтинівська державна адміністрація [Електронний ресурс]. URL: [http://staradm.gov.ua/1402-municipalnomu-folklornomu-ansamblyu-imvnozhki- 50.html](http://staradm.gov.ua/1402-municipalnomu-folklornomu-ansamblyu-imvnozhki-50.html) (15.12.2016).

547. Найважливіші віхи розвитку міста [Електронний ресурс] // ХМ ЦБС, 2010-2016 г. URL: [http:// cbs.km.ua /?dep=1&dep_up= 109&dep_cur=213](http://cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=213) (27.04.2017).

548. Общеобразовательные учебные заведения [Електронний ресурс] / Винницький городской совет. URL: [https:// translate.google. com.ua/](https://translate.google.com.ua/)

translate?hl=ru&sl=uk&u=http://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Education/ShowContent.aspx%3FID%3D108&prev=search) (12.12.2016).

549. Подільський державний аграрно-технічний університет (ПДАТУ) [Електронний ресурс]. URL: <http://pdatu.edu.ua/characterization-of-pdatu/history.html> (04.05.2017).

550. Слободянюк П. Я. Шлях до світла: сторінки електрифікації Поділля [Електронний ресурс] / Хмельницькобленерго. URL: <http://www.hoe.com.ua/index.php?r=49> (09.04.2017).

551. Савицька І. В. Сфера охорони здоров'я громадян України у 1964–1985 рр. [Електронний ресурс]. URL: seanewdim.com/.../savytka_i._s._the_health_o (10.03.2017).

552. Українська РСР в період наростання кризових явищ радянської системи (середина 60-х–початок 80-х рр.) [Електронний ресурс]. – URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3548> (17.02.2017).

553. Устим Кармелюк. Народний месник, ватажок повстанців квітень, 2012 [Електронний ресурс]. URL: [p.http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/504/](http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/504/) (28.05.2017).

554. Хмельницька централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. URL: http://cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=213 (15.05.2017).

555. Хмельницькому обласному науково-методичному центру культури і мистецтва 75 років! [Електронний ресурс]. URL: http://onmccm.org/?page_id=2185 (29.09.2016).

556. Хмельницький. Путівник 1963 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.proskurov.info/about/information/history/1160-q-q-1963?showall=1&limitstart=10> липня 2010 (19.04.2017).

557. Устим Кармелюк. Народний месник, ватажок повстанців квітень, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [p.http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/504/](http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/504/) (23.12.2016).

558. Хмельницька централізована бібліотечна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=109&dep_cur=213) (24.06.2017).

559. Хмельницькому обласному науково-методичному центру культури і мистецтва 75 років! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://onmccm.org/?page_id=2185 (15.09.2016).

560. «Хмельницький». Путівник 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proskurov.info/about/information/history/1160-q-q-1963?showall=1&limitstart=> (27.04.2017).

ДОДАТКИ

Додаток А

Денні загальноосвітні школи в міських поселеннях

[233; 235; 236]

Рок	Число шкіл	початкових	неповних середніх	середніх	Чисельність учнів	початкових	неповних середніх	середніх	Чисельність учителів
1960/61	139	28	27	80	64204	2361	9055	52411	3774
1961/62	133	22	25	82	65789	1938	8475	54923	3850
1962/63	133	18	26	85	73528	1621	8993	62399	4221
1963/64	134	19	30	82	77667	1842	10803	64516	4425
1964/65	129	12	35	79	79313	916	13350	64494	4492
1965/66	132	13	33	81	81378	1035	13102	66454	4531
1966/67	135	14	33	84	78982	1083	12797	64465	4551
1967/68	138	13	34	87	81395	977	12570	67183	4540
1968/69	140	15	33	87	83231	1023	12461	68884	4665
1969/70	138	9	31	92	85766	450	11019	74297	4908
1970/71	137	8	31	92	87821	388	10869	75576	4868
1971/72	138	8	31	93	88895	400	10830	76648	4955
1972/73	143	8	33	96	92364	358	11273	79754	5152
1973/74	145	7	32	100	94900	300	10665	82879	5371
1974/75	145	6	30	102	95615	244	9987	84067	5440
1975/76	144	6	29	102	96061	241	9429	85030	5458
1976/77	142	5	28	102	95923	227	9149	85207	5462
1977/78	143	5	28	103	96571	232	9012	86071	5413
1978/79	144	5	28	104	97753	216	8572	87719	5457
1979/80	145	5	30	103	99359	236	9291	88604	5447
1980/81	143	4	29	103	101994	205	9255	91407	5471
1981/82	142	3	30	03	104580	158	9551	93778	5603
1982/83	144	2	29	106	108172	95	8468	98372	5750
1983/84	144	2	28	107	110689	104	7824	101494	5843
1984/85	148	2	29	110	114550	98	8174	104959	6158
1985/86	150	2	28	113	116705	101	7847	107264	6521

Денні загальноосвітні школи в сільській місцевості

[233; 235; 236]

Роки	Число шкіл	початкових	неповних середніх	середніх	Чисельність учнів	початкових	неповних середніх	середніх	Чисельність учителів
1960/61	1360	506	589	260	260860	25403	128897	106147	16101
1961/62	1369	510	599	255	268891	24875	135290	108289	16602
1962/63	1366	505	608	245	278554	24304	141151	112026	16762
1963/64	1346	486	608	242	285302	23050	143431	117587	17125
1964/65	1311	448	608	243	285745	21379	141766	121051	17535
1965/66	1296	443	599	244	281137	20833	136532	122357	17105
1966/67	1296	439	592	252	274356	20456	132804	119350	17098
1967/68	1293	437	575	268	273087	20116	126036	125083	16999
1968/69	1281	427	569	272	269249	19251	123210	124922	16997
1969/70	1264	411	567	274	262134	14098	122439	123782	16771
1970/71	1236	381	567	275	257182	12224	120379	122717	16693
1971/72	1216	361	566	277	249157	10951	115986	120350	16594
1972/73	1199	353	561	273	238458	9807	110727	116025	16294
1973/74	1169	326	557	274	230951	8741	106188	114008	16003
1974/75	1131	295	543	281	221951	7851	98976	113107	15631
1975/76	1105	273	533	287	211827	7003	91448	111347	15345
1976/77	1069	248	515	294	201629	6078	83533	109986	15111
1977/78	1042	226	510	293	190642	5134	78376	104975	14675
1978/79	1000	190	502	295	180643	4196	73061	101257	14214
1979/80	977	171	496	296	172522	3628	69234	97425	13915
1980/81	954	154	489	296	166116	3243	65977	94631	13691
1981/82	944	148	486	295	159730	2996	62513	91875	13504
1982/83	932	142	483	292	152793	2770	59524	88079	13233
1983/84	925	135	482	293	147054	2439	56851	85331	12994
1984/85	921	134	478	294	140276	2281	53570	81982	13098
1985/86	918	130	477	296	134535	2084	51035	78869	13226

Додаток В

Загальна чисельність вищих і середньо-спеціальних навчальних закладів та контингенту на Поділлі 1960 – 1985 рр. (тис.) [209; 210; 215; 224]

Роки	К-сть ВНЗ	У них студентів, тис.	Прийнято до ВНЗ	Випущено з ВНЗ	К-сть ССНЗ	У них студентів, тис.	Прийнято ССНЗ	Випущено з ССНЗ
Вінницька область								
1960	2	5485	998	1000	21	9599	3797	2813
1965	2	8513	2058	957	21	16749	5647	3662
1970	2	10837	2315	1491	28	24912	7607	6909
1975	3	14318	3044	2318	27	25503	8171	7433
1980	3	16637	3307	2976	27	25700	8346	7995
1985	3	16477	3796	3034	28	27638	9217	8126
Хмельницька область								
1960	2	4800	1100	400	12	6900	2700	1800
1965	2	7500	1700	400	17	13400	4300	2500
1970	3	11100	2500	500	17	16300	5000	4200
1975	3	13800	3100	1100	16	16300	5200	4900
1980	3	15200	3100	1500	16	17200	5500	5300
1985	3	15600	3400	1600	17	17400	5600	5700

**Загальна кількість вищих навчальних закладів
та їх студентів по областях [231; 233; 234]**

Загальна кількість вищих навчальних закладів по областях						
Назва економічних областей	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	135	132	138	142	147	146
Вінницька	2	2	2	3	3	3
Житомирська	3	3	3	2	2	2
Кіровоградська	1	1	2	2	3	3
Ровенська	2	3	2	2	3	3
Хмельницька	2	2	3	3	3	3
Черкаська	3	3	3	3	3	3
Загальна кількість студентів у вищих закладах по областях						
	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	417,7	690,0	806,6	831,3	880,4	903,7
Вінницька	5,5	8,5	10,8	14,3	16,6	16,5
Житомирська	4,3	7,1	6,5	6,5	7,8	8,5
Кіровоградська	3,0	7,1	9,1	9,5	10,8	10,4
Ровенська	4,1	8,4	11,2	12,9	15,7	13,6
Хмельницька	4,8	7,4	11,1	13,8	15,2	15,6
Черкаська	6,5	10,6	8,7	8,2	9,4	10,3

Додаток Д

Загальна кількість середньо-спеціальних навчальних закладів та їх студентів по областях [215; 233; 234]

Загальна кількість середньо-спеціальних навчальних закладів по областях						
Назва економічних областей	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	595	697	760	730	727	731
Вінницька	21	21	28	27	27	28
Житомирська	17	18	20	21	21	20
Кіровоградська	15	17	18	19	18	18
Ровенська	11	15	17	16	15	15
Хмельницька	17	17	17	16	16	17
Черкаська	17	21	22	21	20	20
Загальна кількість студентів у середньо-спеціальних навчальних закладах по областях						
	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	398,2	645,9	797,9	783,8	803,1	808,9
Вінницька	9,6	16,7	24,9	25,5	25,7	27,6
Житомирська	8,9	15,5	18,4	19,2	18,5	19,7
Кіровоградська	7,9	13,3	17,7	16,9	16,2	17,0
Ровенська	5,0	8,8	13,4	13,2	14,0	13,8
Хмельницька	7,0	13,4	16,3	16,3	17,3	17,4
Черкаська	8,5	15,0	17,6	17,5	19,2	19,6

Додаток Е

Загальна кількість клубних установ по областях [217; 219; 225]

Назва економічних областей	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	28486	26021	25861	25915	26104	25772
Вінницька	1446	1341	1415	1428	1455	1482
Житомирська	1529	1468	1529	1537	1527	1507
Кіровоградська	1208	1026	1032	975	925	912
Ровенська	957	855	886	924	926	914
Хмельницька	1508	1395	1445	1501	1516	1464
Черкаська	990	941	962	959	947	939

Додаток Ж

Загальна кількість клубних установ у сільській місцевості по областях [217; 226]

Назва економічних областей	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	24800	22497	22163	22101	21981	21503
Вінницька	1354	1245	1299	1298	1295	1281
Житомирська	1443	1384	1424	1426	1407	1373
Кіровоградська	1084	931	914	869	819	803
Ровенська	880	796	831	849	831	811
Хмельницька	1397	1324	1372	1384	1361	1298
Черкаська	889	812	826	825	814	799

Театральне будівництво на Поділлі у 1960 – 1985 рр. [215]

		1960	1965	1970	1975	1980	1985
Вінницька область	Загальна кількість професійних театрів	2	2	2	2	2	2
	драматичні	–	–	–	–	–	–
	музично-драматичні	1	1	1	1	1	1
	лялькові	1	1	1	1	1	1
	Кількість відвідувань театрів за рік	297300	347800	450000	437500	392600	395200
Хмельницька область	Загальна кількість професійних театрів	1	1	2	2	2	2
	драматичні	–	–	–	–	–	–
	музично-драматичні	1	1	1	1	1	1
	лялькові	–	–	1	1	1	1
	Кількість відвідувань театрів за рік	206000	225000	236500	316400	407300	423000

Загальна кількість кіноустановок по областях [209; 210]

Назва економічних областей	1960/61		1965/66		1970/71		1975/76		1980/81		1985/86	
	кіно-установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно-установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно-установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно-установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно-установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно-установки	в тому числі у сільс. місцевості
Вінницька	968	910	1347	1265	1466	1358	1413	1305	1415	1306	1385	1269
Житомирська	833	761	1122	1037	1393	1325	1414	1321	1401	1308	1412	1315
Кіровоградська	812	720	1180	1038	1212	1029	1085	928	1093	929	1128	956
Ровенська	562	518	797	737	834	774	818	757	845	780	855	785
Хмельницька	821	746	1125	1040	1316	1249	1259	1180	1227	1146	1271	1184
Черкаська	721	630	997	840	1041	875	978	838	998	859	1002	866

Додаток Й

Загальна кількість відвідувачів кіноустановок по областях [209; 210]

Назва економічних областей	1965/66		1970/71		1975/76		1980/81		1985/86
	Кіно установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно установки	в тому числі у сільс. місцевості	кіно установки
Вінницька	36,4	24,7	33,7	18,8	29,1	17,2	28,7	17,4	19,5
Житомирська	26,5	15,5	26,3	15,3	25,6	14,3	28,9	27,5	25,3
Кіровоградська	26,5	15,5	22,6	12,0	22,8	11,6	22,4	11,7	25,9
Ровенська	15,3	9,2	18,3	11,2	18,3	11,2	19,2	11,4	19,6
Хмельницька	29,3	18,5	29,3	18,6	27,6	17,0	26,9	16,8	28,1
Черкаська	34,0	20,9	28,3	15,3	26,2	15,0	26,0	15,4	26,3

Додаток К

Загальна чисельність музеїв Поділля у 1960 – 1985 рр. [219; 224]

		1960	1965	1970	1975	1980	1985
Вінницька область	Загальна кількість музеїв	7	7	7	6	6	6
	Кількість відвідувань музеїв за рік	131000	23500	276000	630500	644500	733300
Хмельницька область	Загальна кількість музеїв	3	3	3	3	3	3
	Кількість відвідувань музеїв за рік	109800	172700	215100	214100	378000	480200

Додаток Л

Загальна кількість музеїв по областях [216]

	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	132	131	147	154	167	174
Вінницька	7	7	7	7	6	6
Житомирська	1	1	1	1	1	1
Кіровоградська	2	2	2	2	2	2
Івано-Франківська	4	4	4	4	5	5
Ровенська	3	3	3	3	3	3
Тернопільська	2	3	3	3	3	3
Хмельницька	3	3	3	3	3	3
Черкаська	6	6	7	7	8	8

Додаток М

**Мережа бібліотечних установ на Поділлі в середині
1960 – 1980 рр. XX ст. [210]**

		1960	1965	1970	1975	1980	1985
Вінницька область	Загальна кількість масових і універсальних бібліотек	1777	1414	1556	1543	1468	1441
	Бібліотечний фонд, тис. примірників	8207200	9701200	12992900	15151000	17215100	20695200
Хмельницька область	Загальна кількість масових і універсальних бібліотек	1525	1142	1328	1424	1332	1266
	Бібліотечний фонд, тис. примірників	7618	8941	10980	12735	15386	16622

Додаток Н

Масові бібліотеки та книжковий фонд по областях [210]

Назва економічних областей	1960/61		1965/66		1970/71		1975/76		1980/81		1985/86	
	Бібліотеки	в них книг і журналів (тис.)	Бібліотеки	в них книг і журналів в (тис.)	Бібліотеки	в них книг і журналів в (тис.)	Бібліотеки	в них книг і журналів (тис.)	Бібліотеки	в них книг і журналів (тис.)	Бібліотеки	в них книг і журналів в (тис.)
УРСР	32642	190074	29235	228732	27608	282634	26884	331100	26233	370700	25999	411700
Вінницька	1777	8207	1414	9701	1556	12993	1543	15100	1468	17200	1440	20100
Житомирська	1603	8085	1419	9806	1264	10594	1374	11200	1325	11700	1316	13800
Кіровоградська	982	5450	933	7290	828	9070	824	10000	812	11000	846	11500
Івано-Франківська	1010	6005	995	8120	961	10342	900	10300	879	9900	888	11700
Ровенська	965	6126	751	6000	838	7513	839	8800	857	10200	852	12100
Тернопільська	1279	7226	1110	8640	955	9456	1033	8900	1027	9500	1026	10800
Хмельницька	1525	7618	1142	8941	1328	10980	1424	12700	1332	15400	1285	16700
Черкаська	1118	6384	1120	8926	1049	10731	1054	13400	1002	13700	998	15500

Додаток О

**Мережа медичних установ для населення у Вінницькій та
Хмельницькій областях [213]**

		1960	1965	1970	1975	1980	1985
Вінницька область	Кількість лікарняних закладів	264	246	248	231	208	209
	У них лікарняних ліжок	13400	18000	21800	24400	26100	27400
	Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	171	232	242	273	281	318
Хмельницька область	Кількість лікарняних закладів	211	200	185	152	144	142
	У них лікарняних ліжок	9758	12940	15525	17145	18430	19640
	Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	240	238	231	186	191	204

Додаток П

Загальна кількість лікарів усіх спеціальностей по областях [229]

	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	85577	110629	131033	157070	182686	210596
Вінницька	2803	3670	4410	5365	6221	6315
Житомирська	1911	2503	2862	3713	4495	4510
Кіровоградська	1467	2052	2532	2982	3658	3681
Ровенська	1049	1519	1863	2339	2994	3126
Хмельницька	1686	2211	2729	3373	4132	4312
Черкаська	1764	2340	2882	3655	4421	4536

Додаток Р

**Загальна кількість сільського і міського населення по областях України у
1960 – 1985 рр. [210; 228]**

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
СРСР	208827	232243	241720	255524	266599	278784
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
СРСР	99978	123720	135991	123720	168919	182930
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
СРСР	108849	108523	105729	98934	97680	95854
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
УРСР	41869	45548	47126	49075	50135	509936
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
УРСР	19147	23358	25688	29341	31423	336894
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
УРСР	22722	22190	21438	19734	18712	173042
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Вінниця	2132	2133	2125	2073	2024	1953
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Вінниця	363	441	567	667	741	831
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Вінниця	1769	1692	1558	1406	1283	1121
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Житомир	1606	1589	1608	1585	1589	1546
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Житомир	417	492	579	664	729	782
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Житомир	1189	1097	1029	921	860	764
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Кіровоград	1250	1268	1264	1261	1243	1228
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Кіровоград	380	493	563	626	672	716
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Кіровоград	870	775	701	635	571	512
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Івано-Франківська	965	1207	1801	1311	1978	1375
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Івано-Франківська	279	340	1196	454	1434	581
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Івано-Франківська	673	867	605	857	544	794
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Рівне	9212	1012	1060	1095	1133	1165
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Рівне	158	250	300	360	436	513

Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Рівне	763	762	760	735	697	652
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Тернопіль	1116	1149	1164	1173	1165	1151
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Тернопіль	210	257	277	332	383	450
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Тернопіль	906	892	887	841	782	701
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Хмельницький	1605	1620	1617	1577	1551	1527
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Хмельницький	305	393	452	524	590	677
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Хмельницький	1300	1227	1165	1053	961	850
Загальна кількість населення (тис.чол.)						
Черкаси	1484	1506	1539	1554	1540	1527
Загальна кількість міського населення (тис.чол.)						
Черкаси	342	504	583	669	708	780
Загальна кількість сільського населення (тис.чол.)						
Черкаси	1142	1002	956	885	832	746

Додаток С

Загальна кількість лікарів усіх спеціальностей по областях [233; 235]

	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86
УРСР	85577	110629	131033	157070	182686	210596
Вінницька	2803	3670	4410	5365	6221	6315
Житомирська	1911	2503	2862	3713	4495	4510
Кіровоградська	1467	2052	2532	2982	3658	3681
Ровенська	1049	1519	1863	2339	2994	3126
Хмельницька	1686	2211		3373	4132	4312
Черкаська	1764	2340	2882	3655	4421	4536

Додаток Т

Мережа та кадри закладів охорони здоров'я Хмельницької області
(1955-1985 рр.) [229]

Роки	Кількість лікарів усіх спеціальностей	Кількість середнього медичного персоналу	Кількість лікарняних закладів	У них лікарняних ліжок	Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів
1955	1206	5553	179	6486	185
1960	1686	7774	211	9758	240
1965	2211	8763	200	12940	238
1970	2729	11167	185	15525	231
1975	3373	13053	152	17145	186
1980	4091	13809	144	18430	191
1985	4761	15073	142	19640	204

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

№ з/п	Назва праці	Назва видання та його вихідні відомості, що дозволяють ідентифікувати та відрізнити це видання від усіх інших	Кількість друкованих аркушів	Прізвища співавторів
1	2	3	4	5
<i>Публікації у наукових фахових виданнях та виданнях, уведених до міжнародних науко метричних баз:</i>				
1	Розвиток мережі клубних закладів на Вінниччині у середині 60 – 80-х рр. ХХ ст.	Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2013. – Вип.49. – С. 185-187.	0,29	-
2	Розвиток мережі освітніх установ на Вінниччині у середині 60 – 80-х рр. ХХ ст.	Часопис української історії / За ред. док. іст. наук, проф. А. П. Коцура. – Київ, 2013. – Вип. 27. – С. 46-50.	0,375	-
3	Розвиток кіномистецтва у містах та регіонах Вінниччини 60 – 80-х рр. ХХ ст.	Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Вип. 35 / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 376-379.	0,33	-
4	Розвиток комунального господарства Подільського краю у середині 60-80-х рр. ХХ ст.	Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т.11. – С. 60-65.	0,33	-
5	Пенсійне забезпечення населення Подільського краю в середині 60-х – 80-х роках ХХ ст.	Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. – Вип. 22. – С. 148-153.	0,45	-
6	Сфера охорони здоров'я мешканців Поділля у середині 1960 – 80-х рр.	Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 7. – С. 193-196.	0,45	-

7	Реалізація соціальної політики радянської держави на Поділлі у середині 1960 – середині 1980-х рр. XX ст. за матеріалами державних архівів України	Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч.1. – С. 227-230.	0,375	-
8	Житлово-побутові умови подільського села в середині 1960-х – 1980-х рр.	Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 14. – С. 220-222.	0,29	-
9	Становлення соціально-побутової сфери на Поділлі у середині 60-80-х рр. XX ст.	Інтелігенція і влада Одеського національного політехнічного університету Серія: Історія / Збірник наукових праць. – Одеса: Вид-во Одеського національного політехнічного університету, 2014. – Вип. 31. – С. 126-142.	0,625	-
10	Розвиток аптечної мережі в Україні (на прикладі Вінницької та Хмельницької областей) у 1965 – 1985 рр.	Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2017. – 218-223.	0,54	-
<i>Публікація у закордонному виданні:</i>				
11	Охорона материнства і дитинства на Поділлі в 1960 – 1980-ті рр. XX ст.	Zbiór raportów naukowych. «Współczesna nauka. Nowe perspektywy». (30.01.2014 – 31.01.2014) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – С. 9-16.	0,375	-
<i>Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:</i>				
12	Соціальна політика радянської держави 1965 – 1985 рр. XX ст. у працях науковців	Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: зб. наук. пр. – Вип. 3 / редкол.: Р. С. Гуревич (голова) [та ін.]; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 323-325.	0,29	-
13	Державна політика радянської влади з надання пільг соціально	Глухівські наукові читання – 2013: Зб. матер. III Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю	0,208	-

	незахищеним верствам населення Вінниччини середини 1960 – 1980 рр. XX ст.	укладання «Прав за якими судиться малоросійський народ», (15-17 лист. 2013 р., Глухів) / редкол.: О. І. Курок (гол.), В. П. Зінченко (заст. гол.), Я. М. Гирич (заст. гол., відп. ред.): Мін. освіти і науки України; Управл. молоді та спорту Сумськ. обл. держ. адмін.; Управл. освіти і науки Сумськ. обл. держ. адмін.; Брянськ. держ. ун-т ім. І. Г. Петровського; Курськ. держ. ун-т; Мозир. держ. ун-т; Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. – Київ.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2013. – С. 66-67.		
14	Розвиток дитячих дошкільних закладів на Вінниччині у середині 60-80-х рр. XX ст.	Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.): Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 155-158.	0,166	-
15	Державна політика щодо соціального захисту інвалідів у 1960 – 1980-х рр. XX ст.	Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. – Вінниця, «Нілан-ЛТД», 2014. – Вип. 12. – С. 36-40.	0,25	-